

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Όψεις Συμβολικής Νομιμοποίησης και Απονομιμοποίησης του

Κοινωνικού Συστήματος:

Κανονιστικοί Προσδιορισμοί και ο Ενεργός Ρόλος του

Πλαισίου

ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ

Σοφία Γκουμάτση

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΣΤΑΜΟΣ ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ

ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΞΕΝΗ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΙΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2013

Ευχαριστίες

Οι πρώτες ευχαριστίες, μαζί με ειλικρινή ευγνωμοσύνη, απευθύνονται στον επιβλέποντα Καθηγητή μου, κο Στάμο Παπαστάμου. Έχοντας την τύχη να εργάζομαι υπό την καθοδήγησή του ήδη από τις προπτυχιακές μου σπουδές, του χρωστώ την αγάπη μου για την κοινωνική ψυχολογία και, τελικά, την ενασχόληση μου με αυτήν, μέσα από τη συγγραφή αυτής της διατριβής. Οι καίριες παρατηρήσεις και οι συμβουλές του με συνόδεψαν διακριτικά, αλλά ουσιαστικά, όλα αυτά τα χρόνια και υπήρξαν πολύτιμος οδηγός για μένα. Του οφείλω πολλά και τον ευχαριστώ ολόψυχα για την εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλλε.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω από καρδιάς την Καθηγήτρια Ξένια Χρυσοχόου για την γόνιμη υποστήριξη και ενθάρρυνση σε όλα τα βήματα της διδακτορικής διατριβής. Οι πάντα εύστοχες παρατηρήσεις και παραινέσεις της συνέβαλλαν αποφασιστικά στην πιο σφαιρική θεώρηση αυτής της ερευνητικής εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον Αναπληρωτή Καθηγητή Γεράσιμο Προδρομίτη. Η συνδρομή του ήταν καθοριστική στην επιλογή του θέματος και σε όλα τα στάδια που ακολούθησαν. Υπήρξε πάντοτε διακριτικός συμπαραστάτης, επιδεικνύοντας ανεξάντλητη υπομονή και τιμώντας με σταθερά με την εμπιστοσύνη του.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στο Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών που, με την οικονομική στήριξη που μου παρείχε, δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση αυτής της διατριβής.

Σε αυτήν την προσπάθεια, είχα την ολόψυχη συμπαράσταση αγαπημένων φίλων. Ευχαριστώ από καρδιάς την Αγγελική, την Ελένη, τη Λήδα, τη Δάφνη και,

τέλος, το Γιάννη, που μαζί πορευτήκαμε σε όλη τη διάρκεια αυτής της διδακτορικής διατριβής.

Κλείνοντας, η διατριβή αυτή αφιερώνεται στην οικογένειά μου, τους γονείς μου, Αντώνη και Κυριακή, και τον αδερφό μου, Κωνσταντίνο, που με την πολύπλευρη στήριξή τους συνέβαλαν στην πραγματοποίησή της.

Περίληψη

Πρωταρχικός στόχος αυτής της διδακτορικής διατριβής ήταν η ένταξή της νομιμοποίησης του συστήματος σε ένα ευρύτερο αξιακό, ιδεολογικό και κανονιστικό πλαίσιο. Παράλληλος στόχος ήταν να μελετηθεί ο ρόλος της οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας στην εκφορά νομιμοποιητικού και απονομιμοποιητικού λόγου. Τα φαινόμενα νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης του συστήματος προσεγγίστηκαν με όρους κοινωνικής επιρροής και καταγράφηκε η διασύνδεση τους με τις κοινωνικές νόρμες της συμμόρφωσης και της διαφοροποίησης. Αντικείμενο της πρώτης έρευνας είναι ο ιδεολογικά ενεργός και πολιτικά προσδιορισμένος χαρακτήρας της νομιμοποίησης του συστήματος και η σχέση της με τον πολιτικό και κοινωνικό συντηρητισμό και την κοινωνική νόρμα της συμμόρφωσης. Η δεύτερη έρευνα επικεντρώνεται στη διασύνδεση της νομιμοποίησης του συστήματος με ευρύτερους άξονες κοινωνικής σκέψης, όπως η εικόνα και οι θεωρίες που έχει το κοινωνικό υποκείμενο για τον άνθρωπο και την κοινωνία. Στην τρίτη έρευνα αξιοποιήθηκαν μεταβλητές πολιτικής υφής, όπως η πολιτική συμμετοχή και ο πολιτικός κυνισμός, και καταγράφηκε η σχέση τους με τη νομιμοποίηση του συστήματος. Η κανονιστική διάσταση των φαινομένων νομιμοποίησης μελετήθηκε σε συνάρτηση με τις κοινωνικές στρατηγικές της σύγκρουσης και της συναίνεσης. Τέλος, το ερευνητικό μέρος της παρούσας διατριβής ολοκληρώνεται με δύο πειράματα πεδίου που εξετάζουν την αλληλεπίδραση της απειλητικής οικονομικής συνιστώσας με τις κοινωνικές νόρμες της συμμόρφωσης και της διαφοροποίησης και τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού υποκειμένου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
<u>Ενότητα I: Θεωρητικό Μέρος</u>	
1. Κοινωνιοψυχολογικές Προσεγγίσεις της Πολιτικής Ιδεολογίας	
1.1 Η πολιτική ιδεολογία ως αντικείμενο μελέτης της κοινωνικής ψυχολογίας: μια ιστορική αναδρομή.....	8
1.2. Η στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα ως αντικείμενο κοινωνιοψυχολογικής μελέτης.....	11
2. Η Θεωρία της Κοινωνικής Κυριαρχίας	
2.1. Βασικές αρχές.....	13
2.2. Ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας ως μεταβλητή προσωπικότητας.....	13
2.3. Κριτική στον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας ως αιτιακή μεταβλητή: ο ρόλος του κοινωνικού πλαισίου	15
3. Η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος	
3.1. Εισαγωγικά.....	19
3.2. Το κίνητρο Δικαιολόγησης του Συστήματος.....	20
3.3. Η δικαιολόγηση του συστήματος στις ομάδες χαμηλού κοινωνικού κύρους.....	21
3.4. Η νομιμοποιητική λειτουργία των στερεοτύπων.....	22
3.5. Οι αρνητικές κοινωνικές συνέπειες της δικαιολόγησης του Συστήματος.....	24
3.6. Οι προβλέψεις της Θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος για την κοινωνική αλλαγή.....	25

3.7. Κριτική στην Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος.....	27
4. Η κοινωνιακή προσέγγιση	
4.1. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις στη μελέτη της ιδεολογίας.....	30
4.2. Η διομαδική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων.....	32
4.3. Οι αντινομίες ως οργανωτική αρχή της ιδεολογικής σκέψης.....	33
5. Η Κοινωνική μεταβολή ως αποτέλεσμα πολλαπλών διαδικασιών κοινωνικής επιρροής	
5.1. Ο ρόλος της «σιωπηλής πλειοψηφίας» ως τρίτος πόλος.....	35
5.2. Το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής.....	36
5.3. Οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής.....	37
 <u>Ενότητα II: Ερευνητικό Μέρος</u>	
6. Νομιμοποίηση του συστήματος και πολιτικός και κοινωνικός συντηρητισμός	
6.1. Εισαγωγή.....	44
6.1.1. Αυταρχισμός της Δεξιάς.....	47
6.1.2. Περιορισμοί των θεωριών για την αυταρχική προσωπικότητα.....	50
6.1.3. Η σχέση Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και Αυταρχισμού της Δεξιάς.....	52
6.2. Μέθοδος.....	55
6.2.1. Συμμετέχοντες.....	55
6.2.2. Διαδικασία.....	55
6.2.3. Ερευνητικός Σχεδιασμός.....	56
6.2.4. Μετρήσεις.....	57
6.3 Αποτελέσματα.....	60
6.4 Συζήτηση.....	68

7. Κοινωνική Πρόσληψη και Νομιμοποίηση του Συστήματος

7.1. Εισαγωγή.....	72
7.1.1.Εικόνα της κοινωνίας και ιδεολογικές πεποιθήσεις.....	72
7.1.2. Εικόνα του ανθρώπου και ιδεολογικές επιλογές.....	74
7.2. Μέθοδος.....	77
7.2.1. Συμμετέχοντες.....	77
7.2.2. Διαδικασία.....	77
7.2.3. Ερευνητικός Σχεδιασμός.....	78
7.2.4. Μετρήσεις.....	80
7.3 Αποτελέσματα.....	88
7.4 Συζήτηση.....	100

8. Ιδεολογικές Επικεντρώσεις των Νομιμοποιητικών Ιδεολογιών και Πολιτική

Συμμετοχή

8.1.Εισαγωγή.....	104
8.1.1. Σύγκρουση ή συναίνεση: δύο αντικρουόμενες στρατηγικές.....	105
8.1.2. Η κοινωνιοψυχολογική εξήγηση της πολιτικής συμμετοχής.....	106
8.2. Μέθοδος.....	113
8.2.1. Συμμετέχοντες.....	113
8.2.2. Διαδικασία.....	113
8.2.3. Ερευνητικός Σχεδιασμός.....	114
8.2.4. Μετρήσεις.....	114
8.3. Αποτελέσματα.....	119
8.4. Συζήτηση.....	126

9. Ο Ενεργός Ρόλος του Πλαισίου στον Ιδεολογικό και Κανονιστικό

Προσδιορισμό των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής

9.1. Εισαγωγή.....	130
9.1.1 Η κρίση ως ιστορικό γεγονός.....	132
9.1.2. Η κρίση ως αντικείμενο κοινωνιοψυχολογικής έρευνας.....	137
9.1.3. Επισκόπηση της πειραματικής έρευνας.....	139
9.2. Μέθοδος.....	141
9.2.1. Συμμετέχοντες.....	141
9.2.2.. Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί.....	142
9.2.3. Μετρήσεις.....	146
9.2.4. Έλεγχοι χειρισμού.....	151
9.3. Αποτελέσματα.....	153
9.4. Συζήτηση.....	160
9.4.1. Περιορισμοί της έρευνας και μελλοντικές κατευθύνσεις.....	164
10. Συνέπειες της Διαφοροποίησης και της Συμμόρφωσης στην Εξουσία σε Καθεστώς Οικονομικής Απειλής	
10.1. Εισαγωγή.....	166
10.1.1. Απειλή και ιδεολογική πόλωση.....	167
10.1.2. Επισκόπηση της έρευνας.....	168
10.2. Μέθοδος.....	170
10.2.1. Συμμετέχοντες.....	170
10.2.2. Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί.....	170
10.2.3. Εξαρτημένες Μετρήσεις.....	174
10.2.4. Έλεγχοι χειρισμού και επικαλούμενη μεταβλητή.....	177
10.3. Αποτελέσματα.....	178
10.4. Συζήτηση.....	189
Συμπεράσματα και Συζήτηση.....	195

Εισαγωγή

Η νομιμοποίηση των σχέσεων εξουσίας είναι ένα από τα σπουδαιότερα ζητήματα που πραγματεύονται η πολιτική φιλοσοφία και επιστήμη. Η έννοια της νομιμοποιημένης εξουσίας συνίσταται στην «αναγνώριση του δικαιώματος κάποιου να άρχει, ανεξάρτητα από την ύπαρξη κυρώσεων ή το ενδεχόμενο χρήσης τους» (Ball και Peters, 2001). Η εξουσία βασίζει τη νομιμοποίησή της στον καταναγκασμό όσο και στη συναίνεση. Η αναλογία των δύο αυτών στρατηγικών και ο τρόπος διαχείρισής τους καθορίζουν και τον χαρακτήρα του κάθε συστήματος.

Η διασφάλιση της συναίνεσης, σύμφωνα με τον Γκράμσι, επιτυγχάνεται μέσω της ηγεμονίας. Η έννοια της ηγεμονίας αναφέρεται στην ιδεολογική επικυριαρχία της εξουσίας. Η κυρίαρχη εξουσία προωθεί τη δική της ερμηνεία για την κοινωνική πραγματικότητα και επιβάλλει τη δική της «κοινή λογική». Το αποτέλεσμα της ιδεολογικής επικυριαρχίας της εξουσίας είναι η παραποίηση της αληθινής εικόνας της κοινωνίας και η συσκότιση των σχέσεων κυριαρχίας (Γκράμσι, 1971).

Στο πλαίσιο της Κοινωνικής Ψυχολογίας, έγιναν αρκετές θεωρητικές απόπειρες ερμηνείας των διεργασιών νομιμοποίησης και απονομιοποίησης των σχέσεων κυριαρχίας και του κοινωνικού συστήματος γενικότερα. Ανάλογα με τη στόχευσή τους, οι θεωρητικές προσεγγίσεις διακρίνονται σε αυτές που εστιάζουν στην κοινωνική αναπαραγωγή και σε αυτές που εστιάζουν στην κοινωνική μεταβολή.

Τα κυριότερα κοινωνιοψυχολογικά μοντέλα που εστιάζουν στην αναπαραγωγή του συστήματος είναι η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost & Banaji, 1994) και η Θεωρία Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994). Σύμφωνα με τη Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος, το άτομο κινητοποιείται προς την εκλογίκευση της υπάρχουσας κοινωνικής διεύθετης

υπακούοντας σε ανάγκες ψυχολογικής υφής και, πολλές φορές, εις βάρος του προσωπικού του συμφέροντος.

Βασική υπόθεση της Θεωρίας Κοινωνικής Κυριαρχίας είναι ότι οι κοινωνίες τείνουν προς την εγκαθίδρυση σταθερών ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Η συναίνεση στις άνισες κοινωνικές σχέσεις εξασφαλίζεται με τους μύθους νομιμοποίησης της ιεραρχίας. Η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος και η Θεωρία της Κοινωνικής Κυριαρχίας έχουν δεχθεί την κριτική ότι αγνοούν τις πραγματικές διομαδικές σχέσεις και την κανονιστική λειτουργία του πλαισίου και ανάγουν ιδεολογικά φορτισμένες κοινωνικές συμπεριφορές σε ατομικά χαρακτηριστικά και ανάγκες.

Τα περισσότερα θεωρητικά μοντέλα που μελετούν την κοινωνική αλλαγή, από την άλλη, τοποθετούν τον προβληματισμό στο επίπεδο των ανταγωνιστικών διομαδικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους Wright και Lubensky (2008), διακρίνονται δύο διακριτά ερευνητικά ρεύματα ανάλογα με το ερευνητικό τους αντικείμενο: η μείωση της προκατάληψης και η συλλογική δράση. Οι έρευνες για τη μείωση της προκατάληψης μελετούν την αλλαγή των στερεοτύπων σε μέλη κοινωνικά ευνοημένων ομάδων. Μέσω της μείωσης της προκατάληψης επιδιώκεται η εξάλειψη των κοινωνικών διακρίσεων και η βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Αντίθετα, οι έρευνες για τη συλλογική δράση μελετούν τη στάση των κοινωνικών ομάδων απέναντι στις δομικές ανισότητες του συστήματος σε βάρος τους. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους παράγοντες που ευνοούν την κινητοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου για τη διεκδίκηση συλλογικών αιτημάτων.

Ωστόσο, και τα δύο ερευνητικά ρεύματα δέχθηκαν την κριτική ότι, περιορίζοντας το ζήτημα της προκατάληψης και της συλλογικής δράσης στο διομαδικό επίπεδο, παραγνωρίζεται η σύνθετη φύση και οι ιδεολογικές προεκτάσεις

των φαινομένων δικαιολόγησης και απονομιμοποίησης του συστήματος. Για το λόγο αυτό, οι Simon και Klandermans (2001) και Subasic, Reynolds και Turner (2008), στο πλαίσιο των ερευνών τους για την κινηματική δράση, έκαναν μια απόπειρα τριγωνοποίησης της διομαδικής σύγκρουσης, έχοντας ως αφετηρία το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής (Παπαστάμου & Mugny 1983, 2001).

Σύμφωνα με το τριαδικό μοντέλο επιρροής, ο πληθυσμός λειτουργεί ως τρίτος πόλος, ανάμεσα στη μειονότητα και την εξουσία. Γίνεται, μ' αυτόν τον τρόπο, δέκτης πολλαπλών και συγκρουσιακών μηνυμάτων σχετικά με τη νομιμοποίηση του συστήματος. Ο πληθυσμός αποτελεί στόχο, αφενός της κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων που επιδιώκουν την κοινωνική μεταβολή, και αφετέρου της κοινωνικής επιρροής της εξουσίας που επιδιώκει την κοινωνική συμμόρφωση και αναπαραγωγή (Παπαστάμου & Mugny 1983, 2001). Η έκβαση της σύγκρουσης ανάμεσα στη μειονότητα και την εξουσία εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο η μειονότητα θα καταφέρει να προσεταιριστεί τον πληθυσμό, σε ένα κοινό μέτωπο απονομιμοποίησης της υπάρχουσας κοινωνικής διευθέτησης (Chryssochoou & Volpato, 2004).

Η μελέτη του κανονιστικού χαρακτήρα των φαινομένων επιρροής και η σύνδεση τους με την κοινωνική αναπαραγωγή ή μεταβολή οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο Moscovici και στις έρευνες του πάνω στη μειονοτική επιρροή (Papastamou & Prodromitis, 2010). Έκτοτε, η επιρροή της πλειοψηφίας έχει συνδεθεί με την κοινωνική συμμόρφωση και την διατήρηση του status quo, ενώ η μειονοτική επιρροή με την καινοτομία και την κοινωνική αλλαγή (Levine & Prislín, 2012).

Γνωρίζουμε από τις έρευνες της μειονοτικής επιρροής, πόσο καθοριστικός είναι ο τρόπος που ερμηνεύει το κοινωνικό υποκείμενο τη συμπεριφορά της μειονοτικής πηγής για την αποτελεσματικότητά της (Παπαστάμου & Mugny 1983, 2001). Ο δέκτης της επιρροής δεν ανταποκρίνεται παθητικά σε αυτήν, αλλά,

αντιθέτως, επεξεργάζεται το μειονοτικό μήνυμα ενεργά, ανάλογα με τα ιδεολογικά και κοινωνικά του χαρακτηριστικά. Επομένως, οι θεωρίες του κοινωνικού υποκειμένου για τη φύση και τη λειτουργία των διαδικασιών επιρροής, μπορούν να είναι καταλυτικές για την αποτελεσματικότητά της. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι Παπαστάμου και Προδρομίτης προτείνουν τη μελέτη των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής. Πρόκειται για τις θεωρίες που χρησιμοποιεί το κοινωνικό υποκείμενο, προκειμένου να ερμηνεύσει κάθε επικοινωνιακή διαδικασία η οποία δύναται να επηρεάσει τη στάση του μετασχηματίζοντάς την (Papastamou & Prodromitis, 2010).

Στην παρούσα διατριβή, επιχειρούμε να προσεγγίσουμε τα φαινόμενα νομιμοποίησης του συστήματος αξιοποιώντας τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Βασική μας υπόθεση είναι ότι οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής συνδέονται με την στάση του ατόμου απέναντι στο σύστημα, ωθώντας το είτε προς τη συμμόρφωση, είτε προς την διαφοροποίηση. Η νομιμοποίηση των βασικών αρχών και αξιωμάτων ενός συστήματος από τους συμμετέχοντες σε αυτό, είναι μια μορφή κοινωνικής συμμόρφωσης. Αντίθετα, η αμφισβήτηση και η κριτική στο σύστημα αποτελεί μειονοτική θέση που οδηγεί σε, συμβολική ή πραγματική, κοινωνική διαφοροποίηση και σύγκρουση με την εξουσία. Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής λειτουργούν ως κανονιστικά φίλτρα πρόσληψης του συστήματος και ως νόρμες πριμοδότησης της κοινωνικής συμμόρφωσης ή της κοινωνικής διαφοροποίησης. Παράλληλα, μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τις κοινωνικές τάσεις που συγκροτούν, κάθε φορά, αυτό που ονομάζουμε «Πνεύμα των Καιρών» (Papastamou & Prodromitis, 2010). Για το λόγο αυτό, υποθέτουμε ότι οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής θα αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αρθρώνονται, μεταβάλλοντας ανάλογα και το κανονιστικό τους

περιεχόμενο. Αντίστοιχα, περιμένουμε ότι το κοινωνικό υποκείμενο θα «μεταφράζει» τις κανονιστικές επιταγές των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, ανάλογα με τα ιδεολογικά του χαρακτηριστικά. Για την διερεύνηση των παραπάνω υποθέσεων χρησιμοποιήσαμε την πειραματική μέθοδο.

Ωστόσο, οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής αποτελούν ένα μόνο από τους πολλαπλούς άξονες κοινωνικής σκέψης που σχετίζονται με τη νομιμοποίηση του συστήματος. Τα φαινόμενα νομιμοποίησης του συστήματος εγγράφονται σ' ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από εσωτερική συνέπεια, καθώς οι έννοιες διαπλέκονται και αλληλοσυμπληρώνονται γύρω από την αρχή της συναίνεσης στο κυρίαρχο σύστημα. Τρεις έρευνες συσχετίσεων μας βοήθησαν να διερευνήσουμε τον κεντρικό ρόλο που κρατά ο πολιτικός και κοινωνικός συντηρητισμός στο νομιμοποιητικό σκεπτικό.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1

Κοινωνιοψυχολογικές Προσεγγίσεις της Πολιτικής Ιδεολογίας

1.1. Η πολιτική ιδεολογία ως αντικείμενο μελέτης της κοινωνικής ψυχολογίας: μια ιστορική αναδρομή

Η στάση του κοινωνικού υποκειμένου σε ζητήματα ιδεολογικής υφής συνιστά εδώ και αρκετές δεκαετίες αντικείμενο έρευνας της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Ο McGuire (1993), στην ανασκόπησή του για τη σχέση ψυχολογίας και πολιτικής διακρίνει τρεις διαφορετικές περιόδους. Σε κάθε περίοδο, το ενδιαφέρον της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας για τον πολιτικό παράγοντα επικεντρώνεται σε διαφορετικό αντικείμενο, χρησιμοποιώντας κάθε φορά διαφορετικές μεθοδολογικές επιλογές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Επιπλέον, η κοινωνιοψυχολογική ερευνητική παραγωγή της κάθε περιόδου αποκαλύπτει τις ιδεολογικές επιρροές της εποχής, είτε με τη μορφή της (ανα)παραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, είτε με τη μορφή της αντίδρασης σε αυτήν (Παπαστάμου, 2000).

Η πρώτη περίοδος συμπίπτει με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Την περίοδο αυτή, η κοινωνική ψυχολογία επικεντρώνεται στη μελέτη του φασισμού και της φασιστικής προσωπικότητας, σε μια προσπάθεια να κατανοηθούν οι παράγοντες που οδήγησαν στις θηριωδίες του ναζισμού. Το κοινό σημείο των περισσότερων θεωρητικών προτάσεων που επικράτησαν κατά τη δεκαετία 1940 – 1950 ήταν η ανάδειξη των εμπειριών κοινωνικοποίησης του ατόμου σε βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του. Δεν είναι υπερβολή να πούμε, ότι ο ρόλος της οικογένειας και της κουλτούρας αποδόθηκε με όρους περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, με ετερόκλητες επιρροές ψυχαναλυτικής, μιχεβιοριστικής και

μαρξιστικής λογικής. Μία από τις πιο δημοφιλείς κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες της εποχής ήταν η θεωρία της αυταρχικής προσωπικότητας του Adorno (1950), σύμφωνα με την οποία, οι αυταρχικές συμπεριφορές του ατόμου οφείλονται στην αυστηρή και καταπιεστική διαπαιδαγώγηση του. Μεγάλη απήχηση γνώρισε και η θεωρία του Dollard (1939) για την επιθετικότητα, όπου διερευνώνται οι επιπτώσεις της ψυχολογικής ματαίωσης και η καθοριστική συμβολή της στην εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς. Αναφορικά με τις μεθοδολογικές επιλογές που επικράτησαν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ο McGuire (1993) παρατηρεί ότι η ανάλυση περιεχομένου αποτελούσε δημοφιλές ερευνητικό εργαλείο, ενώ ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισαν η ψυχοϊστορία και η ψυχοβιογραφία.

Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνιοψυχολογική έρευνα της περιόδου απέδιδε τις πολιτικές επιλογές του κοινωνικού υποκειμένου στην προσωπικότητα του ατόμου, που παρουσιαζόταν ως άμεση συνέπεια του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος. Η επιλογή της αυταρχικής επιθετικότητας ως ερευνητικό αντικείμενο και η ανάδειξη των περιβαλλοντικών επιδράσεων ως καθοριστικό αίτιο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αποκαλύπτουν τις ιδεολογικές καταβολές ενός ερευνητικού πεδίου που αναπτύχθηκε στον αντίποδα των κοινωνικών και επιστημονικών προεκτάσεων της θεωρίας του Spencer για τον Κοινωνικό Δαρβινισμό (McGuire, 1993), για να καταλήξει, τελικά, στην εξατομίκευση του φασιστικού φαινομένου, με την μονόπλευρη απόδοσή του στις παθογένειες της προσωπικότητας (Παπαστάμου, 2000).

Ωστόσο, από την περίοδο 1960- 1970 το ενδιαφέρον της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας μετατοπίστηκε στη μελέτη της εκλογικής συμπεριφοράς και των μεταβλητών που καθορίζουν τις πολιτικές προτιμήσεις των ψηφοφόρων, εγκαινιάζοντας μια νέα περίοδο στη σχέση ψυχολογίας και πολιτικής

επιστήμης. Η εκλογική συμπεριφορά και οι πολιτικές στάσεις μελετήθηκαν, κυρίως, σε συνάρτηση με την κατηγοριακή υπαγωγή, τα κοινωνικά δίκτυα και την επιρροή των ΜΜΕ. Δεν είναι τυχαίο ότι, σε αυτήν την περίοδο, κυριαρχούν μεθοδολογικά οι μεγάλες ποσοτικές έρευνες δημογραφικού χαρακτήρα.

Η κοινωνιοψυχολογική μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς τις συγκεκριμένες δεκαετίες σηματοδεύτηκε από τη θέση του Converse (1964), σύμφωνα με την οποία οι πολιτικές απόψεις του μέσου ανθρώπου δεν χαρακτηρίζονται από λογική συνέπεια και εσωτερική συνοχή και διαφέρουν πολύ από τα οργανωμένα ιδεολογικά συστήματα που περιγράφουν σε θεωρητικό επίπεδο οι πολιτικοί και κοινωνικοί επιστήμονες. Στο ίδιο σκεπτικό, η πολιτική συμπεριφορά του κοινωνικού υποκειμένου είναι αποτέλεσμα λογικής επιλογής, υπαγορευμένης, κατά κύριο λόγο, από το προσωπικό του συμφέρον. Είναι η εποχή του «τέλους των ιδεολογιών» και η κυριαρχία της «ορθολογικής επιλογής». Δεν μας εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός ότι η συγκεκριμένη χρονική περίοδος, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στην αμερικανική ακαδημαϊκή έρευνα, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ευρύτερων και οργανωμένων εξηγητικών σχημάτων της πολιτικής συμπεριφοράς (McGuire, 1993). Στην πραγματικότητα, η εκλογική συμπεριφορά ως ερευνητικό αντικείμενο και οι ποσοτικές έρευνες μεγάλης κλίμακας ως μεθοδολογικό εργαλείο αποτελούν το μόνο προφανές κοινό χαρακτηριστικό των κοινωνιοψυχολογικών ερευνών της εποχής που καταπιάνονται με την πολιτική ιδεολογία.

Τα πράγματα, ωστόσο, είναι διαφορετικά για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Ψυχολογία, όπου την ίδια περίοδο, οι εργασίες του Moscovici για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την κοινωνική επιρροή, παρότι δε μελετούν άμεσα ζητήματα πολιτικών επιλογών, ανοίγουν το δρόμο για τη μελέτη των ιδεολογικών παραμέτρων των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων (Παπαστάμου, 2001).

1.2. Η στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα ως αντικείμενο κοινωνιοψυχολογικής μελέτης

Σταδιακά από το 1980 και μέχρι σήμερα, η κοινωνιοψυχολογική έρευνα έχει στραφεί στη μελέτη της δομής και της λειτουργίας της πολιτικής ιδεολογίας, επηρεασμένη από τη θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής νόησης, που αποτελεί, σύμφωνα με τον McGuire, το κυρίαρχο ρεύμα της περιόδου. Βασική υπόθεση της κοινωνικής νόησης είναι ότι οι πολιτικές στάσεις και επιλογές του ατόμου καθορίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από τις γνωστικές του λειτουργίες (McGuire, 1993). Έτσι, η εκφορά πολιτικής κρίσης παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της γνωστικής επεξεργασίας πληροφοριών, σε μια νέα μορφή εξατομίκευσης του κοινωνικού που ακολουθεί το επιστημολογικό παράδειγμα του μεθοδολογικού ατομισμού (Παπαστάμου, 2000).

Στο πλαίσιο της κοινωνικής νόησης αναπτύχθηκαν τα τελευταία χρόνια αρκετές θεωρίες που εστιάζουν στα κίνητρα που οδηγούν το άτομο σε συγκεκριμένες ιδεολογικές επιλογές (Nosek, Graham, Hawkins, 2010). Ανάμεσά τους κεντρική θέση κατέχει η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost & Banaji, 1994) που αποδίδει τη συναίνεση του ατόμου στο σύστημα σε κίνητρα ψυχολογικής και επιστημολογικής υφής. Στη ίδια λογική μεθοδολογικού ατομισμού, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994) αποδίδει τις σχέσεις κυριαρχίας στην προσωπικότητα του ατόμου. Κοινό στοιχείο των δύο θεωριών είναι ότι εντοπίζουν τα αίτια της κοινωνικής αναπαραγωγής στο ατομικό επίπεδο, ενώ δεν παρέχουν καμία πρόβλεψη για το ενδεχόμενο κοινωνικής αλλαγής (Χρυσόχοου & Ιατρίδης, 2013).

Στον αντίποδα της κοινωνικής νόησης και στο πλαίσιο της κοινωνικής σκέψης, η κοινωνιακή προσέγγιση των Elcheroth, Doise και Reicher (2011)

υποστηρίζει ότι οι ιδεολογικές επιλογές του κοινωνικού υποκειμένου δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα της γνωστικής επεξεργασίας πληροφοριών. Αντίθετα, είναι το αποτέλεσμα πολλαπλών διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, ανάμεσα στο κοινωνικό υποκείμενο, τα υπόλοιπα μέλη της ενδοομάδας και τα μέλη συγκεκριμένων εξωομάδων. Το κοινωνικό υποκείμενο γίνεται δέκτης πολλαπλών και συγκρουσιακών μηνυμάτων σχετικά με τη νομιμοποίηση ή την απονομιοποίηση του συστήματος, συχνά ρητών, αλλά πολλές φορές άρρητων, με τη μορφή των κοινωνικών πρακτικών. Έτσι, σε αντίθεση με το ρεύμα της κοινωνικής νόησης, που προσεγγίζει το ζήτημα της πολιτικής επιλογής επικεντρώνοντας στην διατήρηση του κοινωνικού συστήματος, η κοινωνιακή προσέγγιση (Elcheroth, Doise και Reicher, 2011, Staerklé, Clémence και Spini, 2011) βάζει στο επίκεντρο την κοινωνική σύγκρουση και τις πραγματικές διομαδικές σχέσεις. Στις επόμενες σελίδες, θα δούμε αναλυτικά τα βασικά σημεία των κυριότερων θεωριών της κοινωνικής νόησης και της κοινωνικής σκέψης, όπως αυτές βρίσκουν εφαρμογή στο ζήτημα της ιδεολογικής νομιμοποίησης του συστήματος.

Κεφάλαιο 2

Η Θεωρία της Κοινωνικής Κυριαρχίας

2.1. Βασικές αρχές

Σύμφωνα με τους Sidanius και Pratto (1999), όλα τα κοινωνικά συστήματα τείνουν, τελικά, προς την εγκαθίδρυση σαφών ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, ανεξάρτητα από τη μορφή της κοινωνικής τους οργάνωσης. Οι ιεραρχικές σχέσεις και οι ανισότητες που αυτές συνεπάγονται, μπορούν πολλές φορές να γίνουν αιτία έντασης και συγκρούσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Προκειμένου να αποφευχθεί αυτό το ενδεχόμενο, οι κοινωνικές ανισότητες νομιμοποιούνται ιδεολογικά και παρουσιάζονται ως φυσικές και δικαιολογημένες (Pratto et al., 1994). Αυτό επιτυγχάνεται μέσω των νομιμοποιητικών μύθων. Παραδείγματα μύθων που νομιμοποιούν τις κοινωνικές ιεραρχίες είναι ο Κοινωνικός Δαρβινισμός και η ευθυδικία. Πρόκειται για ιδεολογίες τόσο διαδεδομένες, που εμφανίζονται σαν αυταπόδεικτες αλήθειες. Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, στον αντίποδα των μύθων που νομιμοποιούν την ιεραρχία, έχουμε μύθους που εναντιώνονται σε αυτήν, όπως η ρητορική για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

2.2. Ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας ως μεταβλητή προσωπικότητας

Ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας είναι η ψυχολογική διάσταση της ευρύτερης θεωρίας για την κοινωνική κυριαρχία που διατυπώθηκε από την Pratto και τους συνεργάτες της το 1994 (Pratto et al., 1994) και εκφράζει την γενικότερη νοοτροπία του ατόμου υπέρ των ιεραρχικών διομαδικών σχέσεων και των

συνεπακόλουθων κοινωνικών ανισοτήτων. Πρόκειται για μια σημαντική μεταβλητή προσωπικότητας, η οποία σχετίζεται θετικά με μια πληθώρα κοινωνικών στάσεων και πεποιθήσεων που προωθούν την ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Αυτές περιλαμβάνουν την προκατάληψη, το ρατσισμό, το σεξισμό, τον εθνικισμό, την ξеноφοβία, την πίστη στο δίκαιο κόσμο και τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό (Pratto et al., 1994). Επιπλέον, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας ενισχύει την υποστήριξη πολέμων που προωθούν τα εθνικά συμφέροντα, ενώ μειώνει την υποστήριξη σε πολέμους που έχουν ως στόχο την ανατροπή απολυταρχικών καθεστώτων και την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Sidanius, Pratto & Bobo 1996).

Ειδικότερα, πολυάριθμες έρευνες έχουν δείξει ότι ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας είναι ένα σταθερό χαρακτηριστικό, που, όταν μετριέται πριν από ένα πείραμα ελαχίστων ομάδων, μπορεί να προβλέψει την εκδήλωση μεροληπτικής συμπεριφοράς (Sidanius, Pratto, & Mitchell, 1994). Για παράδειγμα, οι Amiot and Bourhis (2005) μέτρησαν τα επίπεδα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας μαθητών, ένα μήνα πριν πραγματοποιήσουν ένα πείραμα ελαχίστων ομάδων που ήταν φαινομενικά ασύνδετο. Παρότι θα ήταν αδύνατο για τους συμμετέχοντες να σκεφτούν τις φανταστικές ομάδες στις οποίες δεν είχαν ακόμη εκτεθεί όταν συμπλήρωναν την κλίμακα, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας προέβλεψε τις διακρίσεις εις βάρος της εξωομάδας, ένα μήνα αργότερα.

2.3. Κριτική στον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας ως αιτιακή μεταβλητή: ο ρόλος του κοινωνικού πλαισίου

Έχοντας ως αφετηρία τη θεωρία της Αυτοκατηγοριοποίησης και της Κοινωνικής Ταυτότητας, οι Turner, Reynolds και Schmitt αμφισβητούν την σταθερότητα και τον αιτιώδη χαρακτήρα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και υποστηρίζουν ότι αποτελεί, στην πραγματικότητα, έναν αντικατοπτρισμό των στάσεων του ατόμου απέναντι σε συγκεκριμένες, κάθε φορά, ομάδες (Schmitt et al., 2003, Turner & Reynolds, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, οι Turner και Reynolds (2003) επισημαίνουν ότι οι στάσεις και οι πεποιθήσεις του ατόμου είναι προϊόντα του κοινωνικού συστήματος στο οποίο μετέχει. Οι διομαδικές σχέσεις αντικατοπτρίζουν πάντα μια προϋπάρχουσα κοινωνική δομή. Κάθε κοινωνική ομάδα διαμορφώνει τις δικές της θεωρίες, για να κατανοήσει αυτήν την κοινωνική δομή και την θέση που έχει η ίδια μέσα σε αυτή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται κατανοητό ότι ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας είναι το αποτέλεσμα και όχι η αιτία των πραγματικών διομαδικών σχέσεων (Turner & Reynolds, 2003). Στην ίδια λογική, ο Schmitt και οι συνεργάτες του (2003), σε έρευνες για το σεξισμό και το ρατσισμό, συμπέραναν ότι ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας είναι μόνο το προϊόν των στάσεων απέναντι σε συγκεκριμένες διομαδικές σχέσεις, και όχι η αιτία τους.

Βασικό σημείο της παραπάνω κριτικής συνιστά η αδυναμία της θεωρίας των Sidanius και Pratto να εξηγήσει το ρόλο που έχει το κοινωνικό πλαίσιο και οι ευρύτερες συνθήκες στην στάση του ατόμου απέναντι στις κοινωνικές ιεραρχίες (Rubin & Hewstone, 2004). Πειραματικά ευρήματα δείχνουν ότι, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο που είναι κάθε φορά πρόδηλο, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας μεταβάλλεται, υποδηλώνοντας ότι δεν μετράει μια γενικότερη τάση του

ατόμου απέναντι στην διομαδική ανισότητα, αλλά, αντιθέτως, καταγράφει τη στάση του ατόμου απέναντι σε συγκεκριμένες, κάθε φορά, διομαδικές σχέσεις (Schmitt, Branscombe, & Kappen, 2003, Turner & Reynolds, 2003).

Σε έρευνα του το 1996 στο Ισραήλ, ο Levin και οι συνεργάτες του (1998) βρήκαν ότι, όταν το πειραματικό σενάριο αναφερόταν στην κατάσταση που επικρατεί στο εσωτερικό του Ισραήλ, οι Ισραηλινοί Ashkenazic, που απαρτίζουν μια σχετικά ανώτερη κοινωνική ομάδα, εξέφραζαν εντονότερο Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους Ισραηλινούς. Ωστόσο, όταν το πειραματικό σενάριο αναφερόταν στις σχέσεις του Ισραήλ με τους Παλαιστίνιους, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας αυξανόταν για όλους τους συμμετέχοντες σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην υπάρχει πλέον καμία διαφορά, ανάμεσα στους κοινωνικά ανώτερους Ashkenazic και στους υπόλοιπους Ισραηλινούς.

Αντίστοιχα, ο Guimond και οι συνεργάτες του (2003), βρήκαν σε πειραματική έρευνα που πραγματοποίησαν, ότι οι συμμετέχοντες που πληροφορούνταν πως διαθέτουν τα απαραίτητα προσόντα για υψηλές θέσεις εξουσίας, εξέφραζαν μεγαλύτερο Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες που δεν είχαν παρόμοια πληροφόρηση. Ευρήματα όπως τα παραπάνω, υποδηλώνουν ότι ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας που εκφράζει ένα άτομο εξαρτάται άμεσα από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται και τη θέση που έχει μέσα σ' αυτό.

Αυτή η ερμηνεία εξηγεί και τις έντονες διαφορές που συναντώνται συνήθως ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας (Lee, Pratto, & Johnson, 2010, Sidanius, Pratto, & Bobo, 1994). Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι οι διαφορές των δύο φύλων οφείλονται στο γεγονός ότι οι άντρες, σκεπτόμενοι τις σχέσεις των δύο φύλων, υποστηρίζουν περισσότερο από τις γυναίκες τις ιεραρχίες,

γιατί ως η κυρίαρχη ομάδα, επωφελούνται περισσότερο από τη συνέχιση της καθεστηκυίας τάξης (Schmitt et al., 2003). Οι Huang και Liu (2005) κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα, καθώς, βρήκαν ότι η προσδοκώμενη διαφορά των δύο φύλων ως προς τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, παρατηρήθηκε μόνο όταν το φύλο ήταν πρόδηλο πριν από την συμπλήρωση της κλίμακας, και όχι όταν γινόταν πρόδηλη η κοινή συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην τοπική κοινότητα.

Από τα παραπάνω ερευνητικά παραδείγματα προκύπτει ότι, επικεντρώνοντας τους συμμετέχοντες σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, τους ωθούμε, μοιραία, να σκεφτούν και τις διομαδικές σχέσεις που κυριαρχούν σε αυτό. Ανάλογα, λοιπόν, με το παράδειγμα διομαδικών σχέσεων που είναι κάθε φορά πρόδηλο, η σχέση του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας με άλλες μεταβλητές, όπως π.χ. η προκατάληψη ή η ομαδική υπαγωγή, μεταβάλλεται.

Πράγματι, σε έρευνά του οι Lehmiller και Schmitt (2007) βρήκαν ότι, όταν επικέντρωναν τους συμμετέχοντες στην αξία της ισότητας με αφορμή τα αιτήματα ομοφυλόφιλων ζευγαριών για νομική κατοχύρωση, όσοι συμμετέχοντες δήλωναν ετεροφυλόφιλοι εμφάνιζαν μεγαλύτερο Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας. Ωστόσο, η σύνδεση Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και ετεροφυλίας δεν εμφανιζόταν, όταν οι συμμετέχοντες επικεντρώνονταν στην αξία της ισότητας, με αφορμή τα αιτήματα θρησκευτικών οργανώσεων για κρατική χρηματοδότηση.

Αντίστοιχα, οι Duckitt και Sibley (2010) βρήκαν ότι ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας σχετιζόταν με αυξημένη προκατάληψη απέναντι σε μια φανταστική ομάδα μεταναστών, όταν αυτή παρουσιαζόταν στους συμμετέχοντες ως ανταγωνιστική. Όταν, όμως, η φανταστική ομάδα μεταναστών παρουσιαζόταν ως ανήθικη, δεν υπήρχε καμία σύνδεση μεταξύ Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και προκατάληψης.

Κλείνοντας, και με βάση τα προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα, συμπεραίνουμε ότι η κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας μετρά περισσότερο τη στάση του ατόμου απέναντι στις κοινωνικές ομάδες που έχει κάθε φορά στο μυαλό του και λιγότερο τη στάση του απέναντι στις διομαδικές σχέσεις γενικά (Schmitt et al., 2003). Τίθεται, επομένως, υπό αμφισβήτηση, η βασική υπόθεση των εισηγητών της Θεωρίας Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994), σύμφωνα με την οποία η στάση του ατόμου απέναντι στις σχέσεις κυριαρχίας αποτελεί σταθερό γνώρισμα της προσωπικότητάς του.

Κεφάλαιο 3

Η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος

3.1. Εισαγωγικά

Η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος βασίζεται στην παραδοχή ότι το αίσθημα της αδικίας απαντάται στα μέλη των κατώτερων κοινωνικών ομάδων λιγότερο συχνά και με μικρότερη ένταση, απ' ό, τι θα περίμενε κανείς (Jost, Liviatan, van der Toorn, Ledgerwood, Mandisodza & Nosek, 2011). Παρά τις προφανείς κοινωνικές ανισότητες, λοιπόν, και πολλές φορές ενάντια στα προσωπικά τους συμφέροντα, οι λιγότερο προνομιούχοι τείνουν να δικαιολογούν και να εκλογικεύουν το σύστημα, υπερεκτιμώντας τα πλεονεκτήματά του και υποτιμώντας τις αδυναμίες του (Jost, Banaji, & Nosek, 2004). Έτσι, παρουσιάζονται περισσότερο θετικοί απέναντι στην υπάρχουσα κοινωνική διεύθυνση, απ' όσο δικαιολογείται από τις αντικειμενικές συνθήκες.

Για να στηρίξουν αυτήν τους τη θέση, οι εισηγητές της Θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος αντλούν στοιχεία από έρευνες που καταγράφουν τις στάσεις των συμμετεχόντων απέναντι στο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα. Ενδεικτικά, οι Jost, Pelham, Sheldon και Sullivan (2003) βρήκαν σε έρευνά τους ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων που ανήκαν σε κατώτερα οικονομικά στρώματα στήριζαν την αρχή της ευθυδικίας και θεωρούσαν τις μεγάλες διαφορές στο εισόδημα απαραίτητες, προκειμένου οι άνθρωποι να συνεχίσουν να έχουν κίνητρο για την εργασία τους. Την ίδια χρονιά, έρευνα των Jost, Blount, Pfeffer και Hunyady (2003), έδειξε ότι μια μεγάλη πλειοψηφία των Αμερικανών έχει μια μάλλον εξιδανικευμένη εικόνα για το καπιταλιστικό σύστημα, θεωρώντας το, σε γενικές γραμμές, θεμιτό και

δίκαιο, ενώ οι Jost, Glaser, Kruglanski και Sulloway (2003) κατέγραψαν συντηρητικές πολιτικές θέσεις από μεγάλη μερίδα της εργατικής τάξης.

3.2. Το κίνητρο Δικαιολόγησης του Συστήματος

Σύμφωνα με τον Jost και τους συνεργάτες του (2010), στόχος του ατόμου είναι να ζει σε ένα σταθερό και νομιμοποιημένο περιβάλλον. Ο στόχος αυτός αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου δικτύου κινήτρων που υπαγορεύονται από βασικές υπαρξιακές ανάγκες του ατόμου. Οι εισηγητές της θεωρίας αναγνωρίζουν στη δικαιολόγηση του συστήματος μια «κατευναστική» λειτουργία, καθώς μειώνει το άγχος και τα αρνητικά συναισθήματα που θα προέκυπταν, από τη συνειδητοποίηση ότι ζούμε σε έναν άδικο κόσμο, πάνω στον οποίο δεν έχουμε κανέναν έλεγχο (Jost & Hunyady, 2002). Τα κοινωνικά συστήματα ικανοποιούν την ανάγκη μας για σταθερότητα δημιουργώντας κοινή κουλτούρα και εμπειρίες. Η δικαιολόγηση τους, λοιπόν, ανταποκρίνεται και σε ανάγκες επιστημολογικής υφής, όπως η απόδοση νοήματος και η συνεκτικότητα (Wakslak, Jost, και Bauer, 2011, Jost, Ledgerwood, & Hardin, 2008). Η δικαιολόγηση του κοινωνικού συστήματος, «ανακουφίζει», με άλλα λόγια, τα άτομα και τα βοηθά να νιώσουν καλύτερα με τη θέση τους μέσα σε αυτό ενώ, παράλληλα, διευκολύνει τις διομαδικές σχέσεις μειώνοντας τις συγκρούσεις (Major, Quinton, & McCoy, 2002).

Οι εισηγητές της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος στηρίζουν αυτήν τους τη θέση, σε έρευνες που δείχνουν ότι, όταν δίνεται στους συμμετέχοντες η ευκαιρία να δικαιολογήσουν το σύστημα, αυτοί εκφράζουν περισσότερο θετικά παρά αρνητικά συναισθήματα (Wakslak et al., 2007). Αντίστοιχα, τα αποτελέσματα ερευνών που δείχνουν ότι οι συντηρητικοί είναι περισσότερο ικανοποιημένοι από τη ζωή τους, σε σύγκριση με τους αριστερούς και με όσους διαμαρτύρονται κατά των

κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, ερμηνεύονται από τους εισηγητές της Θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος, ως επιπλέον ενδείξεις για την ψυχολογικά ωφέλιμη επίδραση της δικαιολόγησης του συστήματος στο άτομο (Napier & Jost, 2008).

3.3. Η δικαιολόγηση του συστήματος στις ομάδες χαμηλού κοινωνικού κύρους

Η Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος επιχειρεί να μας εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι τείνουν να δέχονται και να στηρίζουν τα συστήματα στα οποία μετέχουν, εσωτερικεύοντας τις όποιες κοινωνικές ανισότητες, ακόμη και σε βάρος της αυτοεικόνας και του προσωπικού τους συμφέροντος. Όπως υποστηρίζουν οι εισηγητές της θεωρίας, το φαινόμενο αυτό υποδηλώνει ότι, πέρα από το κίνητρο δικαιολόγησης του εαυτού και της ομάδας υπαγωγής, οι άνθρωποι έχουν το κίνητρο να δικαιολογήσουν τα συστήματα στα οποία μετέχουν, θεωρώντας τα σωστά, δίκαια και επιθυμητά (Jost, Burgess, & Mosso, 2001).

Για τους ευνοημένους κάθε κοινωνικής διευθέτησης, τα κίνητρα για δικαιολόγηση του εαυτού, της ομάδας και του συστήματος είναι μεταξύ τους συμβατά και συμπληρωματικά, καθώς η διατήρηση του συστήματος συνάδει απόλυτα με τα συμφέροντα του ατόμου και της ομάδας του. Δεν είναι λίγες οι φορές, όμως, που τα κίνητρα δικαιολόγησης του εαυτού, της ομάδας και του συστήματος συγκρούονται μεταξύ τους. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στα μέλη των λιγότερο ευνοημένων κοινωνικών ομάδων. Στην περίπτωση τους, η διατήρηση του συστήματος αντιβαίνει στα συμφέροντα του ατόμου και της ομάδας, καθώς αναπαράγει τις σε βάρος τους μεροληψίες. Αυτός είναι και ο λόγος που, σε γενικές γραμμές, τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων τείνουν να δικαιολογούν το σύστημα λιγότερο από τους προνομιούχους (Jost, Burgess, & Mosso, 2001). Ακόμη, όμως, κι

όταν εμφανίζουν αυξημένη δικαιολόγηση του συστήματος, αυτό δε γίνεται χωρίς κόστος. Έρευνες με Αφροαμερικανούς συμμετέχοντες, δείχνουν ότι η δικαιολόγηση του συστήματος σχετίζεται με χαμηλή αυτοεκτίμηση και υψηλούς δείκτες νευρωτισμού και αμφιθυμίας απέναντι στην ενδοομάδα (Jost & Thompson, 2000).

Οι O'Brien και Major (2005) έδειξαν ότι οι αρνητικές συνέπειες από τη δικαιολόγηση του συστήματος διαφοροποιούνται, από άτομο σε άτομο, ανάλογα με το βαθμό ταύτισης με την ενδοομάδα. Στη έρευνά τους, οι αρνητικές συνέπειες της δικαιολόγησης του συστήματος εμφανίστηκαν μόνο σε όσους παρουσίαζαν υψηλή ταύτιση με την ενδοομάδα. Όταν υπήρχε χαμηλή ταύτιση με την ενδοομάδα, η δικαιολόγηση του συστήματος δεν εμφανιζόταν να έχει κάποιου είδους αρνητικές συνέπειες. Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι η χαμηλή ταύτιση με την ενδοομάδα ελαχιστοποιεί την ένταση της σύγκρουσης ανάμεσα στο κίνητρο για δικαιολόγηση του συστήματος και στο κίνητρο για δικαιολόγηση της ενδοομάδας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τους συγγραφείς, η ψυχολογική απομάκρυνση του ατόμου από την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει, αποτελεί έναν τρόπο επίλυσης της σύγκρουσης για τα μέλη των μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων.

3.4. Η νομιμοποιητική λειτουργία των στερεοτύπων

Μια έμμεση έκφραση δικαιολόγησης του συστήματος αποτελούν οι μεροληψίες υπέρ των ομάδων υψηλού κύρους. Μέχρι πρόσφατα, το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών πάνω στα στερεότυπα είχε επικεντρωθεί στην διαδικασία απόδοσης στερεοτύπων και, πολύ λιγότερο, στη λειτουργική αξία των στερεοτύπων που συνίσταται, κυρίως, στην δικαιολόγηση και εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων. Βρέθηκε, λοιπόν, ότι τα στερεότυπα δικαιολογούν το μερίδιο που έχει η κάθε ομάδα στα κοινωνικά αγαθά, αποδίδοντας θετικά χαρακτηριστικά στις ομάδες

υψηλού κοινωνικού κύρους (π.χ. δραστήριοι και εργατικοί) και αρνητικά χαρακτηριστικά στις ομάδες χαμηλού κοινωνικού κύρους (π.χ. άβουλοι και τεμπέληδες) (Jost, 2001). Μάλιστα, τα μέλη των ομάδων χαμηλού κοινωνικού κύρους εσωτερικεύουν πολλές φορές τα αρνητικά για τους ίδιους στερεότυπα, επιδεικνύοντας μια συνειδητή ή ασυνείδητη εύνοια προς την πλειοψηφία (Jost, Pelham, & Carvallo, 2002).

Αλλά και το αντίστροφο φαινόμενο, δηλαδή η απόδοση θετικών στερεότυπων στις ομάδες χαμηλού κύρους και αρνητικών στερεότυπων στις ομάδες υψηλού κύρους, μπορεί, πολλές φορές, να υποκρύπτει μια έμμεση έκφραση δικαιολόγησης του συστήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το στερεότυπο που θέλει τους οικονομικά ασθενέστερους ευτυχισμένους και τους οικονομικά ευκατάστατους δυστυχισμένους. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται μια φαινομενική ισορροπία στα αγαθά που απολαμβάνει η κάθε κοινωνική ομάδα και γίνεται σαφές ότι «κανείς δε μπορεί να τα έχει όλα» (Kay και Jost 2003). Έτσι, οι υψηλού κύρους κοινωνικές ομάδες συνοδεύονται από θετικά στερεότυπα αναφορικά με την ικανότητα και την ευφυΐα των μελών τους και από αρνητικά στερεότυπα σε διαστάσεις που, έτσι κι αλλιώς, δεν παίζουν ρόλο στην κοινωνική θέση κάποιου, όπως η προσωπική ευτυχία και η ελκυστική προσωπικότητα. Το αντίστροφο παρατηρείται στις ομάδες χαμηλού κοινωνικού κύρους, που συνοδεύονται από αρνητικά στερεότυπα σε ό,τι αφορά στην ικανότητα και την ευφυΐα, αλλά από θετικά στερεότυπα σε ό,τι αφορά στον χαρακτήρα και την προσωπική ευτυχία (Kay et al., 2007). Τα αμφίσημα αυτά στερεότυπα λειτουργούν, τελικά, ως νομιμοποιητικές ιδεολογίες (Glick & Fiske, 2001) και ως μια μορφή εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων, που επιτρέπουν στο άτομο να διατηρεί ανέπαφη την πεποίθηση του ότι ζει σε ένα δίκαιο κόσμο (Jost, Kivetz, Rubini, Guermandi, & Mosso, 2005). Ουσιαστικά, τα στερεότυπα

αναπαράγουν την πεποίθηση, ότι τα ίδια τα μέλη των κατώτερων κοινωνικών ομάδων ευθύνονται για την θέση που έχουν, εξαιτίας συγκεκριμένων αρνητικών χαρακτηριστικών τους, όπως η τεμπελιά και η χαμηλή ευφυΐα. Αντίστοιχα, η θέση των ανώτερων κοινωνικών ομάδων οφείλεται στις θετικές ποιότητες των μελών τους, όπως η εργατικότητα ή η ευφυΐα.

Σε μια απόπειρα να τεκμηριώσουν τη σχέση στερεοτύπων και δικαιολόγησης του συστήματος, οι Laurin, Kay, και Shepherd (2011) μελέτησαν τον τρόπο που παρεμβαίνουν τα αμφίσημα στερεότυπα στην αντίληψη του εαυτού. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι σε συνθήκες απειλής του συστήματος, όπου το κίνητρο για τη δικαιολόγηση του ενισχύεται, άντρες και γυναίκες, αναπαράγουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα κλασικά αμφίσημα στερεότυπα του φύλου τους όταν περιγράφουν τον εαυτό τους. Επιπλέον, όσοι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι η προσωπικότητά τους συμπίπτει με τα κλασικά αμφίσημα στερεότυπα για το φύλο τους, έκριναν θετικότερα την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση. Αντίθετα, όσοι είχαν ενημερωθεί ότι η προσωπικότητά τους δεν είναι συμβατή με τα κλασικά αμφίσημα στερεότυπα για το φύλο τους, έκριναν αρνητικότερα την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση.

3.5. Οι αρνητικές κοινωνικές συνέπειες της δικαιολόγησης του συστήματος

Οι εισηγητές της Θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος δεν παραγνωρίζουν, ωστόσο, τις αρνητικές συνέπειες που έχει η δικαιολόγηση του συστήματος στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο (Liviatan & Jost, 2011). Η δικαιολόγηση του συστήματος, όπως είδαμε, μειώνει τα αρνητικά συναισθήματα που έχει το άτομο όταν αδικείται. Παράλληλα, όμως, αυξάνει την ανοχή του απέναντι στην αδικία και μειώνει την ηθική απαξίωση που (θα έπρεπε να) τη συνοδεύει (Wakslak και συνεργάτες, 2007). Φαίνεται, λοιπόν, ότι, ενώ, ο εκλογικευτικός μηχανισμός της

δικαιολόγησης του συστήματος λειτουργεί, με μια πρώτη ματιά, θετικά για το άτομο (Kay, Jimenez, & Jost, 2002), σε μια δεύτερη ανάγνωση, λειτουργεί ως τροχοπέδη στην κοινωνική αλλαγή και την αποκατάσταση της κοινωνικής αδικίας. (Wakslak, Jost, Tyler, & Chen, 2007).

Πράγματι, βρέθηκε σε έρευνα ότι μετριοπαθής καταδίκη της αδικίας συνεπάγεται και μειωμένη συμμετοχή σε δράσεις που έχουν σαν στόχο την στήριξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Jost et al., 2008). Η ανασταλτική λειτουργία της δικαιολόγησης του συστήματος στην αποκατάσταση των κοινωνικών αδικιών επιβεβαιώνεται και στην έρευνα των Phelan και Rudman (2011). Οι ερευνητές επιχείρησαν να μελετήσουν τη σχέση ανάμεσα στη δικαιολόγηση του συστήματος και την υποστήριξη κοινωνικών δράσεων με στόχο τις περισσότερο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Βρέθηκε ότι η δικαιολόγηση του συστήματος σχετίζεται με την απόρριψη των προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής και την υιοθέτηση της αρχής της ευθυδικίας.

3.6. Οι προβλέψεις της Θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος για την κοινωνική αλλαγή

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι στην αρχική της διατύπωση η θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος δεν περιελάμβανε σαφείς προβλέψεις για το ενδεχόμενο κοινωνικής αλλαγής, θεωρώντας την μάλλον απίθανη (Jost, Pelham, Sheldon, & Sullivan, 2003). Οι δυσοίωνες προβλέψεις που απέρρεαν από τη Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος αποτέλεσαν, για πολύ καιρό, αντικείμενο εκτεταμένης κριτικής. Παρόλ' αυτά, σε πιο πρόσφατες έρευνες, οι εισηγητές της θεωρίας επαναδιατυπώνουν τις προβλέψεις που απορρέουν από τη θεωρία τους, εστιάζοντας στην αξία της κοινωνικής μάθησης και της κοινωνικής επιρροής.

Σε μια πρόσφατη έρευνα, οι Olson, Dweck, Spelke, and Banaji (2011) μελέτησαν, κάτω από ποιες συνθήκες, η τάση για δικαιολόγηση του συστήματος μπορεί να μειωθεί. Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα χωρίστηκαν με βάση την ηλικία τους σε δύο ομάδες (3.5 – 7.5 ετών και 7.5 – 11.5 ετών). Και στις δύο ομάδες, ζητήθηκε να κρίνουν τον τρόπο που ορισμένα αγαθά είχαν κατανεμηθεί σε διάφορες κοινωνικές ομάδες. Να σημειώσουμε, ότι τα αγαθά δεν είχαν κατανεμηθεί ισότιμα μεταξύ των ομάδων, με αποτέλεσμα κάποιες από αυτές να ευνοούνται, και άλλες να αδικούνται. Στα παιδιά δινόταν η ευκαιρία, αν το επιθυμούσαν, να αλλάξουν την κατανομή των αγαθών. Τα παιδιά της μικρότερης ηλικιακής ομάδας επέλεξαν συστηματικά να διατηρούν την κατανομή των αγαθών ως είχε. Αντίθετα, τα παιδιά της μεγαλύτερης ηλικιακής ομάδας παρενέβαιναν και άλλαζαν την κατανομή των αγαθών, πριμοδοτώντας την αρχή της ισότητας, σε όφελος κλασικά στερεοτυπημένων ομάδων, όπως οι μετανάστες.

Από τα δεδομένα αυτής της έρευνας, οι συγγραφείς οδηγήθηκαν σε δυο συμπεράσματα. Καταρχάς, το γεγονός ότι το κίνητρο για δικαιολόγηση του συστήματος εμφανίζεται ήδη από την παιδική ηλικία του ατόμου, υποδηλώνει ότι ανταποκρίνεται σε βασικές πανανθρώπινες ανάγκες (Baron & Banaji, 2009). Παρόλ' αυτά, το κίνητρο για δικαιολόγηση του συστήματος μειώνεται στα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, όταν αυτά καλούνται να τοποθετηθούν για κλασικά στερεοτυποποιημένες κοινωνικές ομάδες. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτό οφείλεται στην εσωτερίκευση, εκ μέρους των μεγαλύτερων παιδιών, των κοινωνικών επιταγών για καταπολέμηση των διακρίσεων και της προκατάληψης.

Το κίνητρο για δικαιολόγηση του συστήματος ,λοιπόν, μπορεί να μετριαστεί, όταν έρχεται σε σύγκρουση με άλλους στόχους του ατόμου που λειτουργούν ανταγωνιστικά, όπως η εναρμόνιση με τους κοινωνικούς κανόνες, η αποκατάσταση

της δικαιοσύνης ή ακόμη και η δημιουργία μιας θετικής αυτοεικόνας. Επομένως, η στάση του ατόμου απέναντι στο σύστημα δεν καθορίζεται μόνο από το κίνητρο για δικαιολόγηση του, αλλά είναι η συνισταμένη πολλών διαφορετικών κινήτρων που συνυπάρχουν στο άτομο και λειτουργούν, άλλοτε συνεργατικά, και άλλοτε ανταγωνιστικά. (Jost, Burgess, & Mosso, 2001)

3.7. Κριτική στην Θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος

Οι Jost και οι συνεργάτες του (2003) υποστηρίζουν ότι συχνά τα μέλη των λιγότερο προνομιούχων ομάδων τείνουν να δικαιολογούν το σύστημα περισσότερο από τα μέλη των προνομιούχων ομάδων, καθώς έχουν ισχυρό κίνητρο να κατευνάσουν την ιδεολογική ασυμφωνία. Ωστόσο, οι Elcheroth και Spini (2007) υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν εμπειρικές έρευνες που να τεκμηριώνουν κάτω από ποιες συνθήκες συμβαίνει αυτό. Προτείνουν, λοιπόν, μια εναλλακτική ερμηνεία του φαινομένου, αποδίδοντας τη διαφορά μεταξύ περισσότερο και λιγότερο προνομιούχων, όχι στην αύξηση της δικαιολόγησης εκ μέρους των μη προνομιούχων, αλλά στη μείωση της δικαιολόγησης εκ μέρους των προνομιούχων. Οι Elcheroth και Spini (2007) θεωρούν ότι, σ' ένα πλαίσιο συλλογικής ευαλωτότητας, όπως αυτό προκύπτει σε συνθήκες απειλής, οι προνομιούχοι ενδέχεται να αυξάνουν την κριτική τους απέναντι σ' ένα σύστημα που κινδυνεύει να του αφήσει έκθετους σε καθεστώς ανομίας.

Με την ίδια κριτική διάθεση, οι Rubin και Hewstone (2004) υποστηρίζουν ότι τυχόν εύνοια υπέρ των εξωομάδων υψηλού κύρους, δε συνεπάγεται απαραίτητα και αποδοχή του κοινωνικού συστήματος. Στην πραγματικότητα, τα μέλη των ομάδων χαμηλού κύρους αναπαράγουν με τις απαντήσεις τους τις βασικές παραδοχές του κοινωνικού συστήματος περί ευθυδικίας. Σύμφωνα με την αρχή της ευθυδικίας, ο καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει, ανάλογα με την προσφορά του. Επομένως, οι

ανισότητες υπέρ συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και εις βάρος άλλων δικαιολογούνται, με βάση την αξία και την προσφορά της καθεμιάς.

Οι Rubin και Hewstone (2004) επισημαίνουν ότι η εύνοια υπέρ των ομάδων υψηλού κύρους αφορά εξίσου όσους ανήκουν σε ομάδες υψηλού κύρους, όσους ανήκουν σε ομάδες χαμηλού κύρους, αλλά και όσους δεν ανήκουν σε καμία από τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται σε σχέσεις ιεραρχίας. Πρόκειται, στην πραγματικότητα, για μια μορφή «συναινετικών διακρίσεων» που εμφανίζονται όταν οι διαφορές κύρους μεταξύ των ομάδων είναι σταθερές και νομιμοποιημένες.

Το γεγονός ότι η αυτοκατηγοριοποίηση και η ταύτιση με την ομάδα δεν επηρεάζουν την εύνοια προς τις ομάδες υψηλού κύρους είναι μια επιπλέον ένδειξη της κοινωνικής διάστασης του φαινομένου που ξεφεύγει από το στενό διομαδικό πλαίσιο (Rubin και Hewstone, 2004). Εξάλλου, τα άτομα είναι δυνατόν να εσωτερικεύουν τη δικαιολόγηση του συστήματος χωρίς να υπάρχει κάποιο σχετικό κίνητρο αλλά σαν αποτέλεσμα κοινωνικής μάθησης (Huddy, 2004).

Οι παραπάνω παρατηρήσεις μας οδηγούν σε ένα βασικό σημείο κριτικής της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος, που είναι η παράβλεψη των πολλαπλών φαινομένων κριτικής και καταγγελίας του συστήματος. Η θεωρητική αυτή μονομέρεια αποκαλύπτει την επιστημολογική αγκύλωση της προσέγγισης σε μια δομολειτουργική οπτική για την κοινωνία, που επικεντρώνεται αποκλειστικά στην κοινωνική αναπαραγωγή (Ιατρίδης, 2010). Εξετάζοντας τη νομιμότητα του συστήματος μόνο ως αποτέλεσμα, και όχι ως συνθήκη που εξηγεί στάσεις και συμπεριφορές, η θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος δεν μπορεί να προβλέψει ούτε μια κοινωνική ομάδα ή ένα άτομο θα αναπτύξει στρατηγικές με στόχο την κοινωνική αλλαγή ή την κοινωνική κινητικότητα αντίστοιχα. Στην πραγματικότητα, η θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος υιοθετεί μια στατική εικόνα για την

κοινωνία, που όμως δεν επιβεβαιώνεται από την πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται εξίσου από σχέσεις κυριαρχίας και από εκδηλώσεις αντίστασης και αντίδρασης (Reicher, 2004).

Ένα άλλο, βασικό σημείο κριτικής της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος είναι ο φανερά αναγωγιστικός της χαρακτήρας, μέσα από την θεωρητικά μη διαψεύσιμη υπόθεση της ψυχολογικής ανάγκης (Ιατρίδης, 2010). Το κοινωνικό πλαίσιο και οι κοινωνικές νόρμες περνούν σε δεύτερη μοίρα, καθώς αντιμετωπίζονται μόνο ως συνέπειες του κινήτρου για δικαιολόγηση του συστήματος, και όχι ως αιτιακοί παράγοντες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα (Elcheroth & Spini, 2007).

Τέλος, η θεωρία Δικαιολόγησης του Συστήματος μοιάζει να τοποθετεί το άτομο σε ένα «ιστορικό κενό», καθώς δεν λαμβάνει υπόψη της τις πραγματικές διομαδικές σχέσεις και την θεσμική πραγματικότητα. Αντιθέτως, υιοθετεί μια υπεραπλουστευμένη θεωρητική πρόταση που ελάχιστα εμπλουτίζει τον κοινωνιοψυχολογικό προβληματισμό για τις διομαδικές σχέσεις (Ιατρίδης και Βασιλείου, 2010).

Κεφάλαιο 4

Η κοινωνιακή προσέγγιση

4.1. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις στη μελέτη της ιδεολογίας

Σύμφωνα με τους Elcheroth και Spini (2007) η στάση του κοινωνικού υποκειμένου για το πολιτικό σύστημα δεν διαμορφώνεται μόνο με βάση τις προσωπικές του εμπειρίες αλλά, κατά κύριο λόγο, βασίζεται στην ανταλλαγή εμπειριών, γνώσεων και ιδεών, όπως αυτή προκύπτει μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση. Οι συγγραφείς στηρίζουν την παραπάνω θέση σε διαχρονικές κοινωνιολογικές έρευνες που δείχνουν ότι οι ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επηρεάζουν τη συλλογική αντίληψη για το σύστημα, μειώνοντας την στήριξη στην κυβερνητική πολιτική σε περιόδους αυξημένης φτώχειας και ανεργίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το «συλλογικό» υποκείμενο ανταποκρίνεται στη δυσμενή μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών, απονομιμοποιώντας το σύστημα, σε αντίθεση με το μεμονωμένο άτομο, που στις έρευνες της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος, υιοθετεί συχνά μια αντίθετη προς τα συμφέροντά του στάση. Στην κατανόηση αυτού του φαινομένου κεντρικό ρόλο έχουν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις (Elcheroth & Spini, 2007).

Η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici, 1976, 1998) έδωσε ώθηση σε μια ευρύτερη στροφή της ευρωπαϊκής κοινωνικής ψυχολογίας προς τη μελέτη των δομικών και ιδεολογικών χαρακτηριστικών της κοινωνικής πραγματικότητας. Μέσω των κοινωνικών αναπαραστάσεων, μπορούν να αναδειχθούν οι πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για την φύση της κοινωνικής

πραγματικότητας και η αλληλεπίδρασή τους με τις πολιτικές του θέσεις και συμπεριφορές.

Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνιακής προσέγγισης, οι Elcheroth, Doise και Reicher (2011) καταγράφουν εκείνα τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών αναπαραστάσεων που τις καθιστούν πολύτιμες για τη μελέτη της ιδεολογίας.

Καταρχάς, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι μορφές κοινωνικής γνώσης που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό υποκείμενο ερμηνεύει τον κόσμο γύρω του και, κατ' επέκταση, τον τρόπο με τον οποίο κινείται μέσα σ' αυτόν. Κατά δεύτερον, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις έχουν χαρακτηριστικά μεταγνώσης, καθώς βασίζονται στις υποθέσεις μας για το τι πιστεύουν οι εκάστοτε κοινωνικοί εταίροι για ένα ζήτημα. Ειδικότερα, το κοινωνικό υποκείμενο, εκτός από την γνωστική διάσταση, λαμβάνει υπόψη και την κοινωνική αξία μιας πληροφορίας, και ειδικότερα την αποδοχή ή την απόρριψή της από εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που είναι σημαντικές για το ίδιο.

Ένα επιπλέον σημείο που επισημαίνουν οι Elcheroth, Doise και Reicher (2011) είναι η επικοινωνιακή λειτουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων και η μορφοποίησή τους, ως το αποτέλεσμα πολλαπλών διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, που βασίζονται, όχι μόνο στο λόγο, αλλά κυρίως σε κοινωνικές συμπεριφορές και θεσμικές πρακτικές. Έτσι, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν περιγράφουν απλώς την κοινωνική πραγματικότητα αλλά σε μεγάλο βαθμό την κατασκευάζουν, ορίζοντας τι είναι πιθανό, φυσιολογικό ή κοινωνικά αποδεκτό και λειτουργώντας ως μια μορφή αυτοεκπληρούμενης προφητείας.

Οι αναπαραστάσεις του κοινωνικού υποκειμένου για την πραγματικότητα διαμορφώνουν τελικά το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό κινείται. Όλα τα παραπάνω αναδεικνύουν την διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην θεσμική

πραγματικότητα και την αναπαράστασή της. Μια θεσμική αλλαγή μπορεί να φέρει αλλαγές και στις κοινωνικές αναπαραστάσεις, όπως συνέβη στην περίπτωση της νομικής κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αντίστοιχα, αλλαγές στις κοινωνικές αναπαραστάσεις μπορούν να καταλήξουν σε θεσμική αλλαγή καθιστώντας το υπάρχον καθεστώς αναχρονιστικό, όπως συνέβη στην περίπτωση της νομικής κατοχύρωσης των ομοφυλόφιλων ζευγαριών.

4.2. Η διομαδική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων

Ωστόσο, οι Elcheroth, Doise και Reicher (2011) δεν περιορίζονται στη αξιοποίηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, αλλά, αντιθέτως, προτείνουν μια περισσότερο συνθετική προσέγγιση στην μελέτη των ιδεολογικών φαινομένων. Επισημαίνουν, λοιπόν, την ανάγκη, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις να μελετώνται σε συνάρτηση με την ομαδική υπαγωγή του κοινωνικού υποκειμένου. Μόνο λαμβάνοντας υπόψη και τις κοινωνικές συνέπειες των ταυτοτικών χαρακτηριστικών του υποκειμένου, η θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην κοινωνιοψυχολογική μελέτη της πολιτικής ιδεολογίας.

Επεκτείνοντας τον συλλογισμό των Elcheroth, Doise και Reicher (2011), οι Staerkle, Clémence και Spini (2011) δίνουν στην ομαδική υπαγωγή περισσότερο ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Όπως υποστηρίζουν, η αντικειμενοποίηση και η επικέντρωση, δύο κεντρικές διεργασίες στη δόμηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο.

Με τον όρο αντικειμενοποίηση αναφερόμαστε στον μετασχηματισμό μιας αφηρημένης ή και επιστημονικής ιδέας, σε μια περισσότερο συγκεκριμένη μορφή γνώσης, που συχνά αναπαρίσταται συμβολικά. Η διαδικασία αυτή διευκολύνει την

επικοινωνία μεταξύ ατόμων και ομάδων δημιουργώντας κοινά σημεία αναφοράς. Ωστόσο, το κάθε άτομο θα επικεντρωθεί σε διαφορετικά σημεία, ανάλογα με τους κανονιστικούς προσδιορισμούς που υπαγορεύονται από την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει. Έτσι, το κοινωνικό υποκείμενο τοποθετείται απέναντι σε καίρια κοινωνικά αιτήματα, σύμφωνα με το κανονιστικό πλαίσιο που προκύπτει από τις κοινωνικές σχέσεις στις οποίες μετέχει. Οι κοινωνικές σχέσεις, επομένως, λειτουργούν ρυθμιστικά ως οργανωτική αρχή των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Doise & Staerklé, 2002). Για τον λόγο αυτό, η αξιοποίηση του διομαδικού πλαισίου στη μελέτη της πολιτικής σκέψης είναι απαραίτητη (Staerklé, Clémence και Spini, 2011). Όπως προκύπτει, το κοινωνικό υποκείμενο τοποθετείται σε συγκρουσιακά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, σύμφωνα πάντα με την ομαδική του υπαγωγή, υιοθετώντας ή απορρίπτοντας την εκάστοτε κοινωνική αναπαράσταση.

4.3. Οι αντινομίες ως οργανωτική αρχή της ιδεολογικής σκέψης

Οι αντινομίες έχουν, σύμφωνα με τους Staerklé, Clémence και Spini (2011), τη μορφή των ανταγωνιστικών κοινωνικών προοπτικών. Η πολιτική σκέψη, στην πραγματικότητα, είναι δομημένη πάνω στην αντίθεση των ανταγωνιστικών ιδεολογιών. Τα ιδεολογικά δίπολα που συγκροτούν την πολιτική σκέψη αποτυπώνονται γλαφυρά στις συγκρούσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων και τις ανταγωνιστικές διομαδικές σχέσεις: πλειονότητα και μειονότητα, κυρίαρχοι και κυριαρχούμενοι (Staerklé, 2009).

Σύμφωνα με την προσέγγιση των Staerklé, Clémence και Spini (2011), τα κοινωνικά στερεότυπα αποτελούν προϊόν των αντινομιών, που αποτυπώνονται στο δίπολο ενδοομάδα – εξωομάδα. Το μοντέλο των απλοϊκών θεωριών για την κοινωνική τάξη βασίζεται στην ίδια προσέγγιση (Staerklé, 2009). Στο μοντέλο αυτό,

η αναπαράσταση της κοινωνικής τάξης οργανώνεται γύρω από μια αντινομία που εκφράζει τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες. Έτσι, άτομα και κοινωνικές ομάδες διακρίνονται σε «καλούς» και «κακούς», σε «νικητές» και «χαμένους», «κυρίαρχους» και «κυριαρχούμενους», καλλιεργώντας και αναπαράγοντας κοινωνικά στερεότυπα που νομιμοποιούν την υπάρχουσα κοινωνική τάξη (Staerklé, Clémence και Spini, 2011)

Κεφάλαιο 5

Η Κοινωνική Μεταβολή ως Αποτέλεσμα Πολλαπλών Διαδικασιών Κοινωνικής Επιρροής

5.1. Ο ρόλος της «σιωπηλής πλειοψηφίας» ως τρίτος πόλος

Η πλειοψηφία των ερευνών που μελετούν την κοινωνική μεταβολή εστιάζει στις συνθήκες, κάτω από τις οποίες αναδύονται οι διάφορες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας και συλλογικής δράσης. Έτσι, οι περισσότερες κοινωνιοψυχολογικές απόπειρες μελέτης της κοινωνικής αλλαγής, επικεντρώνονται, κατά κύριο λόγο, στις κοινωνικές ομάδες που διαμαρτύρονται. Τοποθετούν, με άλλα λόγια, το ζήτημα στο επίπεδο των ανταγωνιστικών διομαδικών σχέσεων: από τη μία υπάρχει η κοινωνική ομάδα που διεκδικεί και από την άλλη η κυρίαρχη ομάδα που αντιστέκεται.

Σύμφωνα με τους Simon και Klandermans (2001) και Subasic, Reynolds και Turner (2008), το συγκεκριμένο θεωρητικό σχήμα λειτουργεί περιοριστικά και απλουστευτικά, καθώς αγνοεί μια σημαντική παράμετρο της κοινωνικής διαμαρτυρίας: το γεγονός ότι η σύγκρουση ανάμεσα στη μειονότητα και την εξουσία εκτυλίσσεται μπροστά σε μια σιωπηλή πλειοψηφία. Η επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από το κατά πόσο, η μειονότητα θα καταφέρει να αποσπάσει ικανό μέρος του πληθυσμού από τη σφαίρα επιρροής της εξουσίας και να τον προσεταιριστεί σε ένα κοινό μέτωπο ενάντια στην εξουσία. Επέρχεται, έτσι, ένα είδος «τριγωνοποίησης» της σύγκρουσης με τη λειτουργία του πληθυσμού ως «τρίτου πόλου» (Simon και Klandermans, 2001). Σε αυτήν την διαδικασία, κεντρικό ρόλο έχει ο τρόπος που αυτοκατηγοριοποιούνται τα μέλη της πλειοψηφίας και ο

τρόπος που τοποθετούνται απέναντι στην εξουσία και την ομάδα που διαμαρτύρεται (Simon και Klandermans, 2001).

Χρησιμοποιώντας την προσέγγιση της τριγωνοποίησης, οι Subasic, Reynolds και Turner (2008), εξηγούν και την κοινωνική αναπαραγωγή. Σύμφωνα με τους ίδιους, η εξουσία εξασφαλίζει τη νομιμοποίησή της, μέσα από την διαμόρφωση μιας κοινής, υπερκείμενης ταυτότητας με την πλειοψηφία. Από την κοινή αυτή ταυτότητα, απορρέουν συγκεκριμένες νόρμες και αξίες, που καθορίζουν τελικά τη στάση της πλειοψηφίας απέναντι στο κοινωνικό σύστημα και τις διομαδικές σχέσεις που αυτό εμπεριέχει.

5.2. Το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής

Η θεωρητική αφετηρία των προσεγγίσεων των Simon και Klandermans (2001) και Subasic, Reynolds και Turner (2008) που είδαμε παραπάνω, εντοπίζεται στο τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής (Παπαστάμου και Μιουνν, 1983 / 2001). Προσεγγίζοντας τα αιτήματα για κοινωνική και πολιτική αλλαγή, μέσα από το πρίσμα του τριαδικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής, βλέπουμε, από τη μία, την εξουσία που στηρίζει και διατηρεί την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση, και από την άλλη, τις ενεργείς μειονότητες που ζητούν την ανατροπή της. Ο πληθυσμός, ως σιωπηλή πλειοψηφία, αποτελεί τον στόχο των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, τόσο της μειονότητας, όσο και της εξουσίας.

Το αποτέλεσμα των πολλαπλών αυτών διαδικασιών επιρροής εξαρτάται από την αναπαράσταση που έχει ο πληθυσμός για τη μειονότητα. Στην πραγματικότητα, τα φαινόμενα επιρροής εγείρουν ζητήματα επανορισμού της κοινωνικής ταυτότητας και ταύτισης με την εκάστοτε πηγή επιρροής (Παπαστάμου και Μιουνν, 1983 / 2001). Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, αυτό δυσχεραίνει περισσότερο την επίτευξη της

μειονοτικής επιρροής, αφού κανείς δεν είναι πρόθυμος να ταυτιστεί με την στερεοτυποποιημένη μειονότητα. Είναι σαφές, ωστόσο, ότι η ένταση του φαινομένου εξαρτάται από τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του πλαισίου μέσα στο οποίο εμφανίζεται. Για παράδειγμα, η κυριαρχία μιας νόρμας κοινωνικής αλλαγής που ενθαρρύνει τη μειονοτική αλλαγή, μπορεί να αντιστρέψει σε μεγάλο βαθμό το κλίμα, διευκολύνοντας την ταύτιση με τη μειονότητα και τις θέσεις της (Παπαστάμου και Μιουνν, 1983 / 2001). Σ' αυτήν την περίπτωση, το κανονιστικό πλαίσιο της κοινωνικής επιρροής μεταβάλλεται, και η μειονοτική επιρροή αποκτά θετική νοηματοδότηση.

5.3. Οι Άρρητες Θεωρίες Κοινωνικής Επιρροής

Οι περισσότερες θεωρίες που μελετούν φαινόμενα επιρροής, δεν εξετάζουν τη κοινωνική επιρροή μόνο σε επίπεδο επεξεργασίας πληροφοριών, αλλά και σε κανονιστικό επίπεδο (Cialdini & Trost, 1998). Έτσι, στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, η πλειοψηφική επιρροή έχει συνδεθεί με την κοινωνική συμμόρφωση και την αναπαραγωγή του συστήματος, ενώ η επιρροή των μειονοτήτων με την καινοτομία και την κοινωνική μεταβολή (Levine & Prislin, 2012).

Προκειμένου να αναδείξουν την κανονιστική διάσταση της επιρροής, οι Παπαστάμου και Προδρομίτης (2003) εισήγαν την έννοια των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής. Οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό υποκείμενο προσλαμβάνει και εξηγεί τους μηχανισμούς επιρροής που εμπλέκονται στα φαινόμενα κοινωνικής συμμόρφωσης και κοινωνικής διαφοροποίησης. Η ενσωμάτωση τους στη μελέτη των φαινομένων επιρροής θα μπορούσε, σύμφωνα με τους Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003), να εμπλουτίσει την προβληματική της κοινωνικής επιρροής σε θεωρητικό, μεθοδολογικό

και επιστημολογικό επίπεδο. Για τον λόγο αυτό, οι Παπαστάμου και Προδρομίτης (2003) κατασκεύασαν ένα εύχρηστο εργαλείο διερεύνησης των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, που ανακεφαλαιώνει τις βασικές οργανωτικές αρχές των δύο κυρίαρχων θεωρητικών μοντέλων στη μελέτη των φαινομένων κοινωνικής επιρροής: το λειτουργικό και το γενετικό μοντέλο επιρροής.

Συνοπτικά, το λειτουργικό μοντέλο επιρροής εστιάζει στην πλειονοτική επιρροή και την κοινωνική συμμόρφωση, ενώ το γενετικό μοντέλο εστιάζει στη μειονοτική επιρροή και τη διάδοση της καινοτομίας (Παπαστάμου και Μιουνν, 1983 / 2001). Στο λειτουργικό μοντέλο, η κοινωνική επιρροή υποκρύπτει σχέσεις εξάρτησης και εξουσίας, ανάμεσα στον δέκτη της επιρροής και την πηγή της. Μόνο ο ισχυρότερος μπορεί να επηρεάσει τους ασθενέστερους και όχι το αντίστροφο. Αντίθετα, στο γενετικό μοντέλο, οι μειονότητες είναι σε θέση να ασκήσουν επιρροή και να λειτουργήσουν ως φορείς διάδοσης της καινοτομίας.

Από την παραγοντική ανάλυση της κλίμακας, προκύπτουν, ευκρινώς, δύο διαστάσεις: ο πλειονοκεντισμός, που πριμοδοτεί την αξία της κοινωνικής συμμόρφωσης στην πλειοψηφία, και ο μειονοκεντισμός, που πριμοδοτεί την κοινωνική αξία της διαφοροποίησης στην πλειοψηφία. Ο τρίτος παράγοντας, που εξηγεί και το μικρότερο ποσοστό της συνολικής διακύμανσης, περιλαμβάνει τους ταυτοτικούς αναγωγισμούς, και συνοψίζεται στη θέση ότι οι άνθρωποι συμφωνούν με όσους μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, ψυχολογικής ή κοινωνικής υφής.

Σε έρευνα των Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003), διαπιστώθηκε ότι οι συμμετέχοντες που υιοθετούσαν περισσότερο ιδέες και θέσεις που ανήκουν στην παραδοσιακή δεξιά, τάσσονταν υπέρ του πλειονοκεντρισμού και κατά του μειονοκεντρισμού, ενώ η αντίστροφη τάση παρατηρείται σε όσους υιοθετούν ιδέες και θέσεις που εκφράζουν την παραδοσιακή αριστερά. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι όσοι

εκφέρουν «αντιεξουσιαστικό, μη αντιτρομοκρατικό» λόγο, πριμοδοτούν περισσότερο τη μειονοτική επιρροή και απορρίπτουν την ιδέα της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία. Η αντίστροφη τάση παρατηρείται σε όσους δεν αποδέχονται ούτε τον αντιεξουσιαστικό λόγο, αλλά ούτε και τον αντιτρομοκρατικό λόγο.

Τα παραπάνω ευρήματα αποκαλύπτουν με σαφήνεια τον ιδεολογικά ενεργό χαρακτήρα των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής. Ωστόσο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν αυτοί οι ιδεολογικοί και κανονιστικοί προσδιορισμοί χαρακτηρίζουν, σταθερά, τις διαδικασίες συμμόρφωσης και διαφοροποίησης, ή αντιθέτως, αν αντανακλούν κάθε φορά το πνεύμα των καιρών, αλληλεπιδρώντας με το κοινωνικό πλαίσιο. Απάντηση στο ερώτημα δίνουν τα ερευνητικά ευρήματα που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Σε έρευνα των Παπαστάμου & Προδρομίτη (2010) για την κρατική και μη κρατική πολιτική βία, διερευνήθηκαν οι συνέπειες που είχε ο πόλεμος στο Ιράκ στις θέσεις των συμμετεχόντων περί τρομοκρατίας και εξουσίας, αλλά και σε ευρύτερους άξονες της κοινωνικής σκέψης, όπως οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Οι ερευνητές συνέκριναν τα δεδομένα που συλλέχτηκαν το χρονικό διάστημα από το Δεκέμβριο του 2002 ως το Φεβρουάριο του 2003, πριν δηλαδή από την στρατιωτική επέμβαση στο Ιράκ, με τα δεδομένα που συλλέχτηκαν το Μάιο και τον Ιούνιο του 2003, ακριβώς μετά τη λήξη του πολέμου.

Τα ευρήματα έδειξαν ότι ο πόλεμος στο Ιράκ αύξησε το ποσοστό όσων εκφέρουν αντιεξουσιαστικό λόγο (44,2% πριν τον πόλεμο και 60,5% μετά τον πόλεμο) αφήνοντας όμως ανεπηρέαστο το ποσοστό όσων εκφέρουν αντιτρομοκρατικό λόγο (72,3% πριν τον πόλεμο και 72,2% μετά τον πόλεμο). Σε μια πρώτη ανάγνωση, λοιπόν, φαίνεται ότι ο πόλεμος στο Ιράκ έχει «αρνητική» άμεση επιρροή, καθώς, καθιστά περισσότερο δημοφιλή τον αντιεξουσιαστικό λόγο. Το

παραπάνω συμπέρασμα φαίνεται να ενισχύεται και από την στατιστικά σημαντική μείωση της de facto αποδοχής της παγκοσμιοποίησης στην αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η πρωτοβουλία των ΗΠΑ για τον πόλεμο στο Ιράκ, επέδρασε αρνητικά στην ιδεολογική νομιμοποίηση ενός υπερεθνικού αντιτρομοκρατικού μετώπου.

Η ακριβώς αντίθετη τάση διαπιστώνεται στα αποτελέσματα που αφορούν στις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής, καθώς καταγράφεται μια στατιστικά σημαντική μείωση του μειονοκεντρισμού. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η πολεμική επέμβαση στο Ιράκ άσκησε επιρροή σε δυο διαφορετικά επίπεδα, αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση: έτσι, σε άμεσο επίπεδο επηρέασε αρνητικά, ενισχύοντας τον αντιεξουσιαστικό λόγο και αποδυναμώνοντας την de facto αποδοχή ενός υπερεθνικού αντιτρομοκρατικού μετώπου, ενώ, σε έμμεσο επίπεδο, επηρέασε θετικά, μειώνοντας την πριμοδότηση του μειονοκεντρισμού. Τα ευρήματα είναι ενδεικτικά του τρόπου, με τον οποίο οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής μας πληροφορούν για τις κοινωνικές τάσεις, που συγκροτούν, κάθε φορά, αυτό που ονομάζουμε «Πνεύμα των Καιρών».

Επιπλέον ενδείξεις, για το ρόλο που έχουν οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής στην διαμόρφωση του Πνεύματος των Καιρών, προκύπτουν από πειραματική έρευνα που πραγματοποίησαν οι Παπαστάμου και Προδρομίτης (2010) μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και τις συνεπακόλουθες αμερικανικές επιθέσεις στο Αφγανιστάν. Ως ανεξάρτητες μεταβλητές, χρησιμοποιήθηκαν η επιχειρηματολογία στην οποία επικεντρώθηκαν οι συμμετέχοντες (φιλοαμερικανική ή αντιαμερικανική) και η ταυτοτική διάσταση που ενεργοποιήθηκε (Ελληνας πολίτης, Ευρωπαίος πολίτης, Πολίτης του κόσμου, Άνθρωπος, Προσωπική Γνώμη).

Αναφορικά με την πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή, βρέθηκε ότι η επικέντρωση στην αντιαμερικανική επιχειρηματολογία αυξάνει τη συμφωνία με το μειονοκεντρισμό, σε σύγκριση με τις συνθήκες επικέντρωσης στην φιλοαμερικανική επιχειρηματολογία. Σύμφωνα με τους Παπαστάμου και Προδρομίτη (2010), τα αποτελέσματα είναι μάλλον αναμενόμενα, καθώς φαίνεται ότι το κοινωνικό υποκείμενο προσαρμόζει τις θέσεις του για τη μειονοτική επιρροή, ανάλογα με τον πλειοψηφικό ή μειοψηφικό χαρακτήρα της κυρίαρχης και πρόδηλης ρητορικής. Επιπλέον, τα ευρήματα αναδεικνύουν την οργανική σχέση των φαινομένων επιρροής με τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής, που φαίνονται να λειτουργούν ως φίλτρα πρόσληψης της πραγματικότητας αντικαθρεφτίζοντας, πάντα, τις κυρίαρχες κανονιστικές νόρμες.

Ως προς τον πλειονοκεντρισμό, τώρα, παρότι δεν υπήρξε κύρια επίδραση του είδους της επιχειρηματολογίας, διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών, καθώς η μεγαλύτερη συμφωνία με τον πλειονοκεντρισμό παρατηρήθηκε στη συνθήκη που υπήρχε φιλοαμερικανική επιχειρηματολογία και ενεργοποίηση της εθνικής ταυτότητας και στη συνθήκη που υπήρχε αντιαμερικανική επιχειρηματολογία και ενεργοποίηση της ατομικής ταυτότητας. Και στις δύο αυτές συνθήκες, οι συμμετέχοντες εξέφρασαν την υποστήριξη τους στη συμμόρφωση προς της πλειοψηφία. Ωστόσο, η πλειοψηφία στην οποία κάθε φορά αναφέρονταν, ήταν διαφορετική.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η αντιαμερικανική ρητορική είναι ιδιαίτερα δημοφιλής σε μεγάλες μερίδες του ελληνικού πληθυσμού, έχοντας συχνά πλειοψηφικό χαρακτήρα, παρότι είναι ξεκάθαρο ότι αποτελεί μειοψηφική θέση σε επίπεδο πολιτικής εξουσίας. Όταν, λοιπόν, οι συμμετέχοντες εκτίθενται στην αντιαμερικανική επιχειρηματολογία ενώ τους έχει ζητηθεί να πουν την προσωπική

τους γνώμη, δε μπορεί παρά να αναγνωρίσουν σε αυτήν τον πλειοψηφικό της χαρακτήρα. Επομένως, η υποστήριξη της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία δεν έρχεται σε αντίφαση με την ενεργοποιημένη αντιαμερικανική ρητορική, καθώς αυτή αποτελεί, σε επίπεδο ατόμων, πλειοψηφικό λόγο. Είναι προφανές, ότι δε μπορεί να συμβεί το ίδιο όταν είναι ενεργοποιημένη η εθνική ή ευρωπαϊκή ταυτότητα, αφού, σε διακρατικό επίπεδο, η αντιαμερικανική ρητορική αποτελεί μειοψηφικό λόγο.

Το αντίθετο συμβαίνει στη συνθήκη της φιλοαμερικανικής επιχειρηματολογίας και με πρόδηλη την εθνική ταυτότητα. Εδώ, ο πλειοψηφικός λόγος ταυτίζεται, κατά μία έννοια, με τον λόγο της εξουσίας. Εξάλλου, σε επίπεδο εθνικής πολιτικής, η φιλοαμερικανική στάση είναι αναμφισβήτητα κυρίαρχη και πλειοψηφική. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι συμμετέχοντες, απαντώντας ως Έλληνες, επιλέγουν να υποστηρίξουν τη συμμόρφωση προς την πλειοψηφία – εξουσία.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ευρήματα, οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής μπορούν να έχουν ενεργό και καταλυτικό ρόλο στα φαινόμενα επιρροής. Ορίζουν το κανονιστικό περιεχόμενο της κοινωνικής συμμόρφωσης και της κοινωνικής διαφοροποίησης και αποτελούν προνομιακό δείκτη του Πνεύματος των Καιρών.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφάλαιο 6

Νομιμοποίηση του Συστήματος και Πολιτικός και Κοινωνικός Συντηρητισμός

6.1. Εισαγωγή

Στην παρούσα έρευνα, επιλέξαμε να επικεντρωθούμε στη νομιμοποίηση του κοινωνικού και οικονομικού συστήματος. Η νομιμοποίηση του συστήματος, ως αντικείμενο της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας, έχει δώσει αφορμή, όπως είδαμε, για τη διατύπωση πλείστων θεωριών, όπως ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994) και η Δικαιολόγηση του Κοινωνικού Συστήματος (Jost & Banaji, 1994). Στόχος μας, στην πρώτη αυτή έρευνα, ήταν να δούμε κατά πόσο η νομιμοποίηση του συστήματος αποτελεί έκφραση πολιτικού και κοινωνικού συντηρητισμού, και με ποιο τρόπο συνδέεται με την αναπαράσταση του υποκειμένου για την κοινωνική αξία της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία και της διαφοροποίησης από αυτήν.

Καταρχάς, διερευνάται η διασύνδεση της νομιμοποίησης του συστήματος με την πολιτική τοποθέτηση. Σύμφωνα με την κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες συνιστούν κύριο χαρακτηριστικό της συντηρητικής δεξιάς (Feldman, 2003). Η έννοια της «νομιμοποιητικής ιδεολογίας»¹ χρησιμοποιήθηκε από τον Jost και τους συνεργάτες του για να περιγράψουν τις πεποιθήσεις που νομιμοποιούν και δικαιολογούν την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση (Jost & Hunyady, 2005). Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρεται ιδεολογική

¹ Πρόκειται στην πραγματικότητα για πλεονασμό, αφού εξ ορισμού, η λειτουργία της ιδεολογίας ως «κλειστό και μη διανεύσιμο σύστημα πρόσληψης της πραγματικότητας» (βλ. Σ. Παπαστάμου, 2000, σ.72) είναι πρωτίστως νομιμοποιητική...

στήριξη στην εκάστοτε κοινωνική διευθέτηση, καθώς προβάλλεται ως φυσική και αναπόφευκτη (Ellemers 1993).

Μερικές από τις πιο διαδεδομένες νομιμοποιητικές ιδεολογίες στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία είναι η Προτεσταντική Ηθική της Εργασίας (Furnham, 1984), σύμφωνα με την οποία η εργασία είναι αρετή αλλά και ηθική ευθύνη, η ιδεολογία της Ευθυδικίας (Jost, Pelham, Sheldon & Sullivan, 2003), που υποστηρίζει ότι το σύστημα ανταμείβει τον καθένα σύμφωνα με την αξία του, η ιδεολογία της Δίκαιης Αγοράς, όπου η ελεύθερη αγορά εμφανίζεται να λειτουργεί από μόνη της με αποτελεσματικότητα και δικαιοσύνη (Jost, Blount, Pfeffer & Hunyady, 2003), η Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson, 2000), σύμφωνα με την οποία οι οικονομικές ανισότητες είναι φυσικές και αναπόφευκτες, η Πίστη στον Δίκαιο Κόσμο (Lerner, 1980), σύμφωνα με την οποία ο καθένας παίρνει αυτό που του αξίζει αλλά και αξίζει αυτό που παίρνει, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας (Sidanius & Pratto, 1999), που παρουσιάζει την ιεράρχηση μεταξύ των ομάδων ως κάτι θεμιτό, και, τέλος, ο Αυταρχισμός της Δεξιάς (Altemeyer, 1998), όπου υποστηρίζεται ότι οι άνθρωποι πρέπει να υπακούουν στις αρχές και να ακολουθούν τις συμβάσεις.

Εκτός από την έννοια την νομιμοποιητικής ιδεολογίας, οι πεποιθήσεις και οι στάσεις των ατόμων απέναντι στις κοινωνικές ανισότητες έχουν δώσει αφορμή για την ανάπτυξη μιας σειράς κοινωνιοψυχολογικών εννοιών, όπως οι «πεποιθήσεις για την κοινωνική διαστρωμάτωση» (Kluegel & Smith 1981, Bobo & Hutchings, 1996), οι «μύθοι πριμοδότησης της ιεραρχίας» (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994) και οι «ιδεολογίες που νομιμοποιούν την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση» (Major, Gramzow, McCoy, Levin, Schmader & Sidanius, 2002). Κοινό στοιχείο των προηγούμενων θεωρητικών προσεγγίσεων είναι η υπόθεση, ότι η ιδεολογική

νομιμοποίηση του συστήματος συνδέεται με την δεξιά πολιτική σκέψη. Εξάλλου, ο πολιτικός συντηρητισμός, με την έννοια της διατήρησης των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών, αποτελεί, σύμφωνα με τον Jost (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003), κατεξοχήν νομιμοποιητική ιδεολογία. Ερευνητικά δεδομένα από χώρες που ακολουθούν τα δυτικά πρότυπα ανάπτυξης, στηρίζουν την υπόθεση για τη σχέση της δεξιάς πολιτικής σκέψης με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες (Verba et al., 1987).

Δεύτερος στόχος μας είναι να εξετάσουμε τη σχέση των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Οι πεποιθήσεις που έχει κάποιος για τη φύση και το ρόλο της κοινωνικής επιρροής επηρεάζουν, πιστεύουμε, το πώς ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα και, τελικά, το κοινωνικό σύστημα στο οποίο μετέχει (Παπαστάμου και Μιούννυ, 2001). Η νομιμοποίηση των βασικών αρχών και αξιωμάτων ενός συστήματος από τους συμμετέχοντες σε αυτό, δε μπορεί να διερευνηθεί ξέχωρα από την στάση τους απέναντι στην κοινωνική συμμόρφωση ή την κοινωνική σύγκρουση και διαφοροποίηση. Εξάλλου, η δικαιολόγηση ενός συστήματος συνιστά, κατά μία έννοια, μία έκφραση κοινωνικής συμμόρφωσης. Έτσι, όσοι συμφωνούν με την αξία της κοινωνικής συμμόρφωσης, δεν το κάνουν σε ένα αφηρημένο επίπεδο, αλλά έχοντας στο μυαλό τους τις κοινωνικές νόρμες που κυριαρχούν στο κάθε πλαίσιο και με τις οποίες πρέπει κανείς να συμμορφωθεί (Feldman, 2003). Παράλληλα, η αμφισβήτηση της νομιμότητάς του συστήματος αποτελεί κατεξοχήν μειονοτική θέση, καθώς έρχεται σε ρήξη με το κυρίαρχο σύστημα αξιών.

Προκειμένου να εντάξουμε τη νομιμοποίηση του συστήματος σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο, θα διερευνήσουμε τη διασύνδεσή της με την κοινωνική νοοτροπία. Είδαμε, ήδη, ότι η νομιμοποίηση του συστήματος σχετίζεται στην

κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία με συντηρητικές πολιτικές θέσεις . Στόχος μας είναι να δούμε πώς ο συντηρητισμός αυτός εκφράζεται σε κοινωνικό επίπεδο και σε ζητήματα διαπροσωπικών (π.χ. οικογένεια) ή διομαδικών σχέσεων. Η προκατάληψη απέναντι σε «χαμηλού κύρους» κοινωνικές ομάδες και η απόδοση στερεοτυπικών χαρακτηριστικών αποτελούν μια έμμεση μορφή νομιμοποίησης της υπάρχουσας κοινωνικής ιεραρχίας. Πλήθος ερευνών συνδέουν τη νομιμοποίηση του συστήματος με χαμηλή ανεκτικότητα απέναντι σε χαμηλού κύρους κοινωνικές ομάδες (Peterson, Doty, & Winter, 1993).

Στην παρούσα έρευνα, η μελέτη της νομιμοποίησης του συστήματος θα επιχειρηθεί μέσα από την διερεύνηση τριών νομιμοποιητικών ιδεολογιών: της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος, του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και του Αυταρχισμού της Δεξιάς. Και οι τρεις έννοιες αγγίζουν την προβληματική της νομιμοποίησης του συστήματος, αλλά, η καθεμιά από διαφορετική σκοπιά. Συνδυάζοντας, λοιπόν, τις τρεις αυτές έννοιες εξετάζουμε διαφορετικές όψεις της νομιμοποίησης: νομιμοποίηση της εξουσίας των αναγνωρισμένων αρχών (Δεξιός Αυταρχισμός), νομιμοποίηση του διομαδικού ανταγωνισμού και της ιεραρχίας (Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας) και νομιμοποίηση των οικονομικών ανισοτήτων (Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος).

6.1.1. Αυταρχισμός της Δεξιάς

Η έννοια της αυταρχικής προσωπικότητας, πρωτοεμφανίζεται στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, από τους Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, και Sanford το 1950. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε μόλις τελειώσει και ο Adorno και οι συνεργάτες του έψαχναν απαντήσεις για την καταστροφική ανάδυση του ναζισμού. Αρχική τους πρόθεση ήταν να διερευνήσουν τα αίτια του αντισημιτισμού,

αλλά σταδιακά το ενδιαφέρον τους μετατέθηκε στη μελέτη του εθνικισμού. Τελικά, προσέγγισαν τον αυταρχισμό ως έκφραση μιας εθνικιστικής και συντηρητικής πολιτικής ιδεολογίας, διαποτισμένης με τις αρχές της δεξιάς.

Η βασική υπόθεση είναι ότι οι ρίζες του αυταρχισμού βρίσκονται στην κοινωνικοποίηση του παιδιού τα πρώτα χρόνια της ζωής του, και συγκεκριμένα στην επιβολή αυστηρής πειθαρχίας από τους γονείς. Αντλώντας από την ψυχανάλυση, ο Adorno και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα που αισθάνεται το παιδί απέναντι στους γονείς του, στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαπαιδαγώγησης, καταπιέζεται, για να μετατεθεί αργότερα σε περισσότερο «ασφαλή» αντικείμενα, όπως τα μέλη των εξω-ομάδων και γενικότερα όσοι βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνίας. Παράλληλα, τα άτομα που είχαν τέτοια διαπαιδαγώγηση, υποκινημένα από την εμπειρία της γονικής εξουσίας πάνω τους, υιοθετούν μια αμφιθυμική στάση απέναντι στην εξουσία. (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950).

Το 1981, η θεωρία αναδιατυπώνεται από τον Altemeyer με τον όρο «Δεξιός Αυταρχισμός». Ο δεξιός αυταρχισμός ορίζεται ως η συνδιακύμανση τριών προδιαθέσεων (Altemeyer 1998):

α) της υποταγής στις αρχές, που αναφέρεται στην τάση να υποκύπτει κάποιος στις αναγνωρισμένες και παγιωμένες αρχές της κοινωνίας στην οποία ζει,

β) της αυταρχικής επιθετικότητας, που αφορά στην γενικευμένη επιθετικότητα απέναντι σε όσους προσλαμβάνονται ως διαφορετικοί από τις αναγνωρισμένες αρχές και

γ) της συμβατικότητας, που παραπέμπει στην τάση να μένει κανείς προσκολλημένος στις κοινωνικές συμβάσεις που υιοθετούνται από την ενδοομάδα και τις αναγνωρισμένες αρχές.

Ουσιαστικά, ο Altemeyer αναδιατυπώνει τη θεωρία της «αυταρχικής προσωπικότητας» με όρους κοινωνικής μάθησης, και απομακρύνεται από την ψυχαναλυτική οπτική που αναζητούσε τα αίτια της αυταρχικής προσωπικότητας στην κοινωνικοποίηση του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής του. Οι εμπειρίες του ατόμου σε όλη τη διάρκεια της ζωής του είναι αυτές που το ωθούν να βλέπει τον περιβάλλοντα κόσμο ως επικίνδυνο και απειλητικό, ενισχύοντας το φόβο και την ανασφάλεια και φέρνοντάς το κοντά σε αυταρχικές ιδεολογίες και πολιτικές. Στη διαμόρφωση αυτών των πεποιθήσεων συμβάλλουν, εκτός από την οικογένεια, τα ΜΜΕ, το σχολείο και ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος.

Για πολλούς ερευνητές, ο αυταρχισμός συνδέεται, εκτός από την κοινωνική μάθηση, με γνωστικές διεργασίες και ανάγκες επιστημολογικής υφής. Βρέθηκε, λοιπόν, ότι η «προσωπική ανάγκη για δόμηση», που αναφέρεται στην τάση του ατόμου να αναζητά προβλεψιμότητα και σαφή οριοθέτηση και να αποφεύγει την αβεβαιότητα και τη ρευστότητα, σχετίζεται θετικά με χαρακτηριστικά όπως ο δογματισμός, η πνευματική ακαμψία και ο αυταρχισμός (Neuberg & Newsom, 1993). Αντίστοιχα, η «ανάγκη για κλειστότητα», που αναφέρεται στην αποφυγή της αμφισημίας και στην αναζήτηση της βεβαιότητας, σχετίζεται θετικά με τον αυταρχισμό, τον πολιτικό συντηρητισμό και τη νομιμοποίηση του συστήματος (Webster & Kruglanski, 1994).

Η έννοια της αυταρχικής προσωπικότητας και η κλίμακα του Adorno και των συνεργατών του χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα, και ειδικότερα στη μελέτη της προκατάληψης, με την οποία εμφανίζεται να βρίσκεται σε θετική συσχέτιση. Εκτός από την προκατάληψη, ο αυταρχισμός της δεξιάς συνδέεται με αυξημένο εθνικισμό και εχθρότητα απέναντι σε όσους παρεκκλίνουν από τις καθιερωμένες νόρμες. Πιο συγκεκριμένα, όσοι σκοράρουν ψηλά στον αυταρχισμό

της δεξιάς υιοθετούν σκληρότερη στάση απέναντι στους ασθενείς του AIDS, τους χρήστες ναρκωτικών ουσιών και τους άστεγους (Peterson, Doty & Winter, 1993) και, γενικότερα, αισθάνονται ικανοποίηση με τις κακοδαιμονίες όσων, κατά τη γνώμη τους, έχουν παρεκκλίνουσα συμπεριφορά (Altemeyer, 1988). Επιπλέον, αυξημένος αυταρχισμός της δεξιάς φαίνεται να συνδέεται με τη συμμετοχή στο Ρεπουμπλικανικό κόμμα και με την υποστήριξη της θανατικής ποινής για μεγαλύτερο εύρος αδικημάτων (Altemeyer, 1996).

6.1.2. Περιορισμοί των θεωριών για την αυταρχική προσωπικότητα

Πολλοί ήταν, ωστόσο, και οι περιορισμοί της συγκεκριμένης θεωρητικής έννοιας, τόσο σε θεωρητικό, όσο σε μεθοδολογικό και επιστημολογικό επίπεδο. Καταρχάς, τίθεται το ερώτημα, κατά πόσο ο αυταρχισμός της δεξιάς αποτελεί χαρακτηριστικό προσωπικότητας, όπως ισχυρίζονται οι εισηγητές του ή έκφραση κοινωνικού συντηρητισμού, όπως επισημαίνει ο Deonchy (2007). Η προσέγγιση του Altemeyer περισσότερο συσκοτίζει, παρά ξεκαθαρίζει το ζήτημα, καθώς συγχέει τη στάση με την προσωπικότητα (Προδρομίτης, 2010). Ο προβληματισμός έγκειται, κυρίως, στο κατά πόσο η έννοια του αυταρχισμού προσιδιάζει σε συμπεριφορικές προδιαθέσεις ή, αντίθετα, σε κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες.

Είναι γεγονός, ότι οι κλίμακες μέτρησης του αυταρχισμού μοιάζουν περισσότερο με κλίμακες στάσεων, παρά με κλίμακες μέτρησης της προσωπικότητας. Στις περισσότερες περιπτώσεις, το άτομο καλείται να πάρει θέση για κοινωνικά ζητήματα, ιδεολογικά φορτισμένα, που, τις περισσότερες φορές, δεν το αφορούν προσωπικά (Feldman & Stenner, 1997, Saucier, 2000, Verkuyten & Hagendoorn, 1998, Duckitt & Fisher, 2003). Κοιτώντας τις δηλώσεις που περιλαμβάνονται στην κλίμακα του Αυταρχισμού της Δεξιάς του Altemeyer, διαπιστώνει κανείς ότι αρκετές

από αυτές εκφράζουν τελικά προκατάληψη και χαμηλή ανεκτικότητα, και όχι αυταρχισμό. Εκφράζεται, λοιπόν, βάσιμη κριτική, αναφορικά με την εγκυρότητα μιας κλίμακας που μοιάζει να μετράει τις έννοιες που (υποτίθεται ότι) προβλέπει (Feldman, 2003).

Επιπλέον, επισημαίνεται η ιδιαίτερα στενή σχέση του αυταρχισμού με την πολιτική ιδεολογία της δεξιάς που, συχνά, οδηγεί σε σύγχυση μεταξύ των δύο. Η σύγχυση μεταξύ αυταρχισμού και συντηρητισμού, όμως, δεν εντοπίζεται μόνο σε θεωρητικό αλλά και σε μεθοδολογικό επίπεδο, καθώς δημιουργείται το ερώτημα, κατά πόσο οι κλίμακες μέτρησης του αυταρχισμού μετρούν στην πραγματικότητα τον συντηρητισμό (Feldman, 2003). Ο κοινωνικός συντηρητισμός έχει βρεθεί σε έρευνες να έχει ιδιαίτερα υψηλή συσχέτιση με τον αυταρχισμό της δεξιάς. Ενδεικτική είναι η έρευνα του Saucier το 2000, όπου οι δύο έννοιες παρουσίαζαν τόσο υψηλή συσχέτιση (.77), ώστε εμφανίζονταν ως ένας ενιαίος παράγοντας.

Ερευνητικά δεδομένα που υποδεικνύουν ότι η αυταρχικότητα επηρεάζεται από το ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, καθώς αυξάνεται σε περιόδους που είναι έντονο το αίσθημα της απειλής (Doty, Peterson & Winter, 1991), υποδηλώνουν ότι η αυταρχικότητα μπορεί να αποτελεί μια κοινωνιοψυχολογική αντίδραση σε ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, και όχι στις προσωπικές εμπειρίες κοινωνικοποίησης. Ενώ, μάλιστα, βρέθηκε ότι οι απειλές στο κοινωνικό πεδίο αυξάνουν τον αυταρχισμό της δεξιάς, δε συμβαίνει το ίδιο με τις απειλές που απευθύνονται στο άτομα προσωπικά, οι οποίες δε φαίνεται να έχουν καμία επίδραση στην έκφραση αυταρχισμού. (Feldman & Stenner, 1997; Peterson, Doty, & Winter, 1993, Rickert, 1998)

Ένα επιπλέον επιχείρημα για την αμφισβήτηση του αυταρχισμού ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας μας δίνουν οι έρευνες για την προκατάληψη. Ο

Adorno και οι συνεργάτες του υποστήριξαν ότι τα άτομα με αυταρχική προσωπικότητα έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν εχθρικά τα άτομα που ανήκουν σε κατώτερες και αδύναμες κοινωνικές ομάδες. Όπως, όμως, προκύπτει από την κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, όλες οι μειονοτικές ομάδες δεν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο από τα άτομα με υψηλό αυταρχισμό. (Altemeyer, 1988; Duckitt, 1992). Αντίθετα, φαίνεται ότι μόνο συγκεκριμένες, κάθε φορά, μειονοτικές ομάδες γίνονται στόχος προκατάληψης για τους αυταρχικούς. Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί να αναρωτηθούμε, για τα κριτήρια που καθορίζουν ποια κοινωνική ομάδα θα στοχοποιηθεί από τους αυταρχικούς και ποια θα αγνοηθεί (Feldman, 2003). Παράλληλα, ενισχύει την κριτική απέναντι στη θεωρία της αυταρχικής προσωπικότητας, για την υποτίμηση του ρόλου που έχει το κοινωνικό πλαίσιο και οι πραγματικές διομαδικές σχέσεις στην προκατάληψη που εκφράζεται απέναντι στις μειονοτικές ομάδες.

6.1.3. Η σχέση Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και Αυταρχισμού της Δεξιάς

Ο Αυταρχισμός της Δεξιάς και ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας αποτελούν διακριτές έννοιες, που λειτουργούν, όμως, και οι δύο νομιμοποιητικά. Έτσι, η σύνδεση του Αυταρχισμού της Δεξιάς με τον Προσανατολισμό της Κοινωνικής Κυριαρχίας συναντάται συχνά στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία προκειμένου να εξηγήσει διάφορες μορφές προκατάληψης.

Ο Altemeyer (Altemeyer, 1998) πρότεινε ότι ο Δεξιός Αυταρχισμός με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές όψεις της αυταρχικής προσωπικότητας. Πιο συγκεκριμένα, ο Δεξιός Αυταρχισμός εκφράζει την υποταγή στην εξουσία, ενώ ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας την

αυταρχική κυριαρχία. Με άλλα λόγια, από τη μία πλευρά έχουμε τους ακόλουθους της εξουσίας, και από την άλλη τους εν δυνάμει εξουσιαστές. Η πρόταση του Altemeyer για τον Δεξιό Αυταρχισμό συμπίπτει με την ερμηνεία του Duckitt και των συνεργατών του (Duckitt & Fisher, 2003), που βλέπουν τον Δεξιό Αυταρχισμό ως μια νόρμα για τη σχέση του ατόμου με την ομάδα υπαγωγής του. Στον Αυταρχισμό της Δεξιάς, η έμφαση δίνεται στην ενότητα και την εσωτερική συνοχή της ομάδας ακόμη και με το τίμημα της καταπίεσης των διαφωνούντων. Η θέση αυτή του Duckitt, μας παραπέμπει στις εργασίες του Deconchy (2007) για τις ορθόδοξες ομάδες που χαρακτηρίζονται από χαμηλή ανεκτικότητα στην διαφοροποίηση και την αμφισβήτηση.

Αντίθετα, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας εκφράζει ξεκάθαρα την επιθυμία για κυριαρχία μιας ομάδας πάνω στις άλλες (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994). Ενώ, λοιπόν, στην περίπτωση του αυταρχισμού ο στόχος είναι ο «Άλλος», που πολλές φορές είναι μέλος μιας υπερκείμενης ενδοομάδας, στην περίπτωση του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας, ο στόχος είναι οι άλλες κοινωνικές ομάδες. Ο Duckitt και οι συνεργάτες του, μελετώντας τη σχέση του αυταρχισμού με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, βρήκαν ότι οι δύο έννοιες συνδέονται με δύο διαφορετικά κοσμοείδωλα. Ο αυταρχισμός συνδέεται με την αντίληψη ότι ο κόσμος είναι επικίνδυνος και απειλητικός, ενώ ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας με την αντίληψη ότι ο κόσμος είναι ανταγωνιστικός (Duckitt & Sibley, 2007; Sibley et al., 2007).

Η διακριτή λειτουργία του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας και του Αυταρχισμού της Δεξιάς προκύπτει και από έρευνες που αφορούν σε ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές αξίες και πεποιθήσεις. Τέτοιες έρευνες αποκαλύπτουν συχνά, την ύπαρξη δύο διαφορετικών διαστάσεων, σε σχεδόν ορθογώνια σχέση

μεταξύ τους (Duckitt, 2001). Η πρώτη διάσταση αφορά στον κοινωνικό και πολιτικό συντηρητισμό και η δεύτερη στον οικονομικό συντηρητισμό και την αποδοχή των ανισοτήτων. Σύμφωνα με τον Duckitt, η πρώτη διάσταση ταυτίζεται με τον Αυταρχισμό της δεξιάς, ενώ η δεύτερη με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας.

Σύμφωνα με τους Jost & Thomson (2000), ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας διαμορφώνεται από δύο απόλυτα διακριτούς παράγοντες: την αντίθεση στην ισότητα και την πριμοδότηση της διομαδικής κυριαρχίας. Ακολουθώντας την πρόταση τους οι (Kugler, Cooper & Nosek, 2010), ανέλυσαν τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας σε δυο επιμέρους παράγοντες και βρήκαν ότι ο δεξιός αυταρχισμός σχετιζόταν θετικότερα με την αποδοχή της διομαδικής κυριαρχίας και χαμηλότερα με την αντίθεση στην ισότητα.

Είναι ενδιαφέρον ότι, ενώ στη δυτική Ευρώπη, ο Δεξιός Αυταρχισμός και ο οικονομικός συντηρητισμός είναι είτε ασύνδετοι μεταξύ τους, είτε θετικά συσχετισμένοι, στην ανατολική Ευρώπη οι δύο έννοιες συνδέονται αρνητικά μεταξύ τους. Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι οι Ανατολικοευρωπαίοι «αυταρχικοί» προτιμούν κοινωνικές διευθετήσεις υπέρ της κοινωνικής ισότητας, (Duriez, Van Hiel, Kossowska, 2005). Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει και από προηγούμενες έρευνες, που κατέδειξαν ισχυρές σχέσεις ανάμεσα στον δεξιό αυταρχισμό και την υποστήριξη του καθεστώτος στην πρώην Σοβιετική Ένωση (McFarland, Ageyev & Abalakina-Paap, 1992). Οι παραπάνω έρευνες, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, σε αντίθεση με τη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, στην ανατολική Ευρώπη η επιθυμία να διατηρήσει κανείς την παράδοση συμβαδίζει με την υποστήριξη της αρχής της ισότητας. Αυτή η ερμηνεία βρίσκεται στην ίδια γραμμή με τον Altemeyer, σύμφωνα με τον οποίο, παρότι ο κομφορμισμός είναι σταθερό χαρακτηριστικό του αυταρχισμού, το τι

θεωρείται κάθε φορά κομφορμισμός εξαρτάται από το πλαίσιο (Duriez, Van Hiel, Kossowska, 2005).

Ακόμη, όμως, και μεταξύ των χωρών που ακολουθούν τα δυτικά πρότυπα ανάπτυξης, έχει διαπιστωθεί από έρευνες, ότι η σχέση μεταξύ Αυταρχισμού της Δεξιάς και Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας μεταβάλλεται από χώρα σε χώρα, ανάλογα με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Ειδικότερα, σε χώρες όπου η διάκριση αριστεράς και δεξιάς είναι πρόδηλη στο πολιτικό σκηνικό, οι δύο έννοιες βρίσκονται σε υψηλή συσχέτιση, καθώς και οι δύο εκφράζουν την πολιτική σκέψη της παραδοσιακής δεξιάς. Αντίθετα, σε περιπτώσεις όπου για λόγους ιστορικούς και πολιτικούς, η διάκριση αριστεράς και δεξιάς δεν έχει ιδιαίτερη δυναμική, οι δύο έννοιες έχουν χαμηλή μόνο συσχέτιση. (Duckitt & Fisher, 2003).

6.2.Μέθοδος

6.2.1. Συμμετέχοντες

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 238 φοιτητές και φοιτήτριες πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας, εκ των οποίων 112 ήταν άνδρες (47,1 %) και 126 γυναίκες (52,9%). Οι συμμετέχοντες είχαν μέσο όρο ηλικίας τα 19,3 έτη και προέρχονταν από το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και από τη σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου.

6.2.2. Διαδικασία

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 2008, με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας, όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν κάποιο υποχρεωτικό

μάθημα του δευτέρου εξαμήνου. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης και ζητείτο από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν φύλο, ηλικία και τμήμα φοίτησης..

6.2.3.Ερευνητικός Σχεδιασμός

Προτού προχωρήσουμε στον διερεύνηση των υποθέσεών μας, ελέγξαμε τον δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας Cronbach's alpha, για τις ερωτήσεις που περιλαμβάνονταν στις κλίμακες μέτρησης των τριών νομιμοποιητικών ιδεολογιών: Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson. 2010), Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994), Αυταρχισμός της Δεξιάς (Altemeyer, 1998). Στην συνέχεια, κατασκευάσαμε για κάθε νομιμοποιητική ιδεολογία έναν ενιαίο δείκτη, που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων στις ερωτήσεις της αντίστοιχης κλίμακας. Σε όλες τις ερωτήσεις, είχε χρησιμοποιηθεί επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «Συμφωνώ απόλυτα».

Αρχική μας υπόθεση μας είναι ότι οι τρεις νομιμοποιητικές ιδεολογίες (Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος, Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας και Αυταρχισμός της Δεξιάς) θα βρίσκονται σε θετική συσχέτιση μεταξύ τους. Για την διερεύνηση της υπόθεσής μας χρησιμοποιήθηκε ανάλυση συσχετίσεων.

Η επόμενη υπόθεσή μας είναι ότι η νομιμοποίηση του συστήματος συνδέεται με την πολιτική σκέψη της δεξιάς, τον κοινωνικό συντηρητισμό και την κοινωνική συμμόρφωση. Πιο συγκεκριμένα, υποθέτουμε, ότι όσοι υιοθετούν περισσότερο τις ιδέες της δεξιάς θα νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα συγκριτικά με όσους

υιοθετούν περισσότερο τις ιδέες της αριστεράς. Αντίστοιχα, υποθέτουμε ότι όσοι εκφράζουν μεγαλύτερο κοινωνικό συντηρητισμό θα νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα συγκριτικά με όσους εκφράζουν μεγαλύτερη κοινωνική ανεκτικότητα. Τέλος, όσοι υποστηρίζουν περισσότερο την ανάγκη για κοινωνική συμμόρφωση θα νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα σε σύγκριση με εκείνους που υποστηρίζουν περισσότερο την αξία της κοινωνικής διαφοροποίησης.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω υποθέσεων προχωρήσαμε, καταρχάς, σε ανάλυση κατά συστάδες (k-Means Cluster Analysis). Στόχος ήταν οι συμμετέχοντες να χωριστούν σε δύο διακριτές ομάδες:

Πρώτον, σύμφωνα με την πολιτική τους τοποθέτηση,

Δεύτερον, σύμφωνα με την κοινωνική τους νοοτροπία και

Τρίτον, σύμφωνα με τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής που υιοθετούν.

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε σε ανάλυση διακύμανσης (one way analysis) για να διαπιστώσουμε αν οι ομάδες που προέκυψαν από την ανάλυση συστάδων διαφέρουν ως προς το βαθμό συμφωνίας τους με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες.

6.2.4. Μετρήσεις

Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και Δεξιάς. Για τη μέτρηση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων, χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα των Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς και Δεξιάς των Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003). Η κλίμακα αποτελείται από εννέα δηλώσεις, τέσσερις από τις οποίες εκφράζουν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και πέντε πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς. Στην κλίμακα περιλαμβάνονται, κατά κύριο λόγο, ζητήματα ρύθμισης του δημόσιου βίου, όπως ο δημόσιος χαρακτήρας των πανεπιστημίων, η φορολογική πολιτική, οι αμυντικές δαπάνες και ο ασφαλειοκεντρισμός.

Άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Οι άρρητες θεωρίες του κοινωνικού υποκειμένου για τη συμμόρφωση στην πλειοψηφία και την διαφοροποίηση από αυτήν, μετρήθηκαν με την κλίμακα των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003). Η κλίμακα αποτελείται από 11 δηλώσεις και παρουσιάζει συνοπτικά τα κυριότερα ρεύματα κοινωνιοψυχολογικής σκέψης έτσι όπως αυτά προκύπτουν από τα βασικά ευρήματα των ερευνών πάνω στην μειονοτική και πλειονοτική επιρροή. Με άλλα λόγια, συνοψίζει τις «οργανωτικές αρχές» του λειτουργικού και γενετικού μοντέλου επιρροής περιγράφοντας δύο αντίθετες μεταξύ τους ιδεολογικές οπτικές σχετικά με τη φύση και το ρόλο της κοινωνικής επιρροής.

Έτσι, από τη μία έχουμε την πριμοδότηση της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία, που εφεξής θα αναφέρεται ως «πλειονοκεντρισμός», και από την άλλη την πριμοδότηση της διαφοροποίησης από την πλειοψηφία, που εφεξής θα αναφέρεται ως «μειονοκεντρισμός». Ειδικότερα, η κλίμακα περιλαμβάνει τέσσερις δηλώσεις που πριμοδοτούν τον πλειονοκεντρισμό, τέσσερις δηλώσεις που πριμοδοτούν το μειονοκεντρισμό και τρεις δηλώσεις που αναφέρονται στα ταυτοτικά χαρακτηριστικά του δέκτη της επιρροής.

Κοινωνική νοοτροπία. Η κοινωνική νοοτροπία των συμμετεχόντων μετρήθηκε με την Κλίμακα Κοινωνικής Νοοτροπίας (Papastamou & Doise, 1987) η οποία περιλαμβάνει 10 δηλώσεις γύρω από το δίπολο «κοινωνικός συντηρητισμός και κοινωνικός φιλελευθερισμός». Η κλίμακα περιλαμβάνει ποικίλα θέματα, όπως ο θεσμός της οικογένειας, το εκπαιδευτικό σύστημα, οι κανόνες ηθικής και η μετανάστευση. Οι μισές δηλώσεις εκφράζουν προοδευτικές θέσεις, ενώ οι άλλες μισές συντηρητικές θέσεις.

Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος. Για τη διερεύνηση της στάσης των συμμετεχόντων απέναντι στο οικονομικό σύστημα, χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα της

Δικαιολόγησης του οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson, 2000).

Αποτελείται από 17 δηλώσεις, που μετρούν το κατά πόσο κάποιος θεωρεί τις οικονομικές ανισότητες δίκαιες, θεμιτές και απαραίτητες. Πιο συγκεκριμένα, η κλίμακα περιλαμβάνει εννέα δηλώσεις που δικαιολογούν το οικονομικό σύστημα και οκτώ δηλώσεις που το απονομιμοποιούν και, γι' αυτόν το λόγο, υπόκεινται σε επανακωδικοποίηση. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha = .77) για τις ερωτήσεις της κλίμακας ήταν ικανοποιητικός.

Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας. Για τη διερεύνηση της στάσης των συμμετεχόντων απέναντι στις κοινωνικές ανισότητες και τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα του «Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας» (Pratto et al., 1994) με 16 δηλώσεις. Οι μισές από αυτές πριμοδοτούν την κοινωνική ισότητα, ενώ οι άλλες μισές πριμοδοτούν την κυριαρχία μιας κοινωνικής ομάδας επάνω στις υπόλοιπες. Αφού αντιστρέψαμε τις δηλώσεις υπέρ της κοινωνικής ισότητας, υπολογίσαμε τον δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha = .88) και βρήκαμε ότι ήταν ικανοποιητικός.

Αυταρχισμός της Δεξιάς. Τέλος, έχουμε την κλίμακα του «Δεξιού Αυταρχισμού» (Altemeyer, 1998) που περιλαμβάνει 20 δηλώσεις οι οποίες εκφράζουν τρεις διαφορετικές διαστάσεις: την υποταγή στην εξουσία, την προσήλωση στις κοινωνικές συμβάσεις και την επιθετικότητα απέναντι στη διαφορετικότητα και την αμφισβήτηση. Οι περισσότερες δηλώσεις εκφράζουν περισσότερες από μία διαστάσεις του αυταρχισμού και είναι αρκετά μακροσκελείς. Αφού επανακωδικοποιήσαμε τις αντίστροφες δηλώσεις της κλίμακας, υπολογίσαμε τον δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha = .89) και βρήκαμε ότι ήταν ικανοποιητικός.

6.3. Αποτελέσματα

Καταρχάς, είναι σκόπιμο προτού εξετάσουμε τις σχέσεις των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με την ιδεολογική τοποθέτηση, την κοινωνική νοοτροπία και τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής, να δούμε πώς αυτές σχετίζονται μεταξύ τους.

Ξεκινώντας, λοιπόν, θα διερευνήσουμε αν σχετίζεται η στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στην κοινωνική κυριαρχία, με τη στάση του απέναντι στο οικονομικό σύστημα. Η υπόθεση μας για τη θετική συσχέτιση της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, πράγματι, επιβεβαιώνεται (για $N=238$, $r=.604$, $p<0.001$). Υψηλή θετική συσχέτιση παρουσιάζεται και μεταξύ της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος και του Αυταρχισμού της Δεξιάς (για $N=238$, $r=.427$, $p<0.001$). Τέλος, ο Αυταρχισμός της Δεξιάς βρίσκεται σε υψηλή θετική συσχέτιση με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας (για $N=238$, $r=.480$, $p<0.001$). Έτσι, οι υποθέσεις μας για θετικές συσχετίσεις μεταξύ των νομιμοποιητικών ιδεολογιών επιβεβαιώνονται (βλ. Πίνακας 1).

Πίνακας 1

Δείκτες Συνάφειας των νομιμοποιητικών ιδεολογιών

	Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος	Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας	Αυταρχισμός της Δεξιάς
Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος	-		
Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας	.604***	-	
Αυταρχισμός της Δεξιάς	.427***	.480***	-

*** $p < 0,001$

Για τη διερεύνηση της σύνδεσης μεταξύ νομιμοποίησης του συστήματος και πολιτικού και κοινωνικού συντηρητισμού χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης κατά συστάδες και η ανάλυση διακύμανσης. Οι ίδιες μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν και για τη σχέση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με τη νομιμοποίηση του συστήματος.

Με βάση τις απαντήσεις των ερωτώμενων στις πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) και χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (K-means Cluster Analysis), ομαδοποιήσαμε το δείγμα μας σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς (σε σύγκριση πάντα με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες) και αποτελούν το 39,2% του δείγματος, και σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς και αποτελούν το 60,8% του δείγματος. Ενδεικτικά, μια δήλωση που ανήκει στις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς είναι η εξής: «Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών». Αντίστοιχα, μια δήλωση που ανήκει στις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς είναι η εξής: «Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή» (βλ. Πίνακας 2).

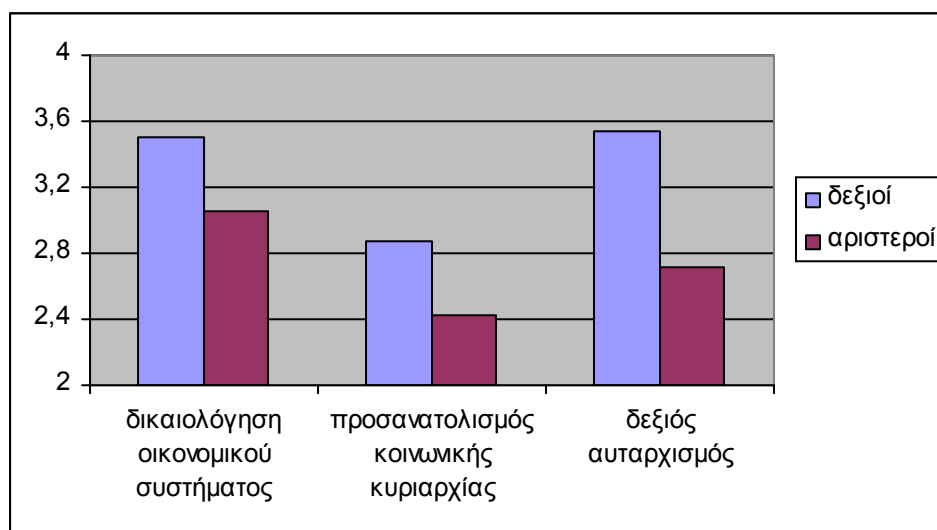
Στη συνέχεια, κάναμε ανάλυση διακύμανσης και συγκρίναμε τους μέσους όρους της καθεμιάς από τις δύο ομάδες σε σχέση με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες. Διαπιστώσαμε ότι όσοι υποστηρίζουν τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς τείνουν να πριμοδοτούν περισσότερο τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, σκοράροντας ψηλότερα στον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, στη Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος και στον αυταρχισμό της δεξιάς.

Πίνακας 2

Ομαδοποίηση των ερωτώμενων με βάση τη μέτρηση των πρωτοτυπικών ιδεών της αριστεράς και της δεξιάς (k-Means Cluster Analysis)

	Δεξιοί (60,8%)	Αριστεροί (39,2%)	F	p
Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει τη φοροδιαφυγή ορισμένων, ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό.	5,21	5,80	8,733	0,003
Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.	2,59	1,56	25,735	0,001
Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.	5,64	2,53	337,039	0,001
Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα.	4,27	5,34	22,040	0,001
Πρωταρχικό καθήκον της ελληνικής πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα.	5,33	5,45	,225	0,636
Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την εθνική άμυνα σε βάρος των δαπανών για την κοινωνική πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	3,30	2,13	31,564	0,001
Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό,τι αφορά στις ικανότητες και το ταλέντο τους.	2,62	1,86	14,899	0,001
Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.	3,21	5,88	220,957	0,001
Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.	4,13	2,99	25,741	0,001

Ειδικότερα, η ανάλυση διακύμανσης δείχνει κύρια επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης, με όσους πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της δεξιάς να δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα (M.O.= 3,50) απ' ότι όσοι πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της αριστεράς (M.O.=3,05), $F(1,230)=19,659$, $p<.001$. Αντίστοιχα, όσοι πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της δεξιάς υποστηρίζουν περισσότερο την κοινωνική κυριαρχία (M.O.= 2,87), συγκριτικά με όσους πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της αριστεράς (M.O.=2,42), $F(1,230)=13,265$, $p<.001$. Τέλος, όσοι πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της δεξιάς υιοθετούν περισσότερο τον αυταρχισμό της δεξιάς (M.O.= 3,54), συγκριτικά με όσους πριμοδοτούν περισσότερο τις ιδέες της αριστεράς (M.O.=2,71), $F(1,230)=41,292$, $p<.001$. (βλ. Σχήμα 1)

Σχήμα 1. Επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης πάνω στους μέσους όρους των νομιμοποιητικών ιδεολογιών.

Τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (K-means Cluster Analysis), χρησιμοποιήσαμε και για την κλίμακα των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής

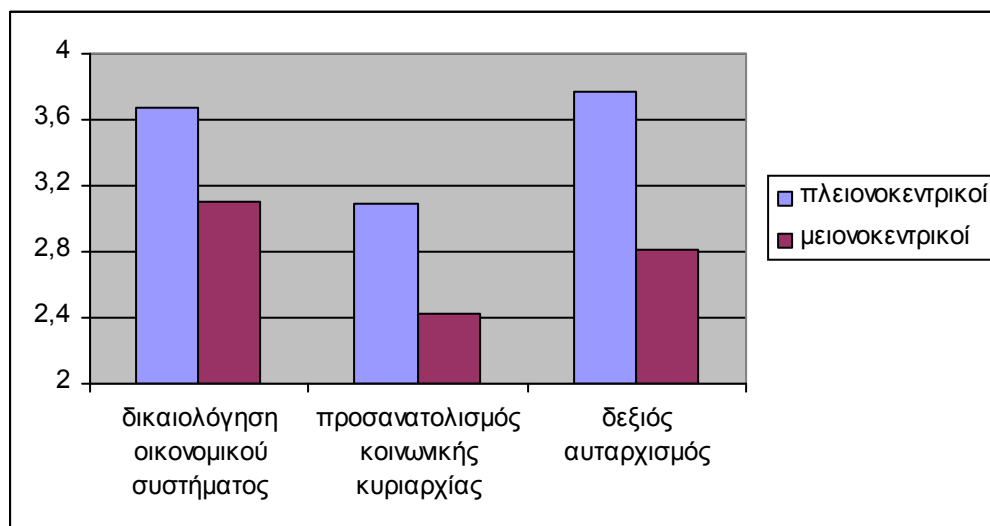
(Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) η οποία μας έδωσε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα που αποτελεί το 36,8% του δείγματος πριμοδοτεί τον πλειονοκεντρισμό, με άλλα λόγια την κοινωνική συμμόρφωση, με δηλώσεις όπως «Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας δείχνει σύνεση, δεδομένου ότι η πλειοψηφική στήριξη μιας ιδέας είναι απόδειξη της ορθότητάς της». Η δεύτερη ομάδα, που αποτελεί το 63,2% του δείγματος, πριμοδοτεί το μειονοκεντρισμό, με άλλα λόγια το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, με δηλώσεις όπως «Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι αναγκαία για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής» (βλ. Πίνακας 3).

Με την ανάλυση διακύμανσης προέκυψε ότι όσοι πριμοδοτούν την κοινωνική συμμόρφωση τείνουν να υποστηρίζουν περισσότερο τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, σκοράροντας ψηλότερα στον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας, στη Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος και στον Αυταρχισμό της Δεξιάς.

Ειδικότερα, η ανάλυση διακύμανσης δείχνει ότι όσοι πριμοδοτούν τον πλειονοκεντρισμό, τείνουν να δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα ($M.O.= 3,67$), συγκριτικά με όσους πριμοδοτούν το μειονοκεντρισμό ($M.O.=3,10$), $F (1,226)=32,097$, $p<.001$. Αντίστοιχα, όσοι πριμοδοτούν τον πλειονοκεντρισμό, υποστηρίζουν περισσότερο την κοινωνική κυριαρχία ($M.O.= 3,09$) συγκριτικά με όσους πριμοδοτούν το μειονοκεντρισμό ($M.O.=2,43$), $F (1,226)=30,245$, $p<.001$. Τέλος, όσοι πριμοδοτούν τον πλειονοκεντρισμό, υποστηρίζουν περισσότερο τον αυταρχισμό ($M.O.= 3,78$), σε σύγκριση με όσους πριμοδοτούν περισσότερο το μειονοκεντρισμό ($M.O.=2,81$), $F (1,226)=59,414$, $p<.001$ (βλ. σχήμα 2).

Πίνακας 3

<i>Ομαδοποίηση των ερωτώμενων με βάση τη μέτρηση των άρρητων θεωριών επιρροής (k-Means Cluster Analysis)</i>				
	Πλειονοτικοί (36,8%)	Μειονοτικοί (63,2%)	F	p
Η αποδοχή των απόψεων κάποιου ισχυρού είναι απόδειξη ψυχολογικής εξάρτησης και ανωριμότητας.	4,40	4,33	0,077	0,782
Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι αναγκαία για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής.	4,62	5,12	4,285	0,040
Οι άνθρωποι συμφωνούν και εναρμονίζουν τις πράξεις τους με αυτούς με τους οποίους έχουν τα ίδια ψυχολογικά χαρακτηριστικά.	4,77	4,28	5,953	0,015
Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας δείχνει σύνεση, δεδομένου ότι η πλειοψηφική στήριξη μιας ιδέας είναι απόδειξη της ορθότητάς της.	4,58	2,33	142,346	0,001
Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι απόδειξη ψυχολογικής ανεξαρτησίας.	4,05	3,95	,173	0,678
Αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας ισοδυναμεί με ενεργό συμβολή στη διατήρηση ενός κοινωνικού συστήματος και στην άρνηση της κοινωνικής αλλαγής.	3,58	3,77	,639	0,425
Οι άνθρωποι συμφωνούν και εναρμονίζουν τις πράξεις τους με αυτούς με τους οποίους μοιράζονται τα ίδια κοινωνικά χαρακτηριστικά.	4,70	4,61	,226	0,635
Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι δείγμα ψυχολογικής παρέκκλισης.	3,70	2,25	54,915	0,001
Η ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς μας με τις επιταγές της πλειοψηφίας είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφεύγονται πιθανές κυρώσεις εξαιτίας της ανυπακοής μας.	4,14	1,78	179,901	0,001
Το να αποδέχεσαι μια ιδέα σημαίνει ότι αυτή αποτελεί συστατικό στοιχείο της ιδιοσυγκρασίας σου.	4,67	5,08	3,316	0,070
Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών από αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία δείχνει λανθασμένη αντίληψη της πραγματικότητας.	2,98	1,42	87,582	0,001

Σχήμα 2. Επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής πάνω στους μέσους όρους των νομιμοποιητικών ιδεολογιών.

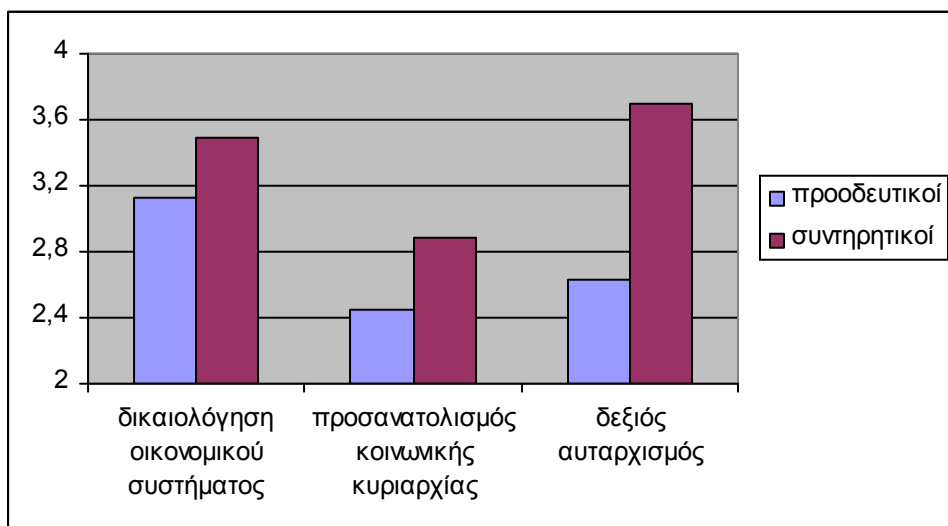
Η Κλίμακα Κοινωνικής Νοοτροπίας (Papastamou & Doise, 1987) μας έδωσε την ομάδα του κοινωνικού προοδευτισμού, που αποτελεί το 48,9% του δείγματος και την ομάδα του κοινωνικού συντηρητισμού, που αποτελεί το 51,1% του δείγματος (K-means Cluster Analysis). Ενδεικτική για την ομάδα του κοινωνικού προοδευτισμού είναι η συμφωνία με μια πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία, ενώ για την ομάδα του κοινωνικού συντηρητισμού ενδεικτική είναι η συμφωνία με τον περιορισμό του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα (βλ. Πίνακας 4|).

Η ανάλυση διακύμανσης μας έδειξε, ότι όσοι εκφράζουν χαμηλή κοινωνική ανεκτικότητα και κοινωνικό συντηρητισμό, τείνουν να πριμοδοτούν περισσότερο τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, σκοράροντας ψηλότερα τόσο στον Δεξιό Αυταρχισμό, όσο και στον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας και τη Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος.

Πίνακας 4

<i>Ομαδοποίηση των ερωτώμενων με βάση τη μέτρηση της κοινωνικής νοοτροπίας (k-Means Cluster Analysis)</i>				
	Προοδευτικοί (48,9%)	Συντηρητικοί (51,1%)	F	p
Με ένα πιο αυστηρό εκπαιδευτικό σύστημα	4,31	4,44	0,347	0,556
Με μια οικογένεια πιο φιλελεύθερη και ελαστική	5,05	4,08	22,364	0,001
Με ελαστικότερους ηθικούς κανόνες	3,87	2,60	41,408	0,001
Με την αύξηση του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα	3,79	2,06	91,506	0,001
Με μια οικογένεια με παραδοσιακές συνήθειες	3,62	4,89	46,760	0,001
Με μια πιο φιλελεύθερη παιδεία στα σχολεία	5,61	4,91	12,525	0,001
Με τις παραδοσιακές ηθικές αρχές	3,27	4,77	55,205	0,001
Με την υπακοή των παιδιών στους γονείς	4,28	5,17	21,120	0,001
Με τον περιορισμό του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα	3,02	5,61	166,983	0,001
Με μια πιο συστηματική θρησκευτική αγωγή	2,27	4,21	90,109	0,001

Ειδικότερα, όσοι είναι συντηρητικοί τείνουν να δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα (Μ.Ο.= 3,50), σε σύγκριση με τους προοδευτικούς (Μ.Ο.=3,13), $F(1,229)=13,708$, $p<.001$. Αντίστοιχα, οι συντηρητικοί πριμοδοτούν περισσότερο την κοινωνική κυριαρχία (Μ.Ο.= 2,89), σε σύγκριση με τους προοδευτικούς (Μ.Ο.=2,45), $F(1,229)=13,988$, $p<.001$. Τέλος, οι συντηρητικοί πριμοδοτούν περισσότερο τον αυταρχισμό της δεξιάς (Μ.Ο.= 3,70), σε σύγκριση με τους αριστερούς (Μ.Ο.=2,63), $F(1,229)=87,662$, $p<.001$ (βλ. σχήμα 3)

Σχήμα 3. Επίδραση της κοινωνικής νοοτροπίας στις νομιμοποιητικές ιδεολογίες

6.4. Συζήτηση

Πρώτος στόχος αυτής της έρευνας ήταν να διερευνηθούν οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος, τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας και τον Αυταρχισμό της Δεξιάς. Πράγματι, βρέθηκε ότι οι τρεις έννοιες σχετίζονται θετικά μεταξύ τους, επιβεβαιώνοντας τον χαρακτηρισμό τους ως «νομιμοποιητικές ιδεολογίες». Η υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος και Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας επιβεβαιώνει ότι οι δύο έννοιες νομιμοποιούν ένα ιεραρχικό κοινωνικό σύστημα βασισμένο στην άνιση κατανομή των αγαθών. Η συσχέτιση του Αυταρχισμού της Δεξιάς με τις δύο προηγούμενες έννοιες συμφωνεί με τη βιβλιογραφία που θέλει, τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο, τον Αυταρχισμό της Δεξιάς να συνδέεται με τη νομιμοποίηση του συστήματος. Επιπλέον, η υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ Αυταρχισμού της Δεξιάς και Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας επιβεβαιώνει ότι στις χώρες του δυτικού κόσμου όπου η διάκριση

αριστεράς και δεξιάς είναι αρκετά ξεκάθαρη οι δύο έννοιες σχετίζονται θετικά (Duckitt & Fisher, 2003)

Όπως προέκυψε από τις αναλύσεις διακύμανσης, η νομιμοποίηση του συστήματος αφορά κυρίως στο χώρο της δεξιάς, ενώ είναι πολύ λιγότερο αποδεκτή από το χώρο της αριστεράς. Κατά τον ίδιο τρόπο, όσοι εκφράζουν μεγαλύτερο κοινωνικό συντηρητισμό νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα και υιοθετούν περισσότερο αυταρχικές θέσεις. Φαίνεται, έτσι, να σκιαγραφείται ένας δεξιός ιδεολογικός πόλος που στηρίζεται στον πολιτικό και κοινωνικό συντηρητισμό και τη νομιμοποίηση του συστήματος.

Τα παραπάνω αποτελέσματα τροφοδοτούν την κριτική για την σύμπτωση των λεγόμενων νομιμοποιητικών ιδεολογιών, συμπεριλαμβανομένου και του αυταρχισμού, με την πολιτική ιδεολογία της δεξιάς. Στο πλαίσιο αυτής της κριτικής εγείρονται ερωτήματα, θεωρητικής και μεθοδολογικής υφής, για το κατά πόσο οι έννοιες που εξετάζουμε αντιπροσωπεύουν πραγματικά κοινωνιοψυχολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου, όπως υποστηρίζουν οι εισηγητές τους, ή αντίθετα, αποτελούν έκφραση μιας συντηρητικής ιδεολογικής θέσης.

Ο παραπάνω προβληματισμός ενισχύεται από τα ευρήματα που θέλουν τη στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα να σχετίζεται με την τοποθέτησή του ως προς της άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Η έρευνά μας έδειξε ότι οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες συνδέονται με την κοινωνική συμμόρφωση. Σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο του Duckitt η κοινωνική συμμόρφωση εμφανίζει, πράγματι, υψηλή συσχέτιση με τον Αυταρχισμό της Δεξιάς αλλά δεν συνδέεται καθόλου με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας (Duckitt & Fisher, 2003). Στην έρευνα μας, όμως, όσοι στηρίζουν την κοινωνική συμμόρφωση πριμοδοτούν περισσότερο τόσο τον Αυταρχισμό της Δεξιάς, όσο και την Δικαιολόγηση του

Συστήματος και τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας. Πιστεύουμε ότι η εξήγηση γι' αυτό βρίσκεται στην διαφορετική εγχειρηματοποίηση της κοινωνικής συμμόρφωσης, καθώς ο Duckitt την αντιμετωπίζει ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας και χρησιμοποιεί μια κλίμακα αυτοαναφοράς με δηλώσεις για την προσωπικότητα και τις συμπεριφορές του ατόμου, ενώ εμείς, αντίθετα, διερευνήσαμε τη στάση του κοινωνικού υποκειμένου για τη συμμόρφωση και τη διαφοροποίηση ως κοινωνικές νόρμες. Η κλίμακα που χρησιμοποιεί ο Duckitt, και η οποία είναι βασισμένη σε προγενέστερη κλίμακα του Saucier (Saucier, 1994), μετρά την τάση του ατόμου να συμμορφώνεται ή αντίθετα να διαφοροποιείται από την πλειοψηφία. Έτσι, ζητείται από τους συμμετέχοντες να απαντήσουν σε ποιον βαθμό χαρακτηριστικά όπως «υπάκουος» ή «επαναστατικός» ταιριάζουν στην προσωπικότητα και τη συμπεριφορά τους. Είναι, πιθανό, λοιπόν, όσοι πριμοδοτούν τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας να υποστηρίζουν την ανάγκη για συμμόρφωση ως κανονιστικό πλαίσιο, χωρίς όμως οι ίδιοι να δεσμεύονται από αυτό και να το ενσωματώνουν στην προσωπικότητα και τη συμπεριφορά τους. Μια τέτοια ερμηνεία συμπίπτει με την τοποθέτηση του Altemeyer σύμφωνα με την οποία ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας εκφράζει τελικά την επιθυμία για εξουσία (Altemeyer, 1998).

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος μαζί με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας και τον Δεξιό Αυταρχισμό σχηματίζουν ένα «σκεπτικό νομιμοποίησης», που ενισχύεται από την κοινωνική συμμόρφωση και τον πολιτικό και κοινωνικό συντηρητισμό και εκφράζεται κυρίως από την πολιτική σκέψη της δεξιάς. Πρόκειται για ένα σκεπτικό που χαρακτηρίζεται από εσωτερική συνέπεια καθώς οι έννοιες διαπλέκονται και αλληλοσυμπληρώνονται γύρω από τις αρχές της συναίνεσης στο κυρίαρχο σύστημα.

Σε αντιδιαστολή με αυτό το σκεπτικό έχουμε την κριτική στάση απέναντι στο σύστημα που ενισχύεται από την αριστερή πολιτική σκέψη, τον κοινωνικό φιλελευθερισμό και την πριμοδότηση της κοινωνικής διαφοροποίησης, σχηματίζοντας έναν συνεκτικό, εναλλακτικό πόλο.

Κεφάλαιο 7

Κοινωνιακή Πρόσληψη και Νομιμοποίηση του Συστήματος

7.1. Εισαγωγή

Η πρώτη μας έρευνα είχε σαν στόχο να αναδειχθούν οι ιδεολογικοί και κανονιστικοί προσδιορισμοί της νομιμοποίησης του συστήματος. Στην δεύτερη αυτή έρευνα, στόχος μας είναι να μελετηθεί το αναπαραστασιακό πεδίο της νομιμοποίησης του συστήματος και η σχέση της με ευρύτερους άξονες κοινωνικής σκέψης, όπως η εικόνα που έχει το κοινωνικό υποκείμενο για την κοινωνία και τον άνθρωπο. Ειδικότερα, επιδίωξή μας είναι να διερευνήσουμε τις γενικές πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για τις διεργασίες που διέπουν την κοινωνική πραγματικότητα και τις σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της, καθώς και τις θεωρίες του για τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης.

7.1.1.Εικόνα της κοινωνίας και ιδεολογικές πεποιθήσεις

Η εικόνα που έχει το άτομο για τον κόσμο είναι έκφραση της κουλτούρας της κοινωνίας στην οποία ζει και συνέπεια της κοινωνικοποίησης του. Η οικογένεια, το σχολείο και η θρησκεία συμβάλλουν καθοριστικά σε αυτό. Παρόλ' αυτά, όλα τα μέλη μιας κοινωνίας δε μοιράζονται την ίδια ακριβώς εικόνα για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Η προσωπικότητα του ατόμου, οι προσωπικές του εμπειρίες και οι επιρροές που μπορεί να έχει παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο (Duckitt, 2001).

Ο Duckitt (2001) περιλαμβάνει ως βασικές μεταβλητές στο μοντέλο του για τον Δεξιό Αυταρχισμό και τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας την προσωπικότητα του ατόμου και την εικόνα που έχει για τον κόσμο. Η αλληλεπίδραση

αυτών των δύο μεταβλητών κινητοποιεί το άτομο στην επιδίωξη συγκεκριμένων στόχων για την ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών. Πώς, όμως γίνεται, αυτό;

Σύμφωνα με τον Duckitt, ο αυξημένος Δεξιός Αυταρχισμός συνδέεται με την ανάγκη για ασφάλεια και την τάση για κοινωνική συμμόρφωση. Η ανάγκη αυτή απορρέει από την θέαση του κόσμου ως επικίνδυνου και απειλητικού. Αντίθετα, για όσους έχουν μειωμένο Δεξιό Αυταρχισμό, ο κόσμος είναι ασφαλής και σταθερός και οι ίδιοι εκφράζουν την ανάγκη για προσωπική ελευθερία και αυτονομία.

Αντίστοιχα, ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας συνδέεται με το χαρακτηριστικό της σκληρότητας και τη θέαση του κόσμου ως ένα πεδίο ανταγωνισμών και συγκρούσεων. Από την άλλη, όσοι έχουν χαμηλό Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας βλέπουν τον κόσμο ως ένα πεδίο συνεργασίας και αλληλεγγύης και συχνά εκφράζουν την ευαισθησία τους προς τους συνανθρώπους τους.

Η εικόνα που έχει το άτομο για τον κόσμο μπορεί είναι σχετικά σταθερή μέσα στο χρόνο αλλά, συχνά, αντανακλά τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Όταν ο κόσμος γύρω μας γίνεται περισσότερο επικίνδυνος ή ανταγωνιστικός, η εικόνα μας για αυτόν θα αλλάξει προς την ίδια κατεύθυνση. Αυτή η αλλαγή στην εικόνα του ατόμου για τον κόσμο θα κινητοποιήσει το άτομο προς την εκπλήρωση των αντίστοιχων στόχων. Επομένως, όταν ο κόσμος γίνεται αντιληπτός ως περισσότερο επικίνδυνος, ενισχύεται η ανάγκη για κοινωνικό έλεγχο και, αντίστοιχα, αυξάνεται ο Δεξιός Αυταρχισμός. Με τον ίδιο τρόπο, όταν ο κόσμος γίνεται αντιληπτός ως περισσότερο ανταγωνιστικός, ενισχύεται η ανάγκη για επιβολή και, αντίστοιχα, αυξάνεται ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το μοντέλο του Duckitt (Duckitt, 2001), το κοινωνικό πλαίσιο επιδρά στις ιδεολογικές πεποιθήσεις, μέσα από την εικόνα που έχει το άτομο

για την κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία κινείται. Συνοψίζοντας τις βασικές υποθέσεις του μοντέλου που προτείνει ο Duckitt καταλήγουμε στα εξής: το άτομο ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα με βάση την προσωπικότητά του και ειδικότερα, με βάση την τάση του για κοινωνική συμμόρφωση και την τάση του για σκληρότητα. Η εικόνα του για τον κόσμο επηρεάζεται, όμως, και από πραγματικό κοινωνικό πλαίσιο, και συγκεκριμένα από τον ανταγωνιστικό ή απειλητικό του χαρακτήρα. Η αλληλεπίδραση αυτών των μεταβλητών (προσωπικότητα, προσωπική εικόνα για τον κόσμο και πραγματικό κοινωνικό πλαίσιο) καθορίζει για τον Duckitt τις δύο διαστάσεις των ιδεολογικών πεποιθήσεων: τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας και τον Δεξιό Αυταρχισμό.

7.1.2. Εικόνα του ανθρώπου και ιδεολογικές επιλογές

Οι άνθρωποι τείνουν να διαμορφώνουν θεωρίες για την ανθρώπινη φύση προκειμένου να κατανοήσουν και να προβλέψουν τη συμπεριφορά των γύρω τους. Οι πεποιθήσεις αυτές είναι συνήθως καλά δομημένες και παίζουν κεντρικό ρόλο στην αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων και ομάδων σε κοινωνικό, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο (Wrightsmann, 1991). Στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία έχουν κατασκευαστεί αρκετά εργαλεία μέτρησης για τις θεωρίες της ανθρώπινης φύσης και, σχηματικά, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις περισσότερο θετικές θεωρήσεις του ανθρώπου, (π.χ. «Faith in people scale», Rosenberg, 1957) και τις περισσότερο αρνητικές (π.χ. «Machiavellianism scale», Christie & Geis, 1970). Όποιοι πιστεύουν στον άνθρωπο θεωρούν ότι η πλειοψηφία των ανθρώπων είναι έντιμοι και έχουν καλές προθέσεις. Αντίθετα, όποιοι είναι απαισιόδοξοι για την ανθρώπινη φύση, πιστεύουν ότι οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την πρόθεση να εκμεταλλευτούν τους γύρω τους και γι' αυτόν το λόγο δεν είναι άξιοι εμπιστοσύνης.

Όπως διαπιστώνει ο Wrightsman (Wrightsmann, 1991), οι πεποιθήσεις του ατόμου για την ανθρώπινη φύση αποκαλύπτουν, σε κάποιο βαθμό, τα ζητήματα εμπιστοσύνης που μπορεί να έχει σε διαπροσωπικό επίπεδο. Καθημερινά το άτομο αλληλεπιδρά με πρόσωπα για τα οποία έχει ελάχιστη ή και καθόλου πληροφόρηση. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι γενικότερες θεωρίες που έχει το άτομο για την ανθρώπινη φύση λειτουργούν σαν οδηγός, προκειμένου να αποφασίσει αν θα εμπιστευθεί ή όχι το συγκεκριμένο άτομο που έχει απέναντί του (Yamagishi & Yamagishi, 1994, Rahn & Transue 1998).

Βρέθηκε ερευνητικά ότι όσοι είχαν περισσότερο κυνική εικόνα για τον άνθρωπο, αποδίδοντάς του αρνητικά χαρακτηριστικά, έτειναν να αξιολογούν χειρότερα τον εαυτό τους και τους άλλους και να είναι λιγότερο συνεργάσιμοι προς τους συμπαίκτες τους σε δοκιμασίες όπως «το δίλημμα του φυλακισμένου».² Αντίθετα, όσοι επεδείκνυν περισσότερη εμπιστοσύνη στον άνθρωπο συνεργάζονταν καλύτερα και αποτελεσματικότερα για τη διαχείριση μιας κρίσης (Wrightsmann, 1991).

Ένα μεγάλο μέρος των ερευνών που αφορούν στις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση εστιάζει στον τρόπο που αυτές επιδρούν στις πολιτικές πεποιθήσεις και επιλογές (Brehm & Rahn, 1997, Sullivan, Aldrich, Borgida & Rahn, 1990, Conover &

² Το «δίλημμα του φυλακισμένου» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της θεωρίας παιγνίων (Luce & Raiffa, 1957). Στα στρατηγικά παίγνια, παίκτες που εμπλέκονται σε ανταγωνιστικές καταστάσεις επιλέγουν από ένα σύνολο δυνατών επιλογών που ονομάζονται στρατηγικές. Στόχος του κάθε ατόμου είναι η μεγιστοποίηση του προσωπικού του κέρδους. Το αποτέλεσμα, όμως, καθορίζεται κάθε φορά από τις επιλογές όλων των παικτών και σε ορισμένες περιπτώσεις το ατομικό συμφέρον συγκρούεται με το συλλογικό συμφέρον (Kueger & Acevedo, 2007). Στο δίλημμα του φυλακισμένου δύο άτομα συλλαμβάνονται από την αστυνομία σαν ύποπτοι διάπραξης κάποιου εγκλήματος. Ωστόσο, η αστυνομία δεν έχει επαρκή στοιχεία ώστε να τους απαγγείλει κατηγορίες. Γι αυτό το λόγο τους βάζει σε χωριστά δωμάτια, εμποδίζοντάς τους να έχουν οποιαδήποτε επικοινωνία και τους προτείνει συμφωνία. Η πρόταση της αστυνομίας είναι η εξής: όποιος καταθέσει εναντίον του συνεργού του θα απελευθερωθεί άμεσα ενώ ο συνεργός του θα έχει βαρύτατη ποινή (3 έτη φυλάκισης). Αν κανένας από τους δύο δεν καταθέσει εις βάρος του συνεργού του θα καταδικαστούν και οι δύο με την ελάχιστη ποινή (1 έτος φυλάκισης) για κάποια δευτερεύοντα αδικήματα που έχουν διαπράξει. Αντίθετα, αν και οι δύο καταθέσουν ο ένας εις βάρος του άλλου, θα καταδικαστούν και οι δύο σε 2 έτη φυλάκισης. Η ποινή και των δύο θα είναι βαρύτερη απ' ό,τι θα ήταν αν δεν είχε μιλήσει κανείς τους, αλλά ελαφρύτερη από την ποινή που θα είχε όποιος κρατούμενος προδιδόταν από τον συνεργό του ενώ ο ίδιος δεν θα είχε μιλήσει εναντίον του.

Feldman 1984, Sniderman & Citrin 1971). Για παράδειγμα, σε έρευνα των Brehm και Rahn (1997) βρέθηκε ότι η στάση του πολίτη απέναντι σε πολιτικά ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα, εξαρτάται σε ένα βαθμό και από τις θεωρίες του για την ανθρώπινη φύση. Έτσι, οι άνθρωποι που έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον δίκαιο και δοτικό χαρακτήρα του ανθρώπου, συνήθως, συμμετέχουν και περισσότερο ενεργά στις συλλογικές δραστηριότητες της κοινότητάς τους.

Οι πολιτικές επιλογές σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής αποτελούν για πολλούς ερευνητές στην Αμερική προνομιακό πεδίο μελέτης για την επίδραση των άρρητων θεωριών για την ανθρώπινη φύση. Αυτό οφείλεται, εν πολλοίς, στην άγνοια των Αμερικανών για τις διεθνείς εξελίξεις. Καθώς, λοιπόν, δεν διαθέτουν επαρκείς πληροφορίες για να διαμορφώσουν άποψη βρίσκονται σε συνθήκες αυξημένης αβεβαιότητας (Nincic 1997, Peffley & Hurwitz 1992, 1993). Για το λόγο αυτό, βασίζονται πολύ περισσότερο στις άρρητες θεωρίες τους και καταλήγουν σε όποια επιλογή είναι συμβατή με αυτές (Brewer & Steenbergen, 2002). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έρευνα του Bartels (1995) που έδειξε ότι, όσο περισσότερο αυξάνεται ο κυνισμός για την ανθρώπινη φύση, τόσο περισσότερο αυξάνεται και η υποστήριξη της στρατιωτικής επέμβασης για την επίλυση των διαφορών σε διεθνές επίπεδο. Αντίστοιχα, βρέθηκε ότι μια κυνική θεώρηση της ανθρώπινης φύσης συνδέεται με μειωμένη υποστήριξη για παροχή ανθρωπιστικής και οικονομικής βοήθειας σε κράτη που το έχουν ανάγκη (Brewer & Steenbergen, 2002).

7.2. Μέθοδος

7.2.1. Συμμετέχοντες

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 310 φοιτητές και φοιτήτριες πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας. Το ερωτηματολόγιο ολοκλήρωσαν 294 άτομα εκ των οποίων 131 ήταν άνδρες (44,6 %) και 163 γυναίκες (55,4%). Οι συμμετέχοντες είχαν μέσο όρο ηλικίας τα 20,2 έτη.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με τη μεταβλητή της ηλικίας: μέση τιμή=20.23, τυπική απόκλιση=3.00, ελάχιστη τιμή=18, μέγιστη τιμή=35. Το 97,6% του δείγματος ήταν μέχρι 26 ετών.

Οι συμμετέχοντες προέρχονταν από το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και από το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.

7.2.2. Διαδικασία

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 2009 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης και ζητείτο από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν το φύλο, την ηλικία τους και το τμήμα φοίτησης. Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, η ερευνήτρια ενημέρωνε τους συμμετέχοντες για τη φύση και το σκοπό της έρευνας και τους ευχαριστούσε για τη συμβολή τους σε αυτή.

7.2.3. Ερευνητικός Σχεδιασμός

Οι κλίμακες που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο είναι οι εξής: οι Πρωτοτυπικές Ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003), οι Άρρητες θεωρίες Κοινωνικής Επιρροής (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003), η κλίμακα της Κοινωνικής Νοοτροπίας (Παπαστάμου & Doise, 1987) και η κλίμακα των Εικόνων της κοινωνίας (Προδρομίτης, αδημοσίευτη έρευνα). Επιπλέον, κατασκευάσαμε και συμπεριλάβαμε στο ερωτηματολόγιο μας, συντομευμένες εκδοχές του Αυταρχισμού της δεξιάς (Altemeyer, 1981, 2006), της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson, 2000), του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994) και των Θεωριών για την ανθρώπινη φύση (Wrightsmann, 1974). Τέλος, κατασκευάσαμε μια πρωτότυπη κλίμακα για να διερευνήσουμε τις πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για τους μηχανισμούς, τις διαδικασίες και τις δομές συγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η κλίμακα ονομάστηκε «Άρρητες Κοινωνικές Θεωρίες» και περιείχε 13 δηλώσεις. Σε όλες τις κλίμακες χρησιμοποιήθηκε μια επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ».

Οι Πρωτοτυπικές Ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003), οι Άρρητες θεωρίες Κοινωνικής Επιρροής (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) και η κλίμακα της Κοινωνικής Νοοτροπίας (Παπαστάμου & Doise, 1987) είχαν χρησιμοποιηθεί και στην πρώτη έρευνα. Για τη στατιστική επεξεργασία τους χρησιμοποιήθηκε και αυτήν τη φορά η ανάλυση κατά συστάδες. Για την επεξεργασία της πρωτότυπης κλίμακας των άρρητων κοινωνιολογιών προχωρήσαμε σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Στη συνέχεια υπολογίσαμε τον δείκτη εσωτερικής

αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) για τις ερωτήσεις με υψηλή φόρτιση ($>0,40$) στον εκάστοτε παράγοντα και κατασκευάσαμε παραγοντικούς δείκτες. Την ίδια διαδικασία ακολουθήσαμε για την κλίμακα των εικόνων της κοινωνίας (Προδρομίτης, αδημοσίευτη έρευνα) και για την κλίμακα των Θεωριών για την ανθρώπινη φύση (Wrightsmann, 1974). Τέλος, για τις συντομευμένες κλίμακες του Αυταρχισμού της δεξιάς (Altemeyer, 1998), της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson, 2000), του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994), προχωρήσαμε στην κατασκευή δεικτών, με βάση το μέσο όρο των απαντήσεων στις ερωτήσεις της κλίμακας, αφού πρώτα υπολογίσαμε το δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας.

Βασικός στόχος της έρευνας μας είναι η διασύνδεση των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με ευρύτερους άξονες σκέψης του κοινωνικού υποκειμένου, όπως οι πεποιθήσεις του για την ανθρώπινη φύση και τη δόμηση της κοινωνίας, αλλά και η εικόνα που έχει για την κοινωνία στην οποία ζει. Πριν από αυτό, όμως, με την αξιοποίηση των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής, των Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς και της Δεξιάς και της Κοινωνικής Νοοτροπίας, θα καταγράψουμε τον πολιτικά χρωματισμένο και ιδεολογικά κανονιστικό χαρακτήρα των πεποιθήσεων του κοινωνικού υποκειμένου για την ανθρώπινη φύση και την κοινωνία. Στη συνέχεια, θα χρησιμοποιήσουμε ανάλυση συσχετίσεων για να εξετάσουμε πώς η εικόνα του κοινωνικού υποκειμένου για την κοινωνία και οι πεποιθήσεις του για την ανθρώπινη φύση και τη δόμηση της κοινωνίας σχετίζονται με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες. Η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών θα μας βοηθήσει να δούμε πώς διαπλέκονται όλες οι παραπάνω μεταβλητές στην χαρτογράφηση της νομιμοποιητικής σκέψης.

7.2.4. Μετρήσεις

Εικόνες της κοινωνίας. Η κλίμακα των Εικόνων της κοινωνίας (Προδρομίτης, αδημοσίευτη έρευνα) περιέχει 14 διαδεδομένους χαρακτηρισμούς της κοινωνίας (π.χ. κοινωνία της μάζας). Από την παραγοντική ανάλυση προέκυψαν τέσσερις παράγοντες που εξηγούν το 59,42% του συνολικού ποσοστού εξηγούμενης διακύμανσης.

Ο πρώτος παράγοντας ονομάζεται «αρνητική εικόνα της κοινωνίας» και περιλαμβάνει πέντε δηλώσεις. Ο παράγοντας αυτός εξηγεί το 31,55% της συνολικής διακύμανσης και περιγράφει την κοινωνία ως χειραγωγούμενη, παρηκμασμένη και βάρβαρη. Ο δείκτης Cronbach's alpha είναι ικανοποιητικός (.73) και η μέση τιμή του παραγοντικού δείκτη είναι το 4.93 (τυπική απόκλιση=1.13)

Ο δεύτερος παράγοντας είναι αυτός της «κοινωνίας της ανασφάλειας». Περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που εστιάζουν στην ανασφάλεια, στην αβεβαιότητα και στον κίνδυνο, ως κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνίας. Ο δεύτερος αυτός παράγοντας εξηγεί το 12,25% της συνολικής διακύμανσης. Ο παραγοντικός δείκτης που προέκυψε εμφανίζει ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's alpha = .80) (μέση τιμή=5.56, τυπική απόκλιση=1.30)

Ο τρίτος παράγοντας εξηγεί το 8,15% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει και αυτός πέντε δηλώσεις. Ονομάζεται «θετική εικόνα της κοινωνίας» και περιγράφει μια πλουραλιστική κοινωνία της γνώσης που προσφέρει στα μέλη της πολλές δυνατότητες και ευκαιρίες. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει μέση τιμή 3.44 (τυπική απόκλιση=1.06) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν έχουν ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's alpha = .71).

Ο τέταρτος και τελευταίος παράγοντας εξηγεί το 7,48% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει μόνο μία δήλωση («κοινωνία του ρίσκου»). Για το λόγο αυτό ο τελευταίος παράγοντας δεν χρησιμοποιήθηκε στις στατιστικές αναλύσεις που ακολούθησαν.

Άρρητες κοινωνικές θεωρίες. Από την παραγοντική ανάλυση προέκυψαν πέντε παράγοντες που εξηγούν το 59,60% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας είναι αυτός του «κοινωνικού κυνισμού», που περιλαμβάνει τέσσερις δηλώσεις όπως η παρακάτω «Ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμων και ομάδων είναι αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνίας». Ο παράγοντας αυτός σκιαγραφεί μια απαισιόδοξη και κυνική εικόνα για την κοινωνία και τις προοπτικές της για κοινωνική αλλαγή. Εξηγεί το 17,45% της συνολικής διακύμανσης. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει μέση τιμή 4.86 (τυπική απόκλιση=1.18) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν έχουν οριακά ικανοποιητική αξιοπιστία (Cronbach' s alpha = .64).

Ο δεύτερος παράγοντας εκφράζει μια «Δυναμική αντίληψη της κοινωνίας» και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις όπως η παρακάτω «Οι κοινωνικοί θεσμοί και οι συμβάσεις έχουν το στοιχείο της προσωρινότητας και μεταβάλλονται με τον καιρό». Ο παράγοντας αυτός εξηγεί το 15,29% της συνολικής διακύμανσης και περιγράφει μια μεταβαλλόμενη κοινωνία όπου η μειονοτική καινοτομία μπορεί να φέρει την κοινωνική αλλαγή. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει μέση τιμή 4.79 (τυπική απόκλιση=1.10) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν έχουν οριακά αποδεκτή εσωτερική συνοχή (Cronbach's alpha = .55).

Ο τρίτος παράγοντας είναι αυτός της «κοινωνίας διαφθορέα» που περιλαμβάνει δύο δηλώσεις όπως η παρακάτω «Η κοινωνία διαφθείρει τον άνθρωπο και ευθύνεται για τα αρνητικά του χαρακτηριστικά». Ο παράγοντας αυτός εξηγεί το 10,92% της συνολικής διακύμανσης. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει

μέση τιμή 4.40 (τυπική απόκλιση=1.26) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν βρίσκονται σε μέτρια συσχέτιση ($r = .281, p < .001, N=294$).

Ο τέταρτος παράγοντας είναι αυτός της «Πίστης σε έναν καλύτερο κόσμο», που περιλαμβάνει δύο δηλώσεις, όπως η παρακάτω «Οι άνθρωποι, αν το θελήσουν, μπορούν να φτιάξουν έναν καλύτερο κόσμο». Ο παράγοντας αυτός εξηγεί το 8,12% της συνολικής διακύμανσης. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει μέση τιμή 5.57 (τυπική απόκλιση=1.11) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν βρίσκονται σε μέτρια συσχέτιση ($r = .239, p < .001, N=294$).

Ο τελευταίος παράγοντας είναι αυτός της «κοινωνίας αλληλεγγύης» που περιλαμβάνει δύο δηλώσεις όπως η παρακάτω «Η κοινωνία λειτουργεί παιδαγωγικά και τιθασέει τις καταστροφικές παρορμήσεις του ανθρώπου». Ο τελευταίος αυτός παράγοντας εξηγεί το 7,82% της συνολικής διακύμανσης και περιγράφει μια κοινωνία παιδαγωγό που διέπεται από οργανική αλληλεγγύη. Ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει έχει μέση τιμή 4.30 (τυπική απόκλιση=1.21) και οι ερωτήσεις που τον απαρτίζουν βρίσκονται σε μέτρια συσχέτιση ($r = .219, p < .001, N=294$).

Θεωρίες για την ανθρώπινη φύση. Για τη μέτρηση των άρρητων θεωριών που αναφέρονται στην φύση του ανθρώπου, κατασκευάσαμε μια συντομευμένη εκδοχή των Αναθεωρημένων Θεωριών για την ανθρώπινη φύση του (Wrightsmann, 1991). Η αρχική κλίμακα του Wrightsmann περιέχει είκοσι δηλώσεις που περιγράφουν τον κυνισμό και την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση. Για τον Wrightsmann, κυνισμός και εμπιστοσύνη δεν αποτελούν απλώς τους δύο πόλους μιας ενιαίας κλίμακας, αλλά δύο διαφορετικές κοινωνιοψυχολογικές μεταβλητές.

Προκειμένου να κατασκευάσουμε μια συντομευμένη εκδοχή των Αναθεωρημένων Θεωριών για την ανθρώπινη φύση που θα ανταποκρινόταν καλύτερα στις ανάγκες της έρευνας μας, πραγματοποιήσαμε πιλοτική έρευνα που

περιελάμβανε ολόκληρη την κλίμακα. Στην έρευνα αυτή έλαβαν μέρος 262 φοιτητές και φοιτήτριες πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας, εκ των οποίων 105 ήταν άνδρες (40,1 %) και 157 γυναίκες (59,9%). Οι συμμετέχοντες είχαν μέσο όρο ηλικίας τα 19 έτη και προέρχονταν από το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και από τη σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου. Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 2008 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν κάποιο υποχρεωτικό μάθημα του δεύτερου εξαμήνου. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Για την στατιστική επεξεργασία της κλίμακας χρησιμοποιήθηκε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Ακολουθώντας τη μεθοδολογία του Wrightsman πήραμε δύο παράγοντες που εξηγούσαν το 32,38% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας εξέφραζε την «εμπιστοσύνη στον άνθρωπο» και εξηγούσε το 19,46 % της συνολικής διακύμανσης. Περιελάμβανε εννέα δηλώσεις. Από αυτές τις δηλώσεις επιλέξαμε και χρησιμοποιήσαμε στη κατασκευή της συντομευμένης εκδοχής τις τέσσερις δηλώσεις με τη μεγαλύτερη φόρτιση στον παράγοντα. Στη συνέχεια υπολογίσαμε το δείκτη εσωτερικής συνοχής Cronbach' s alpha και τον βρήκαμε ικανοποιητικό ($\alpha = .77$).

Την ίδια διαδικασία ακολουθήσαμε και για τον δεύτερο παράγοντα. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν ο «κυνισμός απέναντι στον άνθρωπο» και εξηγούσε το 12,93% της συνολικής διακύμανσης. Ο παράγοντας του κυνισμού περιελάμβανε εννέα δηλώσεις. Από αυτές τις δηλώσεις επιλέξαμε τις τέσσερις με τη μεγαλύτερη φόρτιση στον παράγοντα για να τις χρησιμοποιήσουμε στη κατασκευή της

συντομευμένης εκδοχής. Τέλος, υπολογίστηκε ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha και κρίθηκε ικανοποιητικός ($\alpha = .67$).

Με αυτόν τον τρόπο, καταλήξαμε σε μια συντομότερη κλίμακα θεωριών για την ανθρώπινη φύση που περιελάμβανε οκτώ δηλώσεις. Η κλίμακα αυτή χρησιμοποιήθηκε και στην παρούσα έρευνα. Από την παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax προέκυψαν δύο παράγοντες που εξηγούσαν το 55,76 % του συνολικού ποσοστού διακύμανσης.

Ο πρώτος παράγοντας, που εκφράζει την εμπιστοσύνη στον άνθρωπο, αποτελείται από τέσσερις δηλώσεις και εξηγεί το 37,17% της συνολικής διακύμανσης. Οι δηλώσεις που απαρτίζουν τον παράγοντα εμφανίζονται να έχουν ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's $\alpha = .75$) και ο παραγοντικός δείκτης που προκύπτει ονομάζεται «εμπιστοσύνη στον άνθρωπο» (μέση τιμή=3.27, τυπική απόκλιση=1.19).

Ο δεύτερος παράγοντας εκφράζει μια περισσότερο κυνική στάση απέναντι στον άνθρωπο, εξηγεί το 18,59% της συνολικής διακύμανσης και αποτελείται και αυτός από τέσσερις δηλώσεις. Ο παραγοντικός δείκτης που δημιουργείται ονομάζεται «κυνισμός απέναντι στον άνθρωπο» (μέση τιμή=5.94, τυπική απόκλιση=.82) και οι δηλώσεις που περιλαμβάνει έχουν ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's $\alpha = .70$).

Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος. Για τη μέτρηση της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος κατασκευάσαμε μια συντομευμένη κλίμακα οκτώ δηλώσεων βασισμένη στην πρωτότυπη κλίμακα των Jost και Thompson (2000) που χρησιμοποιήσαμε στην προηγούμενη έρευνα. Η κλίμακα των Jost και Thompson περιείχε δεκαεπτά δηλώσεις, από τις οποίες οι οκτώ

νομιμοποιούσαν τις οικονομικές ανισότητες ενώ οι εννέα κατήγγειλαν τις αδικίες του οικονομικού συστήματος.

Το πρώτο βήμα στην κατασκευή της συντομευμένης κλίμακας ήταν η παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Οι Jost & Thompson αντιμετωπίζουν την κλίμακα της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος ως μονοδιάστατη, χωρίς να δίνουν περαιτέρω διευκρινήσεις για την παραγοντική της δομή. Προσπαθώντας να διατηρήσουμε την ισορροπία των δηλώσεων υπέρ και κατά της δικαιολόγησης του συστήματος, πήραμε δύο παράγοντες που εξηγούν το 33,22 % του συνολικού ποσοστού διακύμανσης. Πρόκειται για τον παράγοντα της νομιμοποίησης της φτώχειας με χαρακτηριστική τη δήλωση «Οι κοινωνικές ανισότητες εντάσσονται στη φυσιολογική ροή των πραγμάτων» και τον παράγοντα της αδικίας του συστήματος με χαρακτηριστική τη δήλωση «Ένα σύστημα που δίνει υπερβολικό πλούτο σε κάποιους και παράλληλα οδηγεί στην απόλυτη φτώχεια κάποιους άλλους είναι άδικο.». Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 23,72% συνολικού ποσοστού διακύμανσης και ο δεύτερος το 9,51%. Από τον κάθε παράγοντα επιλέξαμε τις τέσσερις δηλώσεις με τη μεγαλύτερη φόρτιση και τις χρησιμοποιήσουμε για την κατασκευή της συντομευμένης εκδοχής. Η συντομευμένη κλίμακα που προέκυψε περιέχει οκτώ δηλώσεις και ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha κρίθηκε ικανοποιητικός ($\alpha = .66$).

Η συντομευμένη αυτή εκδοχή χρησιμοποιήθηκε και για την παρούσα έρευνα με ικανοποιητικό δείκτη εσωτερικής συνοχής (Cronbach's $\alpha = .73$) (μέση τιμή=3.18, τυπική απόκλιση=.96)

Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας. Η κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας (Pratto et al., 1994) περιέχει δεκαέξι

δηλώσεις, από τις οποίες οι μισές εκφράζουν θέσεις υπέρ της διομαδικής κυριαρχίας και οι άλλες μισές υπέρ της κοινωνικής ισότητας. Για τις ανάγκες της έρευνάς μας και αξιοποιώντας τα δεδομένα της πρώτης έρευνας κατασκευάσαμε μια συντομευμένη κλίμακα οκτώ δηλώσεων βασισμένη στην πρωτότυπη κλίμακα της Pratto και των συνεργατών της (1994).

Καταρχάς, προχωρήσαμε σε παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Από την κλίμακα του Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας προκύπτουν τρεις παράγοντες που εξηγούν το 56,38% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης. Πρόκειται για τον παράγοντα της πριμοδότησης της κοινωνικής ισότητας με χαρακτηριστική τη δήλωση «Θα ήταν καλό να ήταν όλες οι κοινωνικές ομάδες ίσες», τον παράγοντα της πριμοδότησης της κοινωνικής κυριαρχίας με χαρακτηριστική τη δήλωση «Μερικές φορές οι άλλες ομάδες πρέπει να παραμένουν στη θέση τους» και έναν τρίτο παράγοντα που περιέχει μόνο μία δήλωση («Για να πετύχει μια κοινωνική ομάδα τους στόχους της, είναι μερικές φορές απαραίτητο να ασκήσει πίεση σε βάρος των άλλων ομάδων»). Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 39,78% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης, ο δεύτερος το 9,15% ενώ ο τρίτος το 7,45%. Για την κατασκευή της συντομευμένης κλίμακας αξιοποιήσαμε μόνο τον πρώτο και το δεύτερο παράγοντα. Έτσι, από τον καθέναν από τους δύο επιλέξαμε τις τέσσερις δηλώσεις με τη μεγαλύτερη φόρτιση.

Η συντομευμένη κλίμακα που προέκυψε περιέχει οκτώ δηλώσεις και έχει ικανοποιητικό δείκτη εσωτερικής συνοχής (Cronbach's alpha=.84). Αυτή η συντομευμένη εκδοχή χρησιμοποιήθηκε και για την παρούσα έρευνα (Cronbach's alpha=.81) (μέση τιμή=2.79, τυπική απόκλιση=1.02)

Αυταρχισμός της Δεξιάς. Η κλίμακα του Altemeyer (1998) για τον Αυταρχισμό της Δεξιάς, περιέχει 20 δηλώσεις που μετρούν την υποταγή στις αρχές, τη συμβατικότητα και την αυταρχική επιθετικότητα. Από αυτές τις δηλώσεις, οι μισές εκφράζουν θέσεις σύμφωνες με τον αυταρχισμό της δεξιάς και οι άλλες μισές θέσεις αντιτιθέμενες σε αυτόν.

Ακολουθώντας την ίδια διαδικασία, όπως και παραπάνω, προχωρήσαμε σε παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Ο Altemeyer θεωρεί την κλίμακα του δεξιού αυταρχισμού μονοδιάστατη αλλά αρκετοί ερευνητές έχουν επισημάνει την ύπαρξη δύο παραγόντων, όπου ο πρώτος συγκεντρώνει τις αυταρχικές δηλώσεις ενώ ο δεύτερος τις αντιαυταρχικές (Rattazzi et al., 2007). Προσπαθώντας να αναπαράγουμε την ίδια παραγοντική δομή, πήραμε δύο παράγοντες που εξηγούσαν το 43,44% της συνολικής διακύμανσης. Πράγματι, ο πρώτος παράγοντας που εξηγούσε το 33,89% της συνολικής διακύμανσης περιείχε τις αυταρχικές δηλώσεις ενώ, ο δεύτερος παράγοντας που εξηγούσε το 9,55% της συνολικής διακύμανσης περιείχε τις αντιαυταρχικές δηλώσεις. Για την κατασκευή της συντομευμένης κλίμακας επιλέξαμε τις πέντε δηλώσεις με τη μεγαλύτερη φόρτιση στον κάθε παράγοντα.

Η συντομευμένη κλίμακα που προέκυψε περιέχει δέκα δηλώσεις και έχει ικανοποιητικό δείκτη εσωτερικής συνοχής (Cronbach's alpha= .81). Αυτή χρησιμοποιήθηκε και για την παρούσα έρευνα (Cronbach's alpha=.83) (μέση τιμή=3.25, τυπική απόκλιση=1.08).

7.3 Αποτελέσματα

Ομαδοποιήσεις του δείγματος. Με βάση τις απαντήσεις των ερωτώμενων στις πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) και χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (K-means Cluster Analysis) ομαδοποιήσαμε το δείγμα μας σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς και αποτελούν το 49,7% του δείγματος, και σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς και αποτελούν το 50,3% του δείγματος.

Η κλίμακα των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) μας έδωσε, επίσης, δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα, που αποτελεί το 54,4% του δείγματος, πριμοδοτεί την πλειονοτική επιρροή, με άλλα λόγια την κοινωνική συμμόρφωση, ενώ, η δεύτερη ομάδα, που αποτελεί το 45,6% του δείγματος, πριμοδοτεί τη μειονοτική επιρροή, δηλαδή την κοινωνική συμμόρφωση.

Η Κλίμακα Κοινωνικής Νοοτροπίας (Papastamou & Doise, 1987) μας έδωσε την ομάδα της υψηλής κοινωνικής ανεκτικότητας και του προοδευτισμού, που αποτελεί το 43,2% του δείγματος, και την ομάδα της χαμηλής κοινωνικής ανεκτικότητας και του κοινωνικού συντηρητισμού, που αποτελεί το 56,8% του δείγματος (K-means Cluster Analysis) .

Στη συνέχεια, κάναμε ανάλυση διακύμανσης και συγκρίναμε την επίδραση των πρωτοτυπικών ιδεών της δεξιάς και της αριστεράς, των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής και της κοινωνικής νοοτροπίας στις εικόνες της κοινωνίας, στις άρρητες κοινωνικές θεωρίες, στις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση και στις νομιμοποιητικές ιδεολογίες.

Νομιμοποιητικές Ιδεολογίες. Αναφορικά με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, επιβεβαιώνονται πλήρως τα αποτελέσματα της προηγούμενης έρευνας.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι όσοι υποστηρίζουν τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς τείνουν να υποστηρίζουν περισσότερο, συγκριτικά με όσους υποστηρίζουν τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς, τον αυταρχισμό της δεξιάς [δεξιοί: $M = 3,61$ και αριστεροί: $M = 2,89$, $F(1, 293) = 36,033$, $p < 0,001$] και την κοινωνική κυριαρχία [δεξιοί: $M = 3,15$ και αριστεροί: $M = 2,42$, $F(1, 293) = 43,068$, $p < 0,001$] και να δικαιολογούν περισσότερο τις οικονομικές ανισότητες [δεξιοί: $M = 3,56$ και αριστεροί: $M = 2,79$, $F(1, 293) = 57,787$, $p < 0,001$].

Επιπλέον, όσοι υποστηρίζουν τον πλειονοκεντρισμό, τείνουν να πριμοδοτούν περισσότερο, σε σύγκριση με όσους υποστηρίζουν το μειονοκεντρισμό, τον αυταρχισμό της δεξιάς [μειονοκεντρικοί: $M = 2,93$ και πλειονοκεντρικοί: $M = 3,53$, $F(1, 293) = 23,841$, $p < 0,001$] και την κοινωνική κυριαρχία [μειονοκεντρικοί: $M = 2,44$ και πλειονοκεντρικοί: $M = 3,08$, $F(1, 293) = 31,448$, $p < 0,001$] και να δικαιολογούν περισσότερο τις οικονομικές ανισότητες [μειονοκεντρικοί: $M = 2,87$ και πλειονοκεντρικοί: $M = 3,44$, $F(1, 293) = 27,866$, $p < 0,001$].

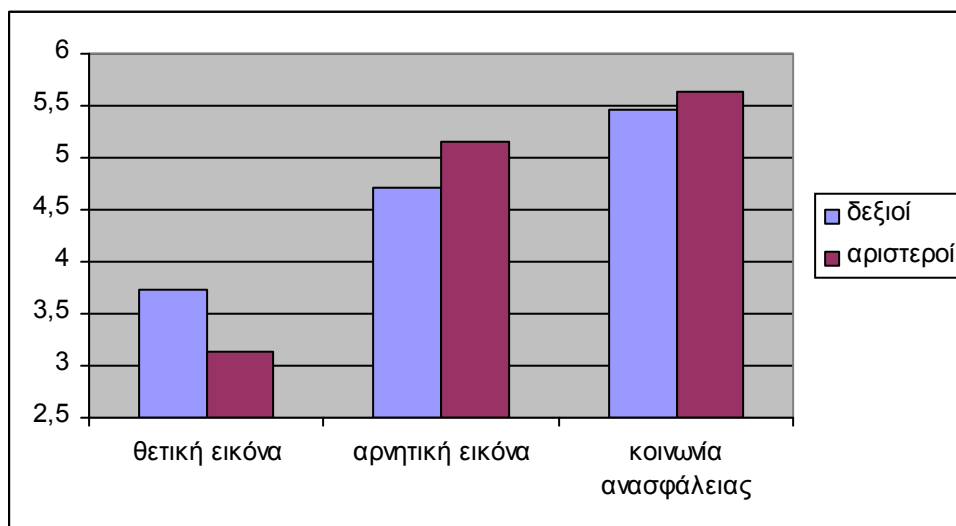
Τέλος, όσοι εκφράζουν κοινωνικό συντηρητισμό τείνουν να πριμοδοτούν περισσότερο τον αυταρχισμό της δεξιάς [συντηρητικοί: $M = 3,74$ και προοδευτικοί: $M = 2,610$, $F(1, 293) = 107,279$, $p < 0,001$] και την κοινωνική κυριαρχία [συντηρητικοί: $M = 3,023$ και προοδευτικοί: $M = 2,48$, $F(1, 293) = 21,698$, $p < 0,001$] και να δικαιολογούν περισσότερο τις οικονομικές ανισότητες [συντηρητικοί: $M = 3,35$ και προοδευτικοί: $M = 2,95$, $F(1, 293) = 17,379$, $p < 0,001$] συγκριτικά με όσους εκφράζουν μεγαλύτερο κοινωνικό προοδευτισμό.

Εικόνες της κοινωνίας. Η ανάλυση διακύμανσης δείχνει μια κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης στην αξιολόγηση της κοινωνίας ως αρνητική ή θετική, ενώ, αντίθετα, δεν υπάρχει επίδραση στην εικόνα της κοινωνίας ως πεδίο αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Πιο συγκεκριμένα, οι αριστεροί υιοθετούν

περισσότερο από τους δεξιούς μια αρνητική εικόνα για την κοινωνία [αριστεροί: $M = 5,16$ και δεξιοί: $M = 4,70$, $F(1,293) = 12,393$, $p < 0,001$] και συμφωνούν λιγότερο από τους δεξιούς με τη θετική αξιολόγηση της κοινωνίας [αριστεροί: $M = 3,14$ και δεξιοί: $M = 3,74$, $F(1, 293) = 25,315$, $p < 0,001$] Αντίθετα, φαίνεται ότι η ανασφάλεια ως χαρακτηριστικό στοιχείο της κοινωνίας αποτελεί σημείο σύγκλισης για αριστερούς και δεξιούς καθώς δεν παρατηρείται μεταξύ τους στατιστικά σημαντική διαφορά. [δεξιοί: $M = 5,47$ και αριστεροί: $M = 5,64$, $F(1, 293) = 1,325$, $p = 0,251$] (βλ. σχήμα 4).

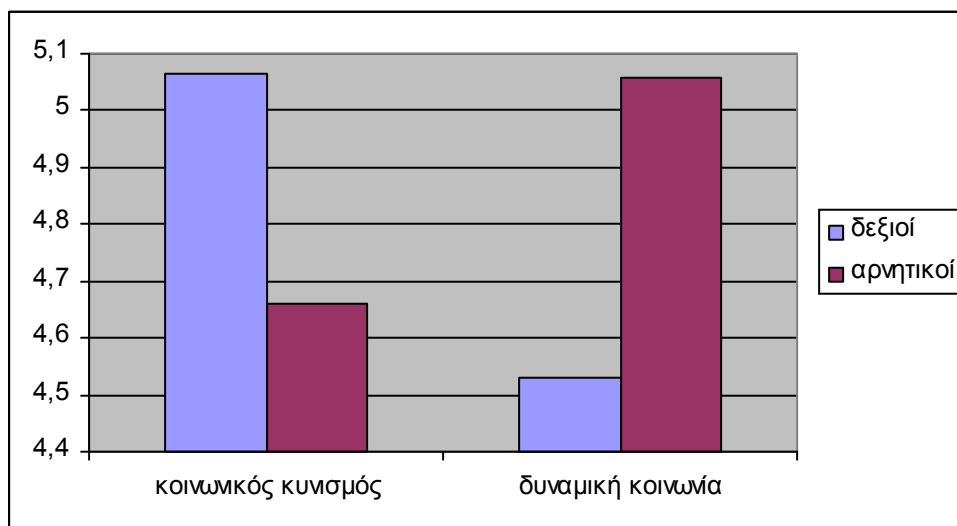
Αναφορικά με την επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, βρέθηκε ότι οι υποστηρικτές του μειονοκεντρισμού υιοθετούν περισσότερο από τους υποστηρικτές του πλειονοκεντρισμού μια αρνητική εικόνα για την κοινωνία [μειονοκεντρικοί: $M = 5,11$ και πλειονοκεντρικοί: $M = 4,78$, $F(1,293) = 6,280$, $p = 0,013$]. Αντίθετα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ως προς την θετική αξιολόγηση της κοινωνίας [$F(1, 293) = 0,951$, $p = 0,330$]. Αντίστοιχα, φαίνεται ότι η ανασφάλεια ως χαρακτηριστικό στοιχείο της κοινωνίας αποτελεί σημείο σύγκλισης για μειονοκεντρικούς και πλειονοκεντρικούς, καθώς δεν παρατηρείται μεταξύ τους στατιστικά σημαντική διαφορά [$F(1, 293) = 1,787$, $p = 0,182$].

Τέλος, σχετικά με την επίδραση της κοινωνικής νοοτροπίας, βρέθηκε ότι οι συντηρητικοί υιοθετούν οριακά περισσότερο από τους προοδευτικούς μια θετική εικόνα για την κοινωνία [συντηρητικοί: $M = 3,54$ και φιλελεύθεροι: $M = 3,30$, $F(1,293) = 3,844$, $p = 0,051$]. Αντίθετα, δεν υπάρχει επίδραση της κοινωνικής νοοτροπίας στην αρνητική εικόνα της κοινωνίας [$F(1, 293) = 2,429$, $p = 0,120$] ή στην εικόνα της κοινωνίας ως πεδίο αβεβαιότητας και ανασφάλειας [$F(1, 293) = 0,615$, $p = 0,434$].

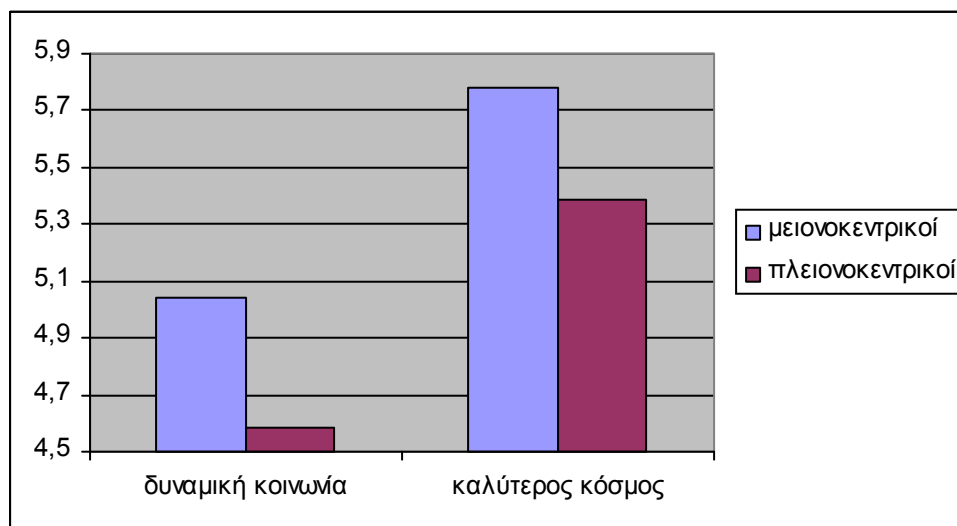
Σχήμα 4. Επίδραση των πρωτοτυπικών ιδεών της δεξιάς και της αριστεράς στην εικόνα της κοινωνίας

Άρρητες Κοινωνικές Θεωρίες. Η πολιτική τοποθέτηση επιδρά κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο και σε κάποιες από τις άρρητες κοινωνικές θεωρίες. Βρέθηκε ότι οι δεξιοί υιοθετούν περισσότερο από τους αριστερούς μια κυνική στάση απέναντι στην κοινωνία και στο ενδεχόμενο κοινωνικής αλλαγής [δεξιοί: $M = 5,06$ και αριστεροί: $M = 4,66$, $F(1, 293) = 8,713$, $p = 0,003$], ενώ, αντιθέτως, οι αριστεροί αναγνωρίζουν περισσότερο τη μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνία και την αλληλεπίδραση ατόμου κοινωνίας [δεξιοί: $M = 4,53$ και αριστεροί: $M = 5,06$, $F(1, 293) = 17,955$, $p < 0,001$] (βλ. σχήμα 5). Αντίθετα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα σε δεξιούς και αριστερούς, ως προς την πίστη σε έναν καλύτερο κόσμο [$F(1, 293) = 0,957$, $p = 0,329$] και την πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί ως παιδαγωγός [$F(1, 293) = 0,045$, $p = 0,832$] ή διαφθορέας [$F(1, 293) = 1,782$, $p = 0,183$].

Σχήμα 5. Επίδραση των πρωτοτυπικών ιδεών της δεξιάς και της αριστεράς στις άρρητες κοινωνικές θεωρίες

Επίσης, βρέθηκε ότι οι υποστηρικτές του μειονοκεντισμού αναγνωρίζουν περισσότερο την δυναμική φύση της κοινωνία [μειονοκεντρικοί: $M = 5,05$ και πλειονοκεντρικοί: $M = 4,58$, $F(1, 293) = 13,416$, $p < 0,001$] και έχουν μεγαλύτερη πίστη σε ένα μελλοντικό, καλύτερο κόσμο [μειονοκεντρικοί: $M = 5,78$ και μειονοκεντρικοί: $M = 5,39$, $F(1, 293) = 9,360$, $p = 0,002$]. Αντίθετα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα σε μειονοκεντρικούς και πλειονοκεντρικούς, ως προς τον κυνισμό απέναντι στην κοινωνία [$F(1, 293) = 2,694$, $p = 0,102$] και την πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί ως παιδαγωγός [$F(1, 293) = 1,864$, $p = 0,173$] ή διαφθορέας [$F(1, 293) = 2,270$, $p = 0,133$] (βλ. σχήμα 6).

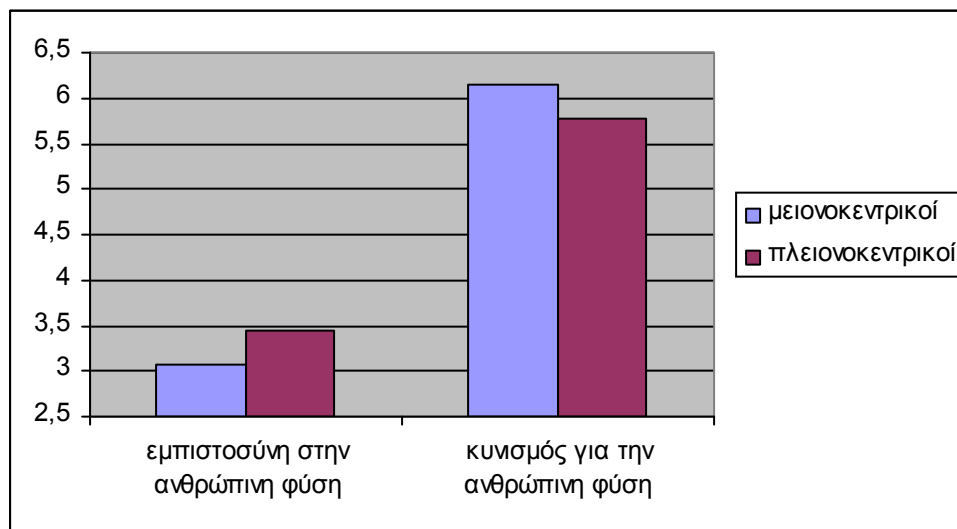
Σχήμα 6. Επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής στις άρρητες κοινωνικές θεωρίες

Τέλος, βρέθηκε ότι οι συντηρητικοί υιοθετούν περισσότερο από τους προοδευτικούς μια κυνική στάση απέναντι στην κοινωνία και στο ενδεχόμενο κοινωνικής αλλαγής [συντηρητικοί: $M = 5,05$ και προοδευτικοί: $M = 4,63$, $F(1, 293) = 9,298$, $p = 0,003$] ενώ αντίθετως, οι προοδευτικοί αναγνωρίζουν οριακά περισσότερο στην κοινωνία το ρόλο του διαφθορέα [συντηρητικοί: $M = 4,28$ και προοδευτικοί: $M = 4,56$, $F(1, 293) = 3,690$, $p = 0,056$]. Αντίθετα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική επίδραση στην αντίληψη της μεταβαλλόμενης φύσης της κοινωνίας [$F(1, 293) = 1,533$, $p = 0,217$], στην πίστη σε έναν μελλοντικό, καλύτερο κόσμο [$F(1, 293) = ,998$, $p = 0,319$] και στην πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί παιδαγωγικά [$F(1, 293) = ,000$, $p = 0,996$].

Θεωρίες για την ανθρώπινη φύση. Τα αποτελέσματα για τις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση μας δείχνουν ότι υπάρχει μια κύρια επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης, με τους δεξιούς να επιδεικνύουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον άνθρωπο σε σύγκριση με τους αριστερούς [δεξιοί: $M = 3,42$ και αριστεροί: $M = 3,13$,

$F(1, 293)=4,556, p=0,034]$ και τους αριστερούς να εκφράζουν μεγαλύτερο κυνισμό απέναντι στον άνθρωπο σε σύγκριση με τους δεξιούς [δεξιοί: $M=5,83$ και αριστεροί: $M=6,04, F(1, 293)=5,011, p=0,026]$.

Επιπλέον, υπάρχει μια κύρια επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, με τους υποστηρικτές του πλειονοκεντρισμού να επιδεικνύουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον άνθρωπο σε σύγκριση με τους υποστηρικτές του μειονοκεντρισμού [μειονοκεντρικοί: $M=3,008$ και πλειονοκεντρικοί: $M=3,44, F(1, 293)=7,056, p=,008]$ και τους υποστηρικτές του μειονοκεντρισμού να εκφράζουν μεγαλύτερο κυνισμό για την ανθρώπινη φύση σε σύγκριση με τους υποστηρικτές του πλειονοκεντρισμού [μειονοκεντρικοί: $M=6,14$ και πλειονοκεντρικοί: $M=5,76, F(1, 293)=15,993, p<0,001]$. (βλ. σχήμα 7)

Σχήμα 7. Επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής στις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση

Τέλος, δεν υπάρχει καμία επίδραση της κοινωνικής νοοτροπίας στην εμπιστοσύνη στον άνθρωπο [$F(1, 293)=1,184, p=0,277]$ και στον κυνισμό για την ανθρώπινη φύση [$F(1, 293)=,179, p=0,673]$.

Αναλύσεις Συσχετίσεων. Προκειμένου να δούμε πώς σχετίζονται οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες με τις πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για την ανθρώπινη φύση και τη δόμηση της κοινωνίας και την εικόνα που έχει για την κοινωνία, θα χρησιμοποιήσουμε ανάλυση συσχετίσεων.

Καταρχάς, επιβεβαιώνονται τα αποτελέσματα της πρώτης έρευνας, όπου οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες βρέθηκαν να έχουν υψηλή θετική συσχέτιση. Ειδικότερα, η Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος σχετίζεται θετικά με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας ($N=294$, $r=.609$, $p<0,001$), και τον Αυταρχισμό της Δεξιάς ($N=294$, $r=.348$, $p<0,001$), ενώ ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας και ο Αυταρχισμός της Δεξιάς σχετίζονται θετικά μεταξύ τους ($N=294$, $r=.374$, $p<0,001$).

Αναφορικά με τις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση, βρέθηκε ότι οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες σχετίζονται θετικά με την εμπιστοσύνη προς τον άνθρωπο και αρνητικά με τον κυνισμό απέναντι στην ανθρώπινη φύση. Μόνη εξαίρεση αποτελεί ο Αυταρχισμός της Δεξιάς που δεν σχετίζεται στατιστικά σημαντικά με τον κυνισμό προς την ανθρώπινη φύση (βλ. πίνακα 5).

Σχετικά τώρα με τις άρρητες κοινωνικές θεωρίες, βρέθηκε ότι η κυνική αντίληψη για την κοινωνία σχετίζεται θετικά και με τις τρεις νομιμοποιητικές ιδεολογίες. Αντίθετα, οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες σχετίζονται αρνητικά με την αντίληψη μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας και την πίστη σε έναν καλύτερο κόσμο. Εξαίρεση αποτελεί και πάλι ο Αυταρχισμός της Δεξιάς όπου οι σχέσεις δεν είναι στατιστικά σημαντικές. Η πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί παιδαγωγικά δεν σχετίζεται με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, ενώ η πεποίθηση ότι η κοινωνία διαφθείρει τον άνθρωπο σχετίζεται αρνητικά με τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας (βλ. πίνακα 5).

Πίνακας 5

Δείκτες Συνάφειας των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με τις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση, τις άρρητες κοινωνικές θεωρίες και τις εικόνες της κοινωνίας

	Δικαιολόγηση Οικον. Συστήματος	Προσανατολισμός Κοιν. Κυριαρχίας	Αυταρχισμός Δεξιάς
Εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση	.121*	178**	121*
Κυνισμός για την ανθρώπινη φύση	-.175**	-196**	-112
Κοινωνικός Κυνισμός	.463***	273***	248***
Δυναμική Κοινωνία	-.297***	-369***	-088
Πίστη σε έναν καλύτερο κόσμο	-.373***	-297***	-011
Κοινωνία παιδαγωγός	-.009	090	003
Κοινωνία διαφθορέας	-.052	-159**	-015
Αρνητική εικόνα κοινωνίας	-.240***	-312***	-120*
Θετική εικόνα κοινωνίας	.243***	206***	123*
Κοιν. ανασφάλειας	-.144*	-182**	-053

* $p < 0,050$, ** $p < 0,010$, *** $p < 0,001$

Τέλος, οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες σχετίζονται θετικά με την θετική εικόνα για την κοινωνία, και αρνητικά με την αρνητική εικόνα για την κοινωνία και την εικόνα της κοινωνίας ως πεδίο ανασφάλειας. Μοναδική εξαίρεση η σχέση ανάμεσα στον Αυταρχισμό της Δεξιάς και την κοινωνία ως πεδίο ανασφάλειας που δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Εξετάζοντας τις συσχετίσεις ανάμεσα στις θεωρίες για την ανθρώπινη φύση, τις άρρητες κοινωνικές θεωρίες και τις εικόνες της κοινωνίας, διαπιστώσαμε, εν συντομία, ότι η εμπιστοσύνη στον άνθρωπο σχετίζεται θετικά με την πεποίθηση ότι η κοινωνία λειτουργεί παιδαγωγικά και την θετική εικόνα της κοινωνίας και αρνητικά με τον κυνισμό απέναντι στον άνθρωπο και την αρνητική εικόνα της κοινωνίας. Αντίθετα, ο κυνισμός για την ανθρώπινη φύση σχετίζεται θετικά με την αντίληψη για τη μεταβαλλόμενη φύση της κοινωνίας, την πίστη σε ένα καλύτερο μέλλον, την πεποίθηση ότι η κοινωνία διαφθείρει τον άνθρωπο, την αρνητική εικόνα για την κοινωνία και την κοινωνία ως πεδίο αβεβαιότητας, ενώ σχετίζεται αρνητικά, εκτός από την εμπιστοσύνη στον άνθρωπο, και με την θετική εικόνα της κοινωνίας. Η κυνική αντίληψη της κοινωνίας σχετίζεται θετικά με την εικόνα μιας κοινωνίας – πεδίο αβεβαιότητας και αρνητικά με την πίστη σε έναν καλύτερο κόσμο. Ωστόσο, η πίστη σε ένα καλύτερο μέλλον σχετίζεται θετικά με την εικόνα μιας κοινωνίας ανασφάλειας (βλ. Πίνακας 6)

Παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών. Η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών μας επιτρέπει να χαρτογραφήσουμε το αναπαραστασιακό πεδίο της νομιμοποιητικής σκέψης (βλ. διάγραμμα 1)

Πίνακας 6

Δείκτες Συνάφειας των θεωριών για την ανθρώπινη φύση, των άρρητες κοινωνιολογιών και των εικόνων της κοινωνίας

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	-									
2	-.333***	-								
3	.045	.112	-							
4	-.011	.203***	.099	-						
5	.097	.132*	-.192**	.181**	-					
6	.293***	-.081	-.041	-.067	.054	-				
7	-.051	.179**	.083	.328***	.106	-.127*	-			
8	-.133*	.251***	.027	.297***	.114	-.066	.299***	-		
9	.172**	-.222***	.044	-.173**	.046	.249***	-.123*	-.448***	-	
10	-.047	.226***	.133*	.218***	.141*	-.052	.118*	.525***	-.325***	-

* $p < 0,050$, ** $p < 0,010$, *** $p < 0,001$

1. Εμπιστοσύνη στον άνθρωπο

2. Κυνισμός για την ανθρώπινη φύση

3. Κοινωνικός Κυνισμός

4. Δυναμική Κοινωνία

5. Πίστη σε ένα καλύτερο μέλλον

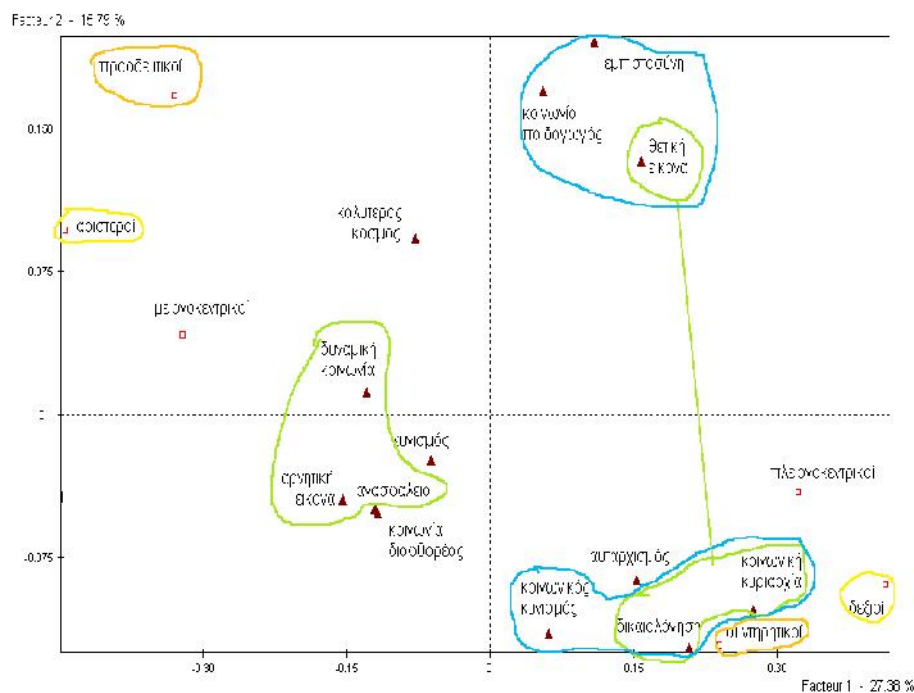
6. Κοινωνία παιδαγωγός

7. Κοινωνία διαφθορέας

8. Αρνητική Εικόνα της κοινωνίας

9. Θετική Εικόνα της κοινωνίας

10. Κοινωνία ανασφάλειας

Διάγραμμα 1. Κοινωνική πρόσληψη και νομιμοποίηση του συστήματος.

Ξεκινώντας από το πρώτο και το δεύτερο τεταρτημόριο του διαγράμματος, βλέπουμε ένα σκεπτικό νομιμοποίησης του συστήματος, που χαρακτηρίζεται, κυρίως, από τη Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος, την προνομή της Κοινωνικής Κυριαρχίας και την υιοθέτηση μιας θετικής εικόνας για την κοινωνία. Στον αντίποδα, στο τρίτο και τέταρτο τεταρτημόριο, έχουμε ένα περισσότερο κριτικό βλέμμα, όπου κυριαρχεί η πεποίθηση ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες μεταβάλλονται δυναμικά μέσα στον χρόνο, ενώ η εικόνα της σημερινής κοινωνίας είναι αρνητική και χαρακτηρίζεται από την ανασφάλεια. Παράλληλα, η υποστήριξη των ιδεών της δεξιάς αντιδιαστέλλεται με την υποστήριξη των ιδεών της αριστεράς.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, βλέπουμε το πρώτο και το τέταρτο τεταρτημόριο να αντιδιαστέλλονται με το δεύτερο και το τρίτο τεταρτημόριο. Έτσι, από τη μία έχουμε την θετική στάση απέναντι στην κοινωνία και των άνθρωπο, και από την άλλη μια

περισσότερο απαισιόδοξη προσέγγιση. Ειδικότερα, η εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση, η θετική εικόνα της κοινωνίας και η πεποίθηση ότι αυτή λειτουργεί παιδαγωγικά σχηματίζουν την θετική στάση απέναντι στην κοινωνία και τον άνθρωπο. Αντίθετα, ο κοινωνικός κυνισμός, η Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος και ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας σχηματίζουν την απαισιόδοξη στάση. Αντίστοιχα, ο κοινωνικός προοδευτισμός αντιδιαστέλλεται στον κοινωνικό συντηρητισμό.

7.4 Συζήτηση

Στόχος αυτής της έρευνας ήταν η διασύνδεση της νομιμοποίησης του συστήματος με ευρύτερους άξονες της κοινωνικής σκέψης, όπως οι πεποιθήσεις για την ανθρώπινη φύση και για τις δομές συγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας.

Καταρχάς, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε τα ευρήματά που αφορούν στη σχέση των εικόνων της κοινωνίας με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες, και ειδικότερα με τον Προσανατολισμό της Κοινωνικής Κυριαρχίας και τον Αυταρχισμό της Δεξιάς. Σύμφωνα με τον Duckitt (2003), ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας συνδέεται με την εικόνα μιας ανταγωνιστικής κοινωνίας, ενώ ο Αυταρχισμός της Δεξιάς με την εικόνα της επικίνδυνης κοινωνίας. Για τον Duckitt, οι σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών είναι αιτιακές, με την απαισιόδοξη εικόνα της κοινωνίας να ενισχύει την υποστήριξη των νομιμοποιητικών ιδεολογιών.

Στην έρευνα μας ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι η νομιμοποίηση του συστήματος συνδέεται με μια θετική εικόνα για την κοινωνία. Αντίστοιχα, όσοι υποστηρίζουν ιδέες της δεξιάς έχουν περισσότερο θετική εικόνα για την κοινωνία, τη στιγμή που όσοι υποστηρίζουν ιδέες της αριστεράς έχουν περισσότερο αρνητική.

Η σχέση νομιμοποιητικών ιδεολογιών και απαισιόδοξης θεώρησης της κοινωνίας επιβεβαιώνεται μόνο μέσα από τη θετική συσχέτιση των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με τον κοινωνικό κυνισμό. Προκύπτει, λοιπόν, ότι η νομιμοποίηση του συστήματος συνδέεται με μια θετική προσέγγιση της σύγχρονης κοινωνίας μέσα στην οποία ζει το άτομο, αλλά, την ίδια στιγμή, με μια απαισιόδοξη στάση σχετικά με τις δυνατότητες της κοινωνίας για κοινωνική αλλαγή. Πράγματι, βρέθηκε ότι η αντίληψη της κοινωνίας ως ένα δυναμικό και μεταβαλλόμενο σύνολο, όπως και η πίστη στην πιθανότητα ενός καλύτερου κόσμου στο μέλλον, σχετίζονται αρνητικά με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες και πριμοδοτούνται περισσότερο απ' όσους υποστηρίζουν τις ιδέες της αριστεράς και την αξία της κοινωνικής διαφοροποίησης.

Αναφορικά με τις πεποιθήσεις για τον άνθρωπο, ο Feldman (2003), θεωρεί τον κυνισμό για την ανθρώπινη φύση ως λανθάνον αίτιο για την πριμοδότηση της κοινωνικής συμμόρφωσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, μια περισσότερο κυνική και απαισιόδοξη εικόνα για τον άνθρωπο θα ενίσχυε την πίστη στην αξία την κοινωνικής συμμόρφωσης. Αν ο άνθρωπος έχει την τάση να δίνει προτεραιότητα στο προσωπικό του συμφέρον, ακόμη και εις βάρος του κοινωνικού συνόλου, τότε οι η απόλυτη συμμόρφωση στους ισχύοντες κανόνες μοιάζει ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας.

Ωστόσο, όπως είδαμε, τα ευρήματά μας δεν επιβεβαιώνουν την υπόθεση του Feldman για τη σύνδεση κοινωνικής συμμόρφωσης και δυσπιστίας απέναντι στον άνθρωπο. Οι πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για την ανθρώπινη φύση είναι μεν ιδεολογικά ενεργές, αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι όσοι υιοθετούν περισσότερο ιδέες της δεξιάς και πριμοδοτούν την κοινωνική συμμόρφωση, έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον άνθρωπο. Αντίθετα, όσοι υιοθετούν περισσότερο ιδέες της αριστεράς και πριμοδοτούν την κοινωνική

διαφοροποίηση, έχουν περισσότερο κυνικές αντιλήψεις για την ανθρώπινη φύση. Εξάλλου, η νομιμοποίηση του συστήματος βρέθηκε να σχετίζεται θετικά με την εμπιστοσύνη απέναντι στον άνθρωπο και αρνητικά με τον κυνισμό για την ανθρώπινη φύση. Ωστόσο, για την καλύτερη κατανόηση των ευρημάτων είναι σημαντικό να αξιοποιήσουμε την παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών και να τα εντάξουμε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής σκέψης,

Από τα ευρήματα, βλέπουμε, καταρχάς, ένα σκεπτικό νομιμοποίησης του συστήματος που στηρίζεται στη δικαιολόγηση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Σημαντικό ρόλο σε αυτό το νομιμοποιητικό σκεπτικό έχει η θετική εικόνα της κοινωνίας που φαίνεται να έχει εξόχως εκλογικευτικό χαρακτήρα. Σε αυτό το σκεπτικό αντιδιαστέλλεται μια περισσότερο κριτική προσέγγιση του συστήματος που επικεντρώνεται στην αρνητική εικόνα της σημερινής κοινωνίας. Σε αυτό το κριτικό βλέμμα περιλαμβάνεται και η πεποίθηση ότι η κοινωνία δεν είναι στατική αλλά, αντιθέτως, υπόκειται σε συνεχείς αλλαγές που πολλές φορές είναι αποτέλεσμα μειονοτικής επιρροής. Θα τολμήσουμε να πούμε ότι σε αυτό το σκεπτικό αναπαράγεται η κεντρική ιδέα του γενετικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής, που θέλει την κοινωνική αλλαγή εφικτή μέσα από συγκρούσεις και κριτική στην εξουσία.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, όμως, έχουμε τη ρήξη του νομιμοποιητικού σκεπτικού με την αντιπαράθεση δύο διαφορετικών στάσεων απέναντι στην κοινωνία και στον άνθρωπο. Από τη μία, λοιπόν, έχουμε μια αισιόδοξη στάση, που ορίζεται από εμπιστοσύνη στον άνθρωπο, θετική εικόνα για την κοινωνία και την πεποίθηση ότι αυτή λειτουργεί παιδαγωγικά. Από την άλλη, βλέπουμε μια περισσότερο κυνική προσέγγιση, που επικεντρώνεται στη δικαιολόγηση των συστημικών μεροληψιών και την πεποίθηση ότι οι ανταγωνιστικές και ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις είναι φυσιολογικές και αναπόφευκτες.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο τρόπος που το κοινωνικό υποκείμενο αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα επηρεάζει καταλυτικά την στάση του απέναντι στο σύστημα. Στην περίπτωση της νομιμοποίησης του συστήματος, η χαρτογράφηση του ευρύτερου αναπαραστασιακού πεδίου του υποκείμενου, μας επιτρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στην πραγματικά θετική αξιολόγηση του συστήματος από τη μια, και στην κυνική αποδοχή του, ως έκφραση κοινωνικού φαταλισμού, από την άλλη.

Κεφάλαιο 8

Ιδεολογικές Επικεντρώσεις των Νομιμοποιητικών Ιδεολογιών και Πολιτική Συμμετοχή

8.1. Εισαγωγή

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, διερευνήθηκε η νομιμοποίηση του συστήματος σε επίπεδο κοινωνιακής πρόσληψης και σχολιάστηκε η ιδεολογική και κανονιστική της διάσταση. Στο παρόν κεφάλαιο έχουμε σαν στόχο να επεκτείνουμε και να εμπλουτίσουμε τον παραπάνω προβληματισμό.

Στις δύο πρώτες έρευνες, προκειμένου να εξετάσουμε τον κανονιστικό χαρακτήρα της νομιμοποίησης του συστήματος, διερευνήσαμε τη σχέση της με τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής, και ειδικότερα την κοινωνική συμμόρφωση και την κοινωνική διαφοροποίηση. Η υπόθεσή μας επιβεβαιώθηκε, καθώς η υποστήριξη της κοινωνικής συμμόρφωσης συνδέθηκε με αυξημένη νομιμοποίηση του συστήματος. Στην παρούσα έρευνα, επιχειρούμε να ελέγξουμε την υπόθεση μας αξιοποιώντας τις κανονιστικές αρχές που επιλέγει το κοινωνικό υποκείμενο για την επίλυση των διαφορών στο κοινωνικό πεδίο. Για τον σκοπό αυτό, εξετάζουμε τη σχέση των νομιμοποιητικών ιδεολογιών με την αποδοχή της κοινωνικής σύγκρουσης και την πριμοδότηση της κοινωνικής συναίνεσης. Επιπλέον, διερευνούμε ποιες μορφές πολιτικοποίησης συνδέονται με τη νομιμοποίηση ή την απονομιοποίηση του συστήματος. Τέλος, επιχειρούμε να επεκτείνουμε τη διερεύνηση της νομιμοποίησης του συστήματος, συμπεριλαμβάνοντας στην προβληματική μας την στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι σε συγκεκριμένες πρακτικές του οικονομικού συστήματος.

8.1.1. Σύγκρουση ή συναίνεση: δύο αντικρουόμενες στρατηγικές

Η κοινωνική συναίνεση αποτελεί βασικό πυλώνα στη σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία πολιτών, που χαρακτηρίζεται από ένα δίκτυο πολλαπλών διαμεσολαβήσεων μεταξύ κράτους και πολίτη (Γκράμσι, 1971). Οι πρώτες συνεκτικές θεωρίες για την κοινωνική συναίνεση ως θεμέλιο νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας εντοπίζονται τον 16^ο αιώνα με την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes αποτελεί τον θεμελιωτή των συμβολαιακών θεωριών, ενώ λίγα χρόνια αργότερα ακολούθησαν ο John Locke και ο Jean Jacques Rousseau (Στυλιανού, 2006). Κοινό στοιχείο των συμβολαιακών θεωριών που παρουσιάστηκαν εκείνη την εποχή είναι η βασική παραδοχή ότι το κράτος είναι συμβολαιακό, και όχι φυσικό προϊόν, και η νομιμοποίηση των σχέσεων εξουσίας θεμελιώνεται μόνο στη συναίνεση των συμβαλλόμενων μερών. Επομένως η συναίνεση στο κοινωνικό συμβόλαιο δεν θεωρείται ποτέ δεδομένη, αλλά αντιθέτως, βρίσκεται «υπό τη συνεχή αίρεση της ιστορικής της διάγνωσης ή ανατροπής» (Τσουκαλάς, 2010). Όταν η κοινωνική συναίνεση διαρραγεί, την θέση της παίρνει η κοινωνική σύγκρουση, μέχρι να διαμορφωθεί μια νέα μορφή κοινωνικής ή πολιτικής διευθέτησης που θα κερδίσει, και πάλι, την κοινωνική συναίνεση.

Η κοινωνιολογική σκέψη απέδωσε στην κοινωνική σύγκρουση τόσο θετικές όσο και αρνητικές κοινωνικές λειτουργίες. Σύμφωνα με τη μαρξιστική κοινωνιολογική θεώρηση, η σύγκρουση αποτελεί κοινωνική σταθερά και απαραίτητο βήμα για την κοινωνική αλλαγή. Παρόμοιες θέσεις υιοθετήθηκαν και από στοχαστές διαφορετικών ιδεολογικών καταβολών, όπως ο Dewey, που θεωρούσε την σύγκρουση απαραίτητο στοιχείο της καινοτομίας (Παπαστάμου, 1989). Στον αντίποδα, στην λειτουργία της κοινωνικής σύγκρουσης, ο Parsons αντέτεινε την αξία του κοινωνικού ελέγχου, με στόχο τη διασφάλιση της συναίνεσης σε ένα σχετικά στατικό κοινωνικό σύστημα.

Και στην βιβλιογραφία της κοινωνικής ψυχολογίας, όμως συναντάμε αντιτιθέμενες θεωρήσεις για την κοινωνική σύγκρουση. Ενδεικτικές αυτής της τάσης είναι οι κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες για την κοινωνική επιρροή. Το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής επικεντρώνεται κυρίως στα φαινόμενα κοινωνικής συμμόρφωσης και ομοιογένειας, παραγνωρίζοντας την λειτουργία της σύγκρουσης στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντίθετα, το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής δίνει κεντρικό λόγο στην κοινωνική σύγκρουση και την επιρροή που ασκείται από τις μειονότητες.

8.1.2. Η κοινωνιοψυχολογική εξήγηση της πολιτικής συμμετοχής

Η εύρυθμη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη συμμετοχή των πολιτών, που συνιστά και την ουσία της δημοκρατίας. Η συμμετοχή όλων στην εκλογική διαδικασία είναι ένα δικαίωμα που κατακτήθηκε μετά από αγώνες. Σηματοδότησε την πολιτική χειραφέτηση πολλών κοινωνικών ομάδων και το πέρασμα σε μια κοινωνία ισότητας και ισοπολιτείας. Παρόλ' αυτά, στις μέρες μας, οι πολίτες εμφανίζονται όλο και περισσότερο αδιάφοροι για τα πολιτικά πράγματα και απρόθυμοι να εξασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Για να κατανοήσουμε το φαινόμενο αυτό, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη τις ιδεολογικές και πολιτικές μεταβολές που σημάδεψαν το τέλος του 20^{ου} αιώνα.

Η έντονη πολιτικοποίηση των πρώτων δεκαετιών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με την ανάδειξη κοινωνικών κινημάτων και την αντίθεση μεταξύ του δυτικού και του σοβιετικού μοντέλου ως βασικό άξονα του πολιτικού γίνεσθαι, έδωσε τη θέση της στο «τέλος των ιδεολογιών». Σε πολλούς στοχαστές των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, δημιουργήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες η πεποίθηση ότι οι κοινωνικές δομές όλων των βιομηχανικών κοινωνιών σταδιακά θα

συγκλίνουν και οι ιδεολογικές τους διαφορές θα εξαλειφθούν. Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και ο εκδημοκρατισμός των κοινωνιών σοβιετικού τύπου με την παράλληλη υιοθέτηση του καπιταλιστικού μοντέλου οικονομίας επιβεβαίωσε για πολλούς την παραπάνω πρόβλεψη. Η ιδεολογία, ως κινητήριος δύναμη για την συσπείρωση ατόμων και κοινωνικών ομάδων, έμοιαζε να χάνει τη ισχύ της, καθώς η πολιτική, από αγώνας για την επίτευξη ενός ιδεώδους, μετατράπηκε, σταδιακά, σε ένα τεχνοκρατικό πρόβλημα διαχείρισης. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, αναδεικνύεται με ιδιαίτερη ένταση το φαινόμενο της αποχής των πολιτών από τις εκλογικές διαδικασίες και την πολιτική δράση γενικότερα.

Το ζήτημα της πολιτικής συμμετοχής έχει απασχολήσει τόσο την κοινωνιολογία όσο και την κοινωνική ψυχολογία οδηγώντας σε δύο διαφορετικές, αλλά εν δυνάμει συμπληρωματικές προσεγγίσεις. Πώς ορίζουμε όμως την πολιτική συμμετοχή; Σύμφωνα με το Brady και τους συνεργάτες του (1995), πρόκειται για τη συμμετοχή σε δράσεις που έχουν σαν στόχο να επηρεάσουν την κυβερνητική πολιτική, είτε άμεσα, επηρεάζοντας το πολιτικό προσωπικό μιας χώρας κα την κυβερνητική πολιτική, είτε έμμεσα, επηρεάζοντας το εκλογικό σώμα. Τέτοιες δράσεις είναι η συμμετοχή στις εκλογές, σε πολιτικές παρατάξεις, σε πολιτικές εκστρατείες, σε πολιτικές συγκεντρώσεις και σε πράξεις διαμαρτυρίας. Ο παραπάνω ορισμός διακρίνει την πολιτική συμμετοχή από την ψυχολογική εμπλοκή με την πολιτική, καθώς η πρώτη εκφράζει την ενεργή πολιτική δράση, ενώ η δεύτερη τη γνώση και το ενδιαφέρον για τα πολιτικά.

Σύμφωνα με τους Milbrath και Goel (1977), η έννοια της ψυχολογικής εμπλοκής με την πολιτική αναφέρεται στο ενδιαφέρον και την ενασχόληση του ατόμου με τα πολιτικά πράγματα. Ερευνητικά έχει βρεθεί ότι η πολιτική συμμετοχή και η ψυχολογική εμπλοκή με την πολιτική έχουν θετική συσχέτιση μεταξύ τους. Πιο

συγκεκριμένα, οι Verba, Nie και Kim (1978), βρήκαν ότι η ψυχολογική εμπλοκή με την πολιτική σχετίζεται με τη συμμετοχή στις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες. Αντίστοιχα, οι Feldman και Kawakami (1991) βρήκαν ότι η πολιτική συμμετοχή σχετίζεται με τη γνώση για τα πολιτικά ζητήματα και την σχετική ενημέρωση από τα ΜΜΕ.

Η κοινωνιολογική βιβλιογραφία εστιάζει κυρίως στα κοινωνικά χαρακτηριστικά των πολιτών, όπως π.χ. η οικονομική κατάσταση, ως μεταβλητές πρόβλεψης της πολιτικής συμμετοχής. Βρέθηκε, λοιπόν, ότι όσοι έχουν υψηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά πολιτικής συμμετοχής, σε σύγκριση με όσους έχουν χαμηλότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο καθορίστηκε με βάση το εισόδημα, την εκπαίδευση και το επάγγελμα του συμμετέχοντα. Από τα τρία αυτά στοιχεία η εκπαίδευση ήταν αυτή που προέβλεπε καλύτερα την πολιτική συμμετοχή (Brady et al, 1995).

Εκτός, όμως, από τις έρευνες που δίνουν έμφαση μόνο στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο το ατόμου, αναπτύχθηκε και ένα μοντέλο εξήγησης της πολιτικής συμμετοχής που εστιάζει στην κινητοποίηση που δέχεται το ίδιο το άτομο για να αναλάβει πολιτική δράση (Leighley, 1995). Βασική υπόθεση είναι ότι η πολιτική συμμετοχή αποτελεί την απάντηση του ατόμου, στις δομικές ευκαιρίες πολιτικής δραστηριοποίησης που προκύπτουν από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται. Τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά παίζουν πάντα ρόλο, αλλά, αυτή τη φορά, σε αλληλεπίδραση με το κοινωνικό πλαίσιο. Ενδεικτικά για το ρόλο του πλαισίου είναι τα ευρήματα που υποδηλώνουν ότι η προσέλευση ψηφοφόρων είναι μεγαλύτερη σε εκλογικές αναμετρήσεις που είναι αμφίρροπες, μεγάλης σημασίας ή που διεξάγονται μετά από άλλες εκλογικές αναμετρήσεις, μικρότερης σπουδαιότητας.

Μεγάλο ρόλο στην κινητοποίηση για πολιτική συμμετοχή έχουν τα κοινωνικά δίκτυα, πολλές φορές με τη μορφή της εθελοντικής εργασίας σε μια πολιτική οργάνωση.

Σε αντιδιαστολή με την κοινωνιολογική προσέγγιση, η βιβλιογραφία της κοινωνικής ψυχολογίας για την πολιτική συμμετοχή εστιάζει σε μεταβλητές κοινωνιοψυχολογικής υφής. Μια τέτοια μεταβλητή είναι η αυτοεκτίμηση, που ορίζεται ως ο τρόπος που το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, τις ικανότητές του και την προσωπική του αξία. (Ellison & London 1992). Για τη σχέση της αυτοεκτίμησης με την πολιτική συμμετοχή υπάρχουν δύο αντικρουόμενες υποθέσεις: αυτή της πραγμάτωσης (actualization) και αυτής της επανόρθωσης (compensation) (Carlson & Hyde, 1980).

Σύμφωνα με τη θεωρία της πραγμάτωσης, όσοι έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση θα έχουν και μεγαλύτερα επίπεδα πολιτικής συμμετοχής, καθώς θα αισθάνονται ότι μπορούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις αυτού του ρόλου. Αντίθετα, σύμφωνα με τη θεωρία της επανόρθωσης, όσοι έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση θα έχουν υψηλά επίπεδα πολιτικής συμμετοχής, σε μια προσπάθεια να ενισχύσουν την αυτοεκτίμησή τους. Ωστόσο, οι περισσότερες εμπειρικές έρευνες για τη σχέση της αυτοεκτίμησης με την πολιτική συμμετοχή στηρίζουν την υπόθεση της πραγμάτωσης (Carlson & Hyde, 1980).

Μια άλλη κοινωνιοψυχολογική μεταβλητή που συνδέεται με την πολιτική συμμετοχή είναι αυτής της έδρας ελέγχου. Σύμφωνα με τους Rotter (1966) και Ferguson (1993), τα άτομα που θεωρούν ότι η ζωή τους καθορίζεται από τους ίδιους και τη συμπεριφορά τους έχουν εσωτερική έδραση ελέγχου, ενώ όσοι θεωρούν ότι η ζωή τους καθορίζεται κυρίως από εξωτερικούς παράγοντες, όπως η τύχη ή οι «σημαντικοί άλλοι», έχουν εξωτερική έδραση ελέγχου. Τα δεδομένα εμπειρικών ερευνών συγκλίνουν στο ότι όσοι έχουν εσωτερική έδραση έχουν μεγαλύτερα

επίπεδα πολιτικής συμμετοχής. Η πολιτική κατάσταση επηρεάζει τη ζωή του ατόμου ποικιλοτρόπως, επομένως η συμμετοχή του είναι απαραίτητη, αν θέλει να αισθάνεται ότι έχει και ο ίδιος λόγο στις πολιτικές εξελίξεις που τον αφορούν (Carlson & Hyde 1980).

Μια άλλη σημαντική κοινωνιοψυχολογική μεταβλητή που σχετίζεται με την πολιτική συμμετοχή είναι η πολιτική επάρκεια. Η πολιτική επάρκεια αναφέρεται στο κατά πόσο το άτομο θεωρεί ότι έχει την ικανότητά να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις. Αποτελεί μια από τις περισσότερες μελετημένες κοινωνιοψυχολογικές μεταβλητές που συνδέονται με την πολιτική συμμετοχή. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια ειδική μορφή αυτεπάρκειας (Bandura, 1986) που αναφέρεται στο πολιτικό πεδίο.

Η πολιτική επάρκεια διακρίνεται σε δύο διαστάσεις: την εσωτερική και την εξωτερική επάρκεια (McPherson, Welch & Clark 1977). Η εσωτερική επάρκεια αναφέρεται στο αν θεωρεί το άτομο τον εαυτό του ικανό να συμμετέχει σε δράσεις πολιτικής υφής. Η εξωτερική επάρκεια αναφέρεται στο αν το άτομο θεωρεί το πολιτικό σύστημα ικανό να αφουγκράζεται και να αξιοποιεί τα μηνύματα των πολιτών του. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα εμπειρικών ερευνών, υπάρχει υψηλή θετική συσχέτιση ανάμεσα στην πολιτική συμμετοχή και την εσωτερική και εξωτερική πολιτική επάρκεια (Cohen, Vigoda & Samorly, 2001).

Σύμφωνα με την θεωρία της ορθολογικής επιλογής (Olson, 1965), η πολιτική συμμετοχή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το κέρδος που θα αποκομίσει κάποιος, υπερασπιζόμενος με πολιτικά μέσα τα συμφέροντά του. Εάν δεν υπάρχει κανένα πραγματικό κέρδος, το άτομο δεν έχει ισχυρό κίνητρο για να δραστηριοποιηθεί σε πολιτικό επίπεδο. Παρόλ' αυτά, τα εμπειρικά δεδομένα δεν στηρίζουν την υπόθεση της ορθολογικής επιλογής στο πολιτικό πεδίο (Whiteley 1995). Αντίθετα, φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η ιδεολογία, η κοινωνική αλληλεγγύη και η ταύτιση με

την ομάδα αποτελούν ισχυρότερο κίνητρο για πολιτική δράση απ' ό,τι το πραγματικό οικονομικό όφελος (Cohn, Barkan and Whitaker 1993, Godwin and Mitchell 1982).

Ειδικότερα για τον πολιτικό ακτιβισμό, ο Klandermans (1984, 1993) αναφέρει τρεις παράγοντες που ωθούν το άτομο να συμμετέχει. Ο πρώτος παράγοντας έχει να κάνει με την επιθυμία το ατόμου να μετασχηματίσει τις κοινωνικές συνθήκες και να μεσολαβήσει ως φορέας αλλαγής. Ο δεύτερος παράγοντας σχετίζεται με την ταύτιση του ατόμου με την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει. Ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας σχετίζεται με την ιδεολογία του ατόμου και την ανάγκη νοηματοδότησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με τον Klandermans, η συμμετοχή σε ένα πολιτικό κίνημα ακολουθεί τέσσερα βήματα. Το πρώτο βήμα είναι η θετική στάση απέναντι στο πολιτικό κίνημα και τους στόχους που επιδιώκει. Για να μετασχηματιστεί η θετική στάση σε συμμετοχή, θα πρέπει το άτομο να κινητοποιηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία μετέχει ή μέσα από τα δίκτυα του κινήματος. Αυτή η κινητοποίηση αποτελεί το δεύτερο βήμα και συνιστά, κατά κύριο λόγο, έργο του ίδιου του κινήματος. Όμως, δεν είναι απαραίτητο ότι όσοι είναι θετικοί απέναντι στο κίνημα θα ανταποκριθούν, τελικά, και στο κάλεσμά του για συμμετοχή. Στο τρίτο αυτό βήμα βασικό ρόλο έχουν τα κίνητρα του ατόμου. Ο Klandermans, αντλώντας στοιχεία και από τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής που είδαμε παραπάνω, υποστηρίζει ότι το άτομο κινητοποιείται από τους συλλογικούς στόχους του κινήματος που σχετίζονται, συνήθως, με το γενικό καλό, αλλά, παράλληλα, διακατέχεται και από περισσότερο προσωπικά κίνητρα, όπως για παράδειγμα η αντίδραση των σημαντικών άλλων (Klandermans 1984, 1993).

Πολλοί είναι οι ερευνητές που επισημαίνουν την ανάγκη συνδυασμού των διαφορετικών προσεγγίσεων στο ζήτημα της πολιτικής συμμετοχής, με στόχο την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Ερευνητικά, έχουν ήδη καταγραφεί απόπειρες

συνδυασμού των δύο κυρίαρχων ερευνητικών προσεγγίσεων, της κοινωνιολογικής και της κοινωνιοψυχολογικής, σε μια προσπάθεια να μελετηθεί η αλληλεπίδραση κοινωνικών χαρακτηριστικών και ψυχολογικών μεταβλητών στην πολιτική συμμετοχή (Krampen, 1991). Έτσι, ο Wolfsfeld (1986) υποστηρίζει ότι η σχέση της πολιτικής συμμετοχής με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο διαμεσολαβείται από μεταβλητές κοινωνιοψυχολογικής υφής, όπως η έδρα ελέγχου. Άλλες κοινωνιοψυχολογικές μεταβλητές που σχετίζονται θετικά με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και υπάρχουν ενδείξεις ότι διαμεσολαβούν τη σχέση του με την πολιτική συμμετοχή, είναι η πολιτική επάρκεια, οι γνώσεις για την πολιτική και η ψυχολογική εμπλοκή. Για την πολιτική επάρκεια, συγκεκριμένα, γνωρίζουμε ότι συνδέεται θετικά με κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές, όπως η εκπαίδευση. Τα άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο θεωρούν ότι έχουν τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες, ώστε να εμπλακούν σε δραστηριότητες πολιτικής υφής. Για το λόγο αυτό, αναλαμβάνουν συχνότερα πολιτική δράση. Άλλα δημογραφικά στοιχεία, όπως η ηλικία, το φύλο, η εθνικότητα και το εισόδημα, επιδρούν στη δυνατότητα του ατόμου να έχει πρόσβαση στην πολιτική ενημέρωση και, μέσω αυτής, στην πολιτική του επάρκεια. Προκύπτει, λοιπόν, ότι το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο συνδέεται με την πολιτική συμμετοχή με τη διαμεσολάβηση της πολιτικής επάρκειας.

8.2. Μέθοδος

8.2.1. Συμμετέχοντες

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 140 φοιτητές και φοιτήτριες της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας. Το ερωτηματολόγιο ολοκλήρωσαν 134 άτομα εκ των οποίων 36 ήταν άνδρες (26,9 %) και 98 γυναίκες (73,1%). Οι συμμετέχοντες είχαν μέσο όρο ηλικίας τα 18,9 έτη.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με τη μεταβλητή της ηλικίας: μέση τιμή=18.90, τυπική απόκλιση=1.91, ελάχιστη τιμή=18, μέγιστη τιμή=32. Το 81,3% του δείγματος ήταν μέχρι και 19 ετών.

Οι συμμετέχοντες προέρχονταν από το Ιστορικό – Αρχαιολογικό και από τμήμα Φιλολογίας του ΕΚΠΑ.

8.2.2. Διαδικασία

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε στις 4 Νοεμβρίου του 2010 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης και ζητείτο από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν το φύλο, την ηλικία τους και το τμήμα φοίτησης. Σε όλες τις κλίμακες χρησιμοποιήθηκε μια επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ».

Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, η ερευνήτρια ενημέρωνε τους συμμετέχοντες για τη φύση και το σκοπό της έρευνας και τους ευχαριστούσε για τη συμβολή τους σε αυτή.

8.2.3. Ερευνητικός Σχεδιασμός

Πρώτος στόχος μας, σε αυτήν την έρευνα, είναι να διερευνήσουμε την διασύνδεση της στάσης απέναντι στις φιλελεύθερες οικονομικές πρακτικές με την πολιτική ιδεολογία της δεξιάς και της αριστεράς. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τη σχέση της με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες. Υπόθεσή μας είναι ότι η θετική στάση απέναντι στον οικονομικό φιλελευθερισμό εντάσσεται σε μια νομιμοποιητική λογική.

Τέλος, ενώ στις προηγούμενες έρευνες μελετήσαμε την επίδραση της ιδεολογίας και των άρρητων θεωριών επιρροής στη νομιμοποίηση του συστήματος, στην παρούσα έρευνα θα δούμε πώς επιδρά η νομιμοποίηση στην πολιτική συμμετοχή, τον πολιτικό κυνισμό και την πριμοδότηση της σύγκρουσης ή της συναίνεσης. Για να καταγραφεί η διασύνδεση όλων των μεταβλητών μας και να αποτυπωθούν οι μεταξύ τους σχέσεις θα χρησιμοποιήσουμε την Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών.

8.2.4. Μετρήσεις

Αποδοχή της κοινωνικής σύγκρουσης. Η κλίμακα αποδοχής της Σύγκρουσης περιέχει τέσσερις δηλώσεις αποδοχής της σύγκρουσης, ως στρατηγική επίλυσης των διαφορών που αναδύονται στο κοινωνικό πεδίο, και τέσσερις δηλώσεις απόρριψης της σύγκρουσης, ως στρατηγική επίλυσης των κοινωνικών διαφορών. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση «Όπου υπάρχει αδικία η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη.» και, κατόπιν αντιστροφής, η δήλωση «Οι συγκρούσεις αποκαλύπτουν τον κακό χαρακτήρα και τις κακές προθέσεις αυτών που τις υποκινούν.».

Τις οκτώ δηλώσεις υποβάλλαμε σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Προέκυψαν δύο

παράγοντες που εξηγούσαν το 55,31% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντες εξηγεί το 37,14% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τις τέσσερις δηλώσεις που πριμοδοτούν την κοινωνική σύγκρουση. Ο δεύτερος παράγοντας εξηγεί το 18,17% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τις τέσσερις δηλώσεις που απορρίπτουν την κοινωνική σύγκρουση. Οι δηλώσεις απόρριψης της σύγκρουσης επανακωδικοποιούνται, προκειμένου να κατασκευάσουμε ένα συνολικό δείκτη πριμοδότησης της σύγκρουσης, που θα εκφράζει το μέσο όρο των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις οκτώ δηλώσεις της κλίμακας. Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «αποδοχή της κοινωνικής σύγκρουσης» και εμφανίζει ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach' s alpha = .75) (μέση τιμή=4.47, τυπική απόκλιση=1.09)

Πριμοδότηση της κοινωνικής συναίνεσης. Η κλίμακα πριμοδότησης της συναίνεσης περιλαμβάνει τέσσερις δηλώσεις που υποστηρίζουν τη συναίνεση ως στρατηγική επίλυσης των διαφορών που αναδύονται στο κοινωνικό πεδίο και τέσσερις δηλώσεις που την απορρίπτουν. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η δήλωση «Πρέπει όλοι να υποχωρούμε προκειμένου να επιτευχθεί η συναίνεση.» και, μετά από αντιστροφή, η δήλωση «Σε καίρια ζητήματα δεν είναι ποτέ εφικτή η συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων πλευρών γιατί υπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα.».

Οι δηλώσεις της κλίμακας υποβλήθηκαν σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Προέκυψαν τρεις παράγοντες που εξηγούν το 60,79% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 28,58% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που απορρίπτουν την κοινωνική συναίνεση (η μία κατόπιν αντιστροφής). Ο δεύτερος παράγοντας εξηγεί το 17,69% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που πριμοδοτούν την κοινωνική συναίνεση. Ο τρίτος παράγοντας

εξηγεί το 14,52% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει δύο δηλώσεις που απορρίπτουν την κοινωνική συναίνεση. Οι δηλώσεις απόρριψης της συναίνεσης επανακωδικοποιούνται προκειμένου να κατασκευάσουμε ένα συνολικό δείκτη πριμοδότησης της συναίνεσης που θα εκφράζει το μέσο όρο των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις οκτώ δηλώσεις της κλίμακας. Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «πριμοδότηση της κοινωνικής συναίνεσης» και εμφανίζει ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's alpha = .61) (μέση τιμή=3.82, τυπική απόκλιση=.93)

Δίκαιος χαρακτήρας φιλελεύθερων οικονομικών πρακτικών. Η κλίμακα αναφέρεται στη δικαιολόγηση των πρακτικών της ελεύθερης αγοράς και περιλαμβάνει δέκα δηλώσεις που αναφέρονται σε συνηθισμένες πρακτικές της φιλελεύθερης οικονομίας. Η κλίμακα βασίστηκε σε ένα εργαλείο του Jost και τον συνεργατών του (2003) για την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς και περιλαμβάνει δέκα δηλώσεις. Ενδεικτικά, οι δηλώσεις αναφέρονται σε ζητήματα όπως οι εργασιακές σχέσεις, η ρύθμιση των τιμών και η φορολόγηση των επιχειρήσεων. Οι συμμετέχοντες καλούνται να δηλώσουν τον βαθμό στον οποίο θεωρούν την κάθε πρακτική δίκαιη ή άδικη. Για παράδειγμα, καλούνται να απαντήσουν κατά πόσο θα χαρακτήριζαν ως δίκαιο ή άδικο το «Να κάνει μια επιχείρηση απολύσεις για να παραμείνει κερδοφόρα». Οι συμμετέχοντες απαντούν με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert όπου, όσο προχωράμε από το ένα προς το επτά, αυξάνεται ο βαθμός στον οποίο βλέπουμε τη συγκεκριμένη πρακτική ως δίκαιη.

Υποβάλλαμε τις δέκα δηλώσεις της κλίμακας σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Προέκυψαν τρεις παράγοντες που εξηγούν το 55,19% της συνολικής διακύμανσης. Από τις δέκα δηλώσεις της κλίμακας, κατασκευάσαμε ένα συνολικό δείκτη που εκφράζει το μέσο όρο των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δηλώσεις της

κλίμακας. Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «Πίστη στον δίκαιο χαρακτήρα της φιλελεύθερης οικονομίας» και εμφανίζει ικανοποιητική εσωτερική συνοχή (Cronbach's alpha = .71) (μέση τιμή=3.06, τυπική απόκλιση=.84).

Πολιτική συμμετοχή. Η κλίμακα διερευνά το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων για τα πολιτικά πράγματα και τη γενικότερη ενασχόλησή τους με την πολιτική επικαιρότητα. Περιλαμβάνει δεκατέσσερις δηλώσεις. Οι συμμετέχοντες απαντούν με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert στο δίπολο «Ποτέ» / «Πολύ συχνά», όπου, όσο προχωράμε από το ένα προς το επτά, αυξάνεται η συχνότητα στην οποία υιοθετούμε την εκάστοτε συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, η κλίμακα αναφέρεται στην ενημέρωση για την πολιτική επικαιρότητα (π.χ. «Παρακολουθείτε πολιτικές ομιλίες στην τηλεόραση;»), στην επικοινωνία για θέματα πολιτικής επικαιρότητας (π.χ. «Γράφετε στο διαδίκτυο για θέματα πολιτικής υφής;»), στην ένταξη του ατόμου σε κάποιο πολιτικό σχήμα (π.χ. «Συμμετέχετε σε προεκλογικές συγκεντρώσεις;») και, τέλος, στη συμμετοχή του ατόμου σε κάποιου είδους συλλογική δράση (π.χ. «Συμμετέχετε σε φοιτητικές συνελεύσεις;»).

Οι δεκατέσσερις αυτές δηλώσεις υποβλήθηκαν σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Προέκυψαν πέντε παράγοντες που εξηγούν το 71,58% της συνολικής διακύμανσης.

Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 33,16% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τέσσερις δηλώσεις που αναφέρονται στην ενημέρωση του ατόμου για θέματα πολιτικής επικαιρότητας, κυρίως μέσω των ΜΜΕ. Ο μέσος όρος των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις τέσσερις δηλώσεις του παράγοντα μας έδωσε τον δείκτη της «παραδοσιακής πολιτικής ενημέρωσης» (Cronbach's alpha = .79) (μέση τιμή=3.72, τυπική απόκλιση=1.37)

Ο δεύτερος παράγοντας εξηγεί το 14,50% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που αφορούν στη συμμετοχή σε διάφορες μορφές συλλογικής δράσης, όπως οι συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και οι πορείες. Ο μέσος όρος των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις τέσσερις δηλώσεις του παράγοντα μας έδωσε τον δείκτη της «κινηματικής δράσης» (Cronbach's alpha = .73) (μέση τιμή=2.79, τυπική απόκλιση=1.54)

Ο τρίτος παράγοντας εξηγεί το 9,35% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που αναφέρονται στην ενεργό υποστήριξη κάποιας πολιτικής παράταξης ή κάποιου υποψηφίου σε εκλογική αναμέτρηση. Ο μέσος όρος των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις τρεις δηλώσεις του παράγοντα μας έδωσε τον δείκτη της «κομματικής δράσης» (Cronbach's alpha = .71) (μέση τιμή=1.64, τυπική απόκλιση=1.02)

Ο τέταρτος παράγοντας εξηγεί το 7,52% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που αναφέρονται στην δημόσια έκφραση του ατόμου για θέματα της πολιτικής επικαιρότητας, συχνά μέσω του διαδικτύου. Ο μέσος όρος των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις τρεις δηλώσεις του παράγοντα μας έδωσε τον δείκτη της «πολιτικής επικοινωνίας» (Cronbach's alpha = .71) (μέση τιμή=3.76, τυπική απόκλιση=1.45).

Ο πέμπτος και τελευταίος παράγοντας εξηγεί το 7,15% της συνολικής διακύμανσης και περιλαμβάνει μόνο μία δήλωση που αναφέρεται στις επιστολές διαμαρτυρίες για θέματα πολιτικής υφής. Ο παράγοντας αυτός δεν χρησιμοποιήθηκε στις επόμενες στατιστικές αναλύσεις.

Πολιτικός κυνισμός. Η κλίμακα πολιτικού κυνισμού εκφράζει τη δυσπιστία απέναντι στους πολιτικούς και την αμφισβήτηση της αξιοπιστίας και των ικανοτήτων

τους. Περιλαμβάνει οκτώ δηλώσεις και συμπληρώνεται με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert. Τις οκτώ αυτές δηλώσεις υποβάλλαμε σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Προέκυψε μόνο ένας παράγοντας με ιδιοτιμή μεγαλύτερη της μονάδας που εξηγούσε το 57,91% της συνολικής διακύμανσης. Ο μέσος όρος των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις οκτώ δηλώσεις της κλίμακας μας έδωσε τον δείκτη του «πολιτικού κυνισμού» (Cronbach's alpha = .89) (μέση τιμή=4.67, τυπική απόκλιση=1.41)

Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος. Πρόκειται για τη σύντομη εκδοχή της κλίμακας των Jost και Thompson (2000), που χρησιμοποιήθηκε και στην δεύτερη έρευνα. Αποτελείται από 8 δηλώσεις. (Cronbach's alpha = .57) (μέση τιμή=2.72, τυπική απόκλιση=.84)

Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας. Είναι η σύντομη εκδοχή της κλίμακας της Pratto και των συνεργατών της (1994) που χρησιμοποιήθηκε στην δεύτερη έρευνα. Αποτελείται από 8 δηλώσεις. (Cronbach's alpha = .74) (μέση τιμή=2.40, τυπική απόκλιση=.92).

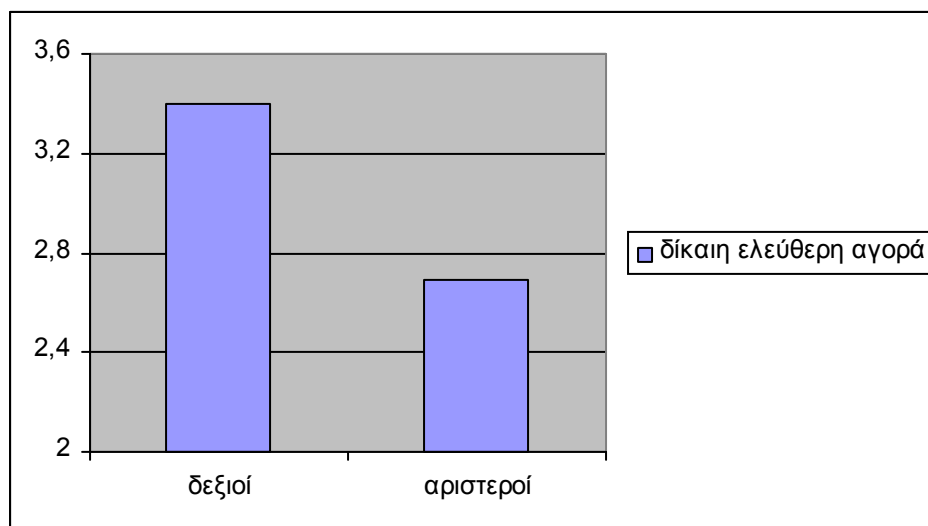
Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς. Πρόκειται για την κλίμακα που χρησιμοποιήθηκε και στις δύο προηγούμενες έρευνες.

8.3. Αποτελέσματα

Νομιμοποίηση και πολιτική ιδεολογία. Βάσει των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003), και χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (K-means Cluster Analysis), ομαδοποιήσαμε το δείγμα μας σε αυτούς

που υιοθετούν περισσότερο τις Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και αποτελούν το 48,5% του δείγματος και σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις Πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και αποτελούν το 51,5% του δείγματος.

Η ανάλυση διακύμανσης έδειξε μια κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης στην πίστη του κοινωνικού υποκειμένου για το δίκαιο χαρακτήρα των φιλελεύθερων οικονομικών πρακτικών. Έτσι, οι δεξιοί, σε σύγκριση με τους αριστερούς, θεωρούν την οικονομία της ελεύθερης αγοράς περισσότερο δίκαιη [αριστεροί: $M = 2,69$ και δεξιοί: $M = 3,40$, $F(1,132) = 28,922$, $p < 0,001$] (βλ. σχήμα 8). Αντίστοιχα, οι δεξιοί δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα [αριστεροί: $M = 2,43$ και δεξιοί: $M = 3,00$, $F(1, 132) = 17,600$, $p < 0,001$] και εκφράζουν μεγαλύτερο Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας [δεξιοί: $M = 2,85$ και αριστεροί: $M = 1,93$, $F(1, 132) = 44,775$, $p < 0,001$].

Σχήμα 8. Η επίδραση της πολιτικής ιδεολογίας στην αντίληψη του φιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου ως δίκαιο.

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε σε ανάλυση συσχετίσεων των νομιμοποιητικών ιδεολογικών. Τα αποτελέσματα έδειξαν υψηλές θετικές συνάφειες ανάμεσα στις τρεις νομιμοποιητικές ιδεολογίες (βλ. Πίνακα 7).

Πίνακας 7

Δείκτες Συνάφειας των νομιμοποιητικών ιδεολογιών

	Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος	Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας	Δικαιοσύνη φιλελεύθερης οικονομίας
Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος	-		
Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας	.556***	-	
Δικαιοσύνη φιλελεύθερης οικονομίας	.457***	.511***	-

***p < 0,001

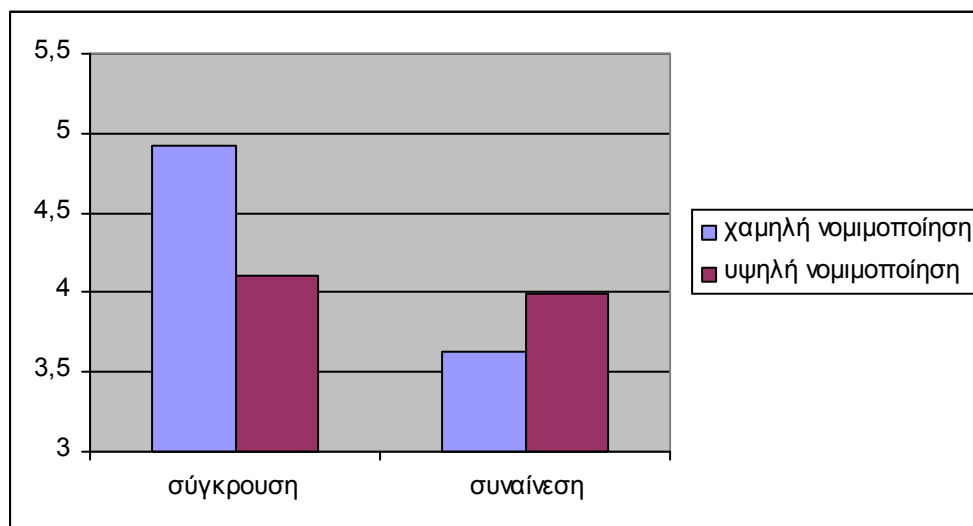
Τέλος, υποβάλαμε τα δεδομένα που προέκυψαν για τη Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος, τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας και την Πίστη στον δίκαιο χαρακτήρα της φιλελεύθερης οικονομίας, σε ιεραρχική ανάλυση συστάδων με τη μέθοδο Ward. Από την ανάλυση προέκυψαν δύο ομάδες ερωτώμενων.

Η πρώτη ομάδα (60,4 % του συνολικού δείγματος) δικαιολογεί περισσότερο το οικονομικό σύστημα και το φιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο και υποστηρίζει περισσότερο την κοινωνική κυριαρχία. Αντίθετα, η δεύτερη ομάδα (39,6 % του συνολικού δείγματος) καταγγέλλει περισσότερο το οικονομικό σύστημα και το φιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο και απορρίπτει περισσότερο την κοινωνική κυριαρχία (βλ. Πίνακας 8).

Πίνακας 8

<i>Ομαδοποίηση των ερωτώμενων με βάση τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες (Ward Method)</i>				
	Ομάδα Υψηλής Νομιμοποίησης (60,4%)	Ομάδα Χαμηλής Νομιμοποίησης (39,6%)	F	p
Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος	3,28	1,87	284,164	0,001
Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας	2,78	1,83	45,178	0,001
Ελεύθερη Αγορά	3,32	2,66	23,019	0,001

Νομιμοποίηση και κανονιστικό πλαίσιο. Η νομιμοποίηση του συστήματος επιδρά κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο στις στρατηγικές που επιλέγει το κοινωνικό υποκείμενο για την επίλυση των διαφορών στο κοινωνικό πεδίο. Βρέθηκε ότι όσοι νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα υποστηρίζουν περισσότερο τη συναίνεση [χαμηλή νομιμοποίηση: $M = 3,52$ και υψηλή νομιμοποίηση: $M = 4,02$, $F(1, 132) = 9,635$, $p = 0,002$] ενώ αντιθέτως, όσοι νομιμοποιούν λιγότερο το σύστημα αναγνωρίζουν περισσότερο την κοινωνική αξία της σύγκρουσης [χαμηλή νομιμοποίηση: $M = 4,93$ και υψηλή νομιμοποίηση: $M = 4,17$, $F(1, 132) = 17,061$, $p < 0,001$] (βλ. Σχήμα 9)

Σχήμα 9. Η επίδραση της νομιμοποίησης του συστήματος στην προμδότηση της σύγκρουσης ή της συναίνεσης.

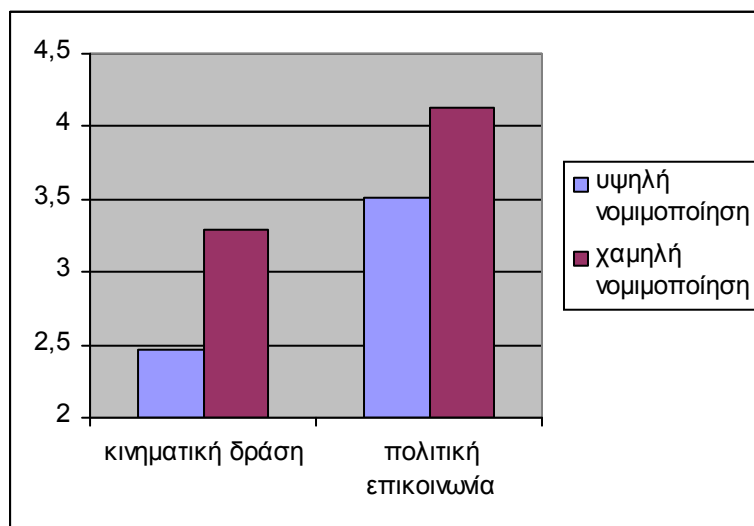
Νομιμοποίηση του συστήματος και πολιτική συμμετοχή. Σε ένα πρώτο βήμα προχωρήσαμε σε ανάλυση συσχετίσεων μεταξύ των διαφορετικών δεικτών πολιτικής συμμετοχής. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι διαφορετικές μορφές εκδήλωσης ενδιαφέροντος και ενασχόλησης με την πολιτική βρίσκονται σε θετική συσχέτιση μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 9).

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε σε ανάλυση διακύμανσης προκειμένου να διαπιστώσουμε, σε ποιο βαθμό η νομιμοποίηση του συστήματος επιδρά στο ενδιαφέρον και την ενασχόληση με την πολιτική. Βρέθηκε ότι η νομιμοποίηση του συστήματος επιδρά κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο στην περίπτωση της κινηματικής δράσης και της πολιτικής επικοινωνίας. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι όσοι νομιμοποιούν λιγότερο το σύστημα, συμμετέχουν περισσότερο σε μορφές κινηματικής δράσης, [χαμηλή νομιμοποίηση: $M = 3,29$ και υψηλή νομιμοποίηση: $M = 2,47$, $F(1, 132) = 9,699$, $p = 0,002$], ενώ εκφράζονται και επικοινωνούν περισσότερο για ζητήματα πολιτικής υφής, συγκριτικά με όσους νομιμοποιούν περισσότερο το

Πίνακας 9

Δείκτες Συνάφειας μεταξύ των όψεων της Πολιτικής Συμμετοχής				
	Παραδοσιακή Ενημέρωση	Κινηματική Δράση	Κομματική Δράση	Πολιτική Έκφραση
Παραδοσιακή Ενημέρωση	-			
Κινηματική Δράση	191*	-		
Κομματική Δράση	331***	437***	-	
Πολιτική Έκφραση	397***	470***	423***	-
* $p < 0,050$, ** $p < 0,010$, *** $p < 0,001$				

σύστημα [χαμηλή νομιμοποίηση: $M = 4,13$ και υψηλή νομιμοποίηση: $M = 3,51$, $F(1, 132) = 6,069$, $p = 0,015$] (βλ. Σχήμα10). Αντίθετα, οι ομάδες χαμηλής και υψηλής νομιμοποίησης δεν διαφέρουν κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο ως προς τον βαθμό στον οποίο ενημερώνονται για την πολιτική επικαιρότητα μέσα από τα ΜΜΕ [$F(1, 132) = 1,059$, $p = 0,305$] και ως προς την κομματική δράση [$F(1, 132) = ,240$, $p = 0,625$].

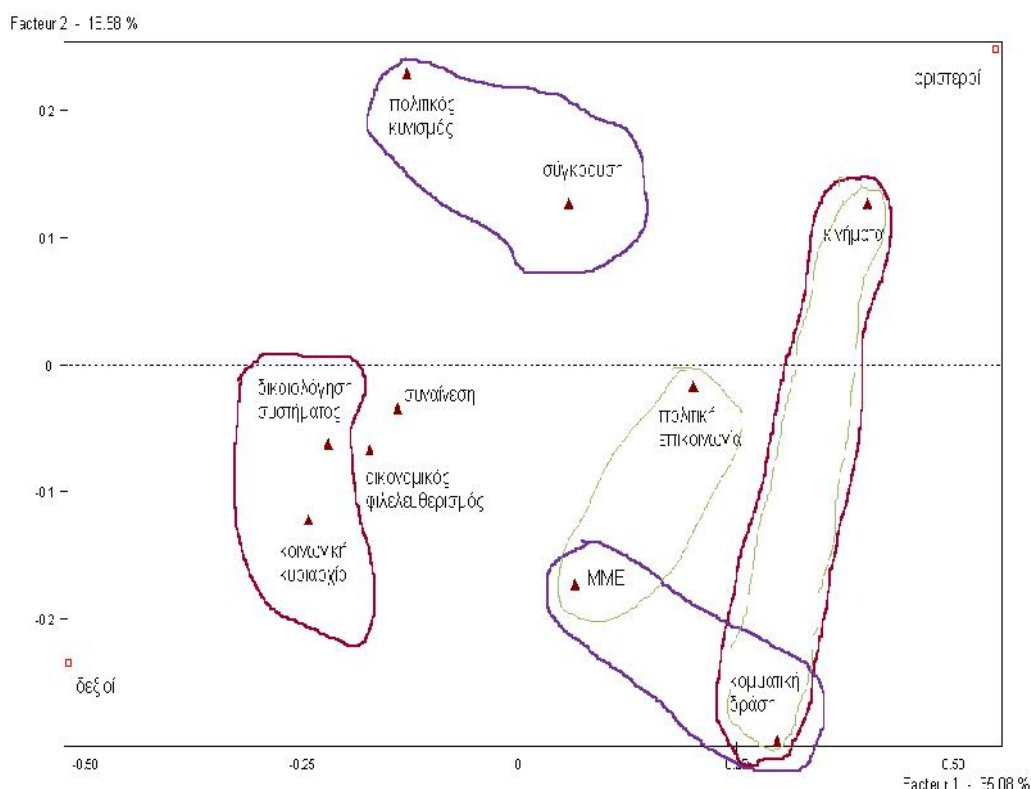
Σχήμα 10. Επίδραση της νομιμοποίησης του συστήματος στην πολιτική συμμετοχή.

Πολιτικός κυνισμός. Τα ευρήματα έδειξαν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης και της νομιμοποίησης τους συστήματος στον πολιτικό κυνισμό. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι δεξιοί και αριστεροί δεν διαφέρουν κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο ως προς τον βαθμό στον οποίο υιοθετούν τον πολιτικό κυνισμό [$F(1, 132) = 0.769, p = 0.382$]. Ούτε η νομιμοποίηση, όμως, επιδρά στον πολιτικό κυνισμό, αφού βρέθηκε ότι οι ομάδες χαμηλής και υψηλής νομιμοποίησης δεν διαφέρουν κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο [$F(1, 132) = 0.022, p = 0.881$].

Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών. Σε ένα πρώτο επίπεδο, εντοπίζουμε την αντίθεση της νομιμοποιητικής λογικής με την πολιτική συμμετοχή. Έτσι, βλέπουμε τη συμμετοχή σε συλλογικά κινήματα ή πολιτικές παρατάξεις να αντιδιαστέλλεται ευθέως με την Δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος και τον Προσανατολισμό Κοινωνικής Κυριαρχίας.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο βλέπουμε πώς η συμμετοχή σε πολιτικές παρατάξεις και η ενημέρωση για την πολιτική επικαιρότητα από τα ΜΜΕ αντιδιαστέλλεται με τον κοινωνικό κυνισμό και την πρωμοδότηση της σύγκρουσης.

Τέλος, βλέπουμε την κινηματική δράση και τη συμμετοχή σε πολιτικές παρατάξεις να αντιδιαστέλλεται στην ενημέρωση από τα ΜΜΕ και την εκφορά δημόσιου πολιτικού λόγου (βλ. Διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 2. Νομιμοποίηση του συστήματος και πολιτική συμμετοχή.

8.4. Συζήτηση

Γνωρίζουμε, ήδη, από τις προηγούμενες έρευνες, ότι η νομιμοποίηση του συστήματος συνδέεται με την ιδεολογία της δεξιάς και την υποστήριξη της νόρμας της κοινωνικής συμμόρφωσης. Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να μελετηθεί η σχέση της νομιμοποίησης του συστήματος με την πολιτική συμμετοχή και την

πριμοδότηση της συναίνεσης, ως ρυθμιστική αρχή για την επίλυση των διαφορών στο κοινωνικό πεδίο.

Καταρχάς, τα ευρήματα υποστηρίζουν τη σχέση της νομιμοποίησης του συστήματος με την υιοθέτηση της γενικής αρχής της συναίνεσης. Σχηματοποιείται, με αυτόν τον τρόπο, ένα συνεκτικό κοινωνικό σκεπτικό που δομείται γύρω από την διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής διευθέτησης και την αποφυγή της κοινωνικής σύγκρουσης. Η αποδοχή της κοινωνικής λειτουργίας της σύγκρουσης συνδέεται περισσότερο με ένα κριτικό βλέμμα στην κοινωνική πραγματικότητα. Τα ευρήματα αυτά, υποδηλώνουν ότι η νομιμοποίηση του συστήματος εκφράζει μια δομολειτουργική αντίληψη της κοινωνίας (Ιατρίδης & Βασιλείου, 2010) ενώ, όπως διαπιστώθηκε και στη δεύτερη έρευνα, η κριτική στάση συνδέεται με την εικόνα μιας κοινωνίας διαρκώς μεταβαλλόμενης, όπου η κοινωνική σύγκρουση έχει κεντρικό και ουσιαστικό ρόλο.

Η νομιμοποιητική λογική συμπληρώνεται από τη μειωμένη πολιτική συμμετοχή, που εκφράζεται με μικρή συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις κινηματικής λογικής και μειωμένο ενδιαφέρον για επικοινωνία πάνω σε ζητήματα πολιτικής υφής. Η σύνδεση της νομιμοποίησης με μικρή συμμετοχή σε μορφές κινηματικές δράσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν ένα αναμενόμενο εύρημα, λαμβάνοντας υπόψη ότι στόχος των κινημάτων είναι πάντα η κοινωνική αλλαγή. Το νομιμοποιητικό σκεπτικό, από την άλλη, συνδέεται, κατά κανόνα, με τον πολιτικό συντηρητισμό της δεξιάς (Jost et al., 2003). Η σχέση, ωστόσο, της νομιμοποίησης, με το μικρό ενδιαφέρον για επικοινωνία πάνω σε πολιτικά ζητήματα, είναι πιθανό να αποτυπώνει μια αποστασιοποίηση από την πολιτική αντιπαράθεση και μια περισσότερο απολιτική κοινωνική προοπτική.

Τα παραπάνω συμπεράσματα αποτυπώνονται γλαφυρά στο παραγοντικό διάγραμμα, όπου βλέπουμε το νομιμοποιητικό σκεπτικό να αντιπαραβάλλεται ευθέως στην κινηματική δράση και στην πολιτική δράση μέσω των κομματικών παρατάξεων. Εδώ, εκφράζεται παραστατικά η κοινωνική λειτουργία της νομιμοποίησης του συστήματος μέσω της αποστασιοποίησης από την πολιτική αντιπαράθεση. Η νομιμοποίηση του συστήματος συνοδεύεται, τελικά, και από τη συμβολική, όσο και ουσιαστική, αποχή από τον πολιτικό διάλογο.

Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο, έχουμε την αντιπαράθεση της πολιτικής συμμετοχής στην κλασική της μορφή με μία κυνική λογική σύγκρουσης. Η κομματική ένταξη και ενημέρωση για την πολιτική επικαιρότητα από τα ΜΜΕ συνιστούν παραδοσιακή μορφή πολιτικής συμμετοχής που αφορά και τον συντηρητικό χώρο. Σε αυτήν τη μορφή πολιτικής συμμετοχής αντιδιαστέλλεται ο πολιτικός κυνισμός και η priμοδότηση της κοινωνικής σύγκρουσης. Αποτυπώνεται, εδώ, μια συγκρουσιακή λογική, ασύνδετη με την κινηματική δράση, που έχει ως οργανωτική αρχή την σύγκρουση με το απογοητευτικό, κατά την κρίση των συμμετεχόντων, πολιτικό κατεστημένο. Θα τολμήσουμε να επισημάνουμε, εδώ, ότι όπως και στην αντιπαράθεση νομιμοποίησης και πολιτικής - κινηματικής δράσης, και σε αυτήν την περίπτωση, έχουμε μια συμβολική αποχή από τον πολιτικό διάλογο, με την υιοθέτηση μιας κυνικής συγκρουσιακής λογικής, που αντιπαρατίθεται στην πολιτική και κινηματική δράση. Οι αντιστοιχίες των ευρημάτων με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα και την ανάδυση ακραίων μορφών συγκρουσιακού λόγου στο πολιτικό πεδίο είναι προφανείς.

Βλέπουμε, τέλος, την αντιδιαστολή της ενεργούς πολιτικής συμμετοχής, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την κινηματική και κομματική δράση, με μια περισσότερο παθητική μορφή ενασχόλησης με την πολιτική, που περιορίζεται στην ενημέρωση

γύρω από την πολιτική επικαιρότητα και την εκφορά πολιτικής άποψης σε διαπροσωπικό επίπεδο, αλλά και στο δημόσιο πεδίο μέσω του διαδικτύου. Συνοπτικά θα λέγαμε, ότι το τελευταίο δίπολο, αποτυπώνει την αντίθεση μεταξύ πολιτικής συμμετοχής και «ενασχόλησης» με την πολιτική, και τελικά την αντίθεση μεταξύ συλλογικών και ατομικών στρατηγικών διαχείρισης του ενδιαφέροντος για τα πολιτικά πράγματα.

Κλείνοντας, διαπιστώνουμε ότι, όπως ήταν αναμενόμενο, η νομιμοποίηση του συστήματος έχει σαφείς συνέπειες στην πολιτική δραστηριοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου. Τα ευρήματά της έρευνας μας υπενθυμίζουν ότι η νομιμοποίηση του συστήματος, πέρα από τις όποιες ψυχολογικές συνέπειες μπορεί να έχει, είναι πρωτίστως ένα πολιτικό ζήτημα με σαφείς προεκτάσεις σε επίπεδο πολιτικών επιλογών. Η διερεύνηση των συνεπειών που έχει η νομιμοποίηση του συστήματος στην εκλογική συμπεριφορά θα βοηθούσε ουσιαστικά στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου.

Κεφάλαιο 9

Ο Ενεργός Ρόλος του Πλαισίου στον Ιδεολογικό και Κανονιστικό Προσδιορισμό των Άρρητων Θεωριών Κοινωνικής Επιρροής

9.1. Εισαγωγή

Στις τρεις έρευνες που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες σελίδες, σημείο εστίασης του ενδιαφέροντός μας αποτέλεσε η στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα και το πώς αυτή συνδέεται με την αποδοχή της κοινωνικής συμμόρφωσης ή της κοινωνικής σύγκρουσης. Βρέθηκε, ότι η δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος και των ιεραρχικών κοινωνικών σχέσεων συνδέονται με πριμοδότηση της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία, ενώ, αντίθετα μια περισσότερο κριτική στάση απέναντι στο οικονομικό σύστημα και τις ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις συνδέεται με πριμοδότηση της διαφοροποίησης από την πλειοψηφία. Τα ευρήματα αυτά τροφοδοτούν τη γενικότερη υπόθεσή μας ότι η δικαιολόγηση του εκάστοτε συστήματος συνιστά, κατά μία έννοια, έκφραση κοινωνικής συμμόρφωσης, ενώ η αμφισβήτησή του αποτελεί μειονοτική θέση, φέρνοντας το κοινωνικό υποκείμενο σε ρήξη με το κυρίαρχο σύστημα αξιών.

Η σύνδεση της κοινωνικής συμμόρφωσης στην πλειοψηφία με τη νομιμοποίηση του συστήματος, προϋποθέτει ότι η πλειοψηφία συναινεί στον υπάρχον κοινωνικό σύστημα. Επομένως, στην περίπτωση που η πλειοψηφία ενός κοινωνικού συνόλου τοποθετείται ενεργά στην κατεύθυνση της απονομιμοποίησης της υπάρχουσας κοινωνικής διεύθετης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι συμμόρφωση σε αυτήν, συνεπάγεται και κριτική απέναντι στην υπάρχουσα διεύθετηση. Σύμφωνα με αυτόν τον συλλογισμό, η συσχέτιση ανάμεσα στη

συμμόρφωση στην πλειοψηφία και τη νομιμοποίηση του συστήματος δεν έχει a priori θετικό πρόσημο, αλλά αντιθέτως, αποτελεί δυναμική έκφραση αυτού που ονομάζουμε «Πνεύμα των Καιρών» και αντανάκλαση του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή.

Πράγματι, οι νόρμες για το τι είναι κοινωνικά επιθυμητό μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο, και συμπεριφορές, όπως για παράδειγμα το κάπνισμα, περνούν από την αποδοχή, στην απόρριψη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αντίστοιχες αλλαγές στην κοινωνική συναίνεση χρειάζονται χρόνια για να πραγματοποιηθούν, ενώ, άλλοτε, λαμβάνουν χώρα μέσα σε διάστημα λίγων ημερών. Σύμφωνα με τους Monin και Norton (2003), οι μεταβολές αυτές πολλές φορές προκαλούνται από την επιστημονική έρευνα, τις ενεργείς μειονότητες, τα MME, την ίδια την εξουσία, αλλά και μέσα από μία κρίση. Η μεταβολή της κοινωνικής συναίνεσης αποτελεί συχνό αντικείμενο μελέτης των κοινωνιολόγων και των ιστορικών, αλλά είναι λίγες οι φορές που καταφέρνει να αποδοθεί ικανοποιητικά από την κοινωνιοψυχολογική έρευνα.

Ένα παράδειγμα δραστηκής αλλαγής της κοινωνικής συναίνεσης σε συνθήκες κρίσης μας έδωσαν οι Monin και Norton (2003). Οι συγγραφείς πραγματοποίησαν έρευνα πεδίου για τις μεταβολές που έφερε στην καθημερινή χρήση νερού ένας τροπικός τυφώνας. Με το φόβο της λειψυδρίας, το πανεπιστήμιο του Πρίνστον ζήτησε από τους φοιτητές του να περιορίσουν δραστικά τη χρήση νερού για την προσωπική τους υγιεινή, για χρονικό διάστημα τριών ημερών. Έτσι, ένα προσωρινό και αιφνίδιο πρόβλημα λειψυδρίας, μετέβαλλε ριζικά τους κοινωνικούς κανόνες για το τι είναι αποδεκτό και τι όχι στην καθημερινή χρήση νερού. Επιπλέον, επηρέασε τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τη δημοφιλία και το κοινωνικό νόημα ορισμένων συμπεριφορών, όπως π.χ. το καθημερινό μπάνιο. Βασισμένοι στα

παραπάνω ευρήματα, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, σε μια περίοδο κρίσης, οι καθιερωμένες νόρμες κλονίζονται, και οι εκτιμήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για τη συναίνεση μεταβάλλονται και χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα.

Οι περισσότερες κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες που μελετούν τη νομιμοποίηση του συστήματος έχουν πολύ λίγο ασχοληθεί με τις πραγματικές συνθήκες που ορίζουν τη σχέση ατόμου και συστήματος. Οι μόνες απόπειρες, προς την κατεύθυνση της αξιοποίησης των πραγματικών κοινωνικών συνθηκών, τοποθετούν το ζήτημα σε επίπεδο διομαδικών σχέσεων, εξετάζοντας τις ασύμμετρες κοινωνικές σχέσεις. Όμως, η σημερινή οικονομική, κοινωνική και πολιτική συγκυρία, καθιστά περισσότερο πρόδηλη την ανάγκη να διερευνηθεί η νομιμοποίηση του συστήματος σε συνάρτηση με το πραγματικό ιστορικό πλαίσιο.

9.1.1 Η κρίση ως ιστορικό γεγονός

Στην αρχαία ελληνική γλώσσα, η κρίση είχε τη σημασία της απόφασης. Στην ιπποκρατική ιατρική, ωστόσο, ο όρος κρίση αναφέρεται στην οριακή κατάσταση που κρίνει την τελική έκβαση μιας ασθένειας: αν θα υπάρξει τελικά επιδείνωση, ίαση ή μετεξέλιξη της ασθένειας σε μια διαφορετική νόσο. Σύμφωνα με τον ιστορικό Starn (1971), η έννοια της κρίσης, χρησιμοποιείται πρώτη φορά για να περιγράψει μια μορφή κοινωνικής παθογένειας από τον Θουκυδίδη, στην εξιστόρησή του για τα όσα εκτυλίχθηκαν κατά τη διάρκεια του λοιμού που έπληξε την πόλη της Αθήνας στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ωστόσο, για πολλούς αιώνες, δεν υπήρξαν παρά μόνο σποραδικές αναφορές στην κρίση ως ιστορικό γεγονός. Η έννοια της «κρίσης» επανεμφανίστηκε δυναμικά μόλις τον 19^ο αιώνα. Την περίοδο αυτή, ο όρος κρίση παύει να συναντάται, αποκλειστικά, σε βιβλία ιατρικού περιεχομένου, και καταγράφεται, πλέον συστηματικά, σε ιστορικά και φιλοσοφικά κείμενα. Μέσα στο

ιστορικό πλαίσιο της εποχής, που σηματοδοτείται από την έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης (1789), η έννοια της κρίσης αποκτά σαφείς ιδεολογικές προεκτάσεις, και αντικατοπτρίζει συχνά τις πολιτικές θέσεις όσων τη χρησιμοποιούν. Για τους ένθερμους υποστηρικτές της δημοκρατίας, η κρίση αποτελεί ένα εξελικτικό στάδιο, προς την απελευθέρωση των κοινωνιών από τις νοσηρότητες της απολυταρχίας. Για τους συντηρητικούς, η κρίση είναι ένα σύμπτωμα της αδυναμίας της κοινωνίας, να διαχειριστεί τις δημοκρατικές αλλαγές και τους κινδύνους που αυτές συνεπάγονται (Starn, 1971).

Περισσότερο διεξοδικά, ασχολήθηκε με την έννοια της κρίσης ο Μαρξ (1818-1883), ο οποίος επικεντρώθηκε στην οικονομική της διάσταση, και ανέπτυξε θεωρητικά το ζήτημα στο έργο του «το Κεφάλαιο». Για το Μαρξ, η οικονομική κρίση είναι το δομικά αναπόφευκτο σύμπτωμα μιας καπιταλιστικής οικονομικής οργάνωσης. Η μαρξιστική θεώρηση άσκησε μεγάλη επιρροή στη μελέτη της κρίσης ως οικονομικό φαινόμενο.

Ωστόσο, πέρα από τη μελέτη της οικονομικής διάστασης της κρίσης, πολιτικοί επιστήμονες και ιστορικοί ασχολήθηκαν με την κρίση ως πολιτικό γεγονός. Ο ιστορικός Jacob Burckhardt (όπως αναφέρει ο Starn, 1971), διερευνώντας τα χαρακτηριστικά των πολιτικών, κυρίως, κρίσεων που έχουν καταγραφεί στην παγκόσμια ιστορία, εντοπίζει σε αυτές τρία διαφορετικά στάδια.

Καταρχάς, κατά τη διάρκεια της κρίσης, υπάρχουν καταγγελίες και διαμαρτυρίες ενάντια στο υπάρχον καθεστώς, αναμεμειγμένες με το φόβο ότι διατήρηση του καθεστώτος θα έχει ακόμη δυσμενέστερες συνέπειες στο κοινωνικό σύνολο. Παρόλ' αυτά, η κρίση έχει και μια θετική όψη. Αυτή έγκειται στο γεγονός ότι, πίσω από το έντονο κλίμα απονομιμοποίησης, υπάρχει ένα κοινό όραμα κοινωνικής αλλαγής. Τελικά, τα κοινωνικά αιτήματα μετασχηματίζονται σε

πραγματικές κοινωνικές αλλαγές, αν και, συνήθως, περισσότερο μετριοπαθείς από το κοινωνικό όραμα που υποτίθεται ότι υπηρετούν.

Μια διαφορετική προσέγγιση της κρίσης προκύπτει από την κοινωνιολογική θεωρία των συστημάτων. Σύμφωνα με τον Luhmann, η κρίση εμφανίζεται όταν η δομή του κοινωνικού συστήματος δεν προσφέρει τις απαραίτητες διεξόδους για την επίλυση των προβλημάτων που ανακύπτουν, βάζοντας σε κίνδυνο την ίδια την επιβίωση του συστήματος (Luhmann, 1995).

Ωστόσο, για τον Habermas (Habermas, 1976) , η συστημική θεωρία περιορίζεται στην απόδοση της κρίσης σε εξωτερικά αίτια, για τα οποία το ίδιο το σύστημα δεν διαθέτει τρόπους αντίδρασης. Όμως, τα αίτια μιας κρίσης είναι εγγενή και εντοπίζονται στα δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος. Με αυτήν τη θεωρητική αφετηρία, ο Habermas επιχείρησε να εξηγήσει, πώς μια οικονομική κρίση μετατρέπεται σε πολιτικό γεγονός και λειτουργεί απονομιμοποιητικά προς την υπάρχουσα πολιτική εξουσία.

Για τον Habermas, η κρίση δεν μπορεί να μελετηθεί ξέχωρα από τα υποκείμενα που υπομένουν τις συνέπειές της. Ο ίδιος ο ορισμός της κρίσης βασίζεται στο βίωμα του κοινωνικού υποκειμένου. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, τα υποκείμενα χάνουν μέρος της εξουσίας τους και τη δυνατότητα τους να επηρεάζουν τις εξελίξεις. Οι κυρίαρχες μέχρι τότε ταυτότητες καταρρέουν, μέσα σε ένα ρευστό περιβάλλον αντικρουόμενων κοινωνικών κανόνων που αποδίδεται, κατά κύριο λόγο, στις δομικές ανεπάρκειες του συστήματος. Η οικονομική κρίση μετατρέπεται με αυτόν τον τρόπο σε κρίση ταυτότητας. Έτσι, η επίλυση της κρίσης επιτυγχάνεται μόνο όταν τα υποκείμενα που την υπομένουν απελευθερωθούν από τις δυσμενείς της συνέπειες, διαμορφώνοντας νέες κοινωνικές ταυτότητες.

Για τον Habermas, η οικονομική κρίση έχει ταυτόχρονα σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Τα αντικρουόμενα οικονομικά συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων γίνονται πρόδηλα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η κοινωνική συνοχή δοκιμάζεται. Αντίστοιχα, η αποδιοργάνωση του γραφειοκρατικού μηχανισμού θέτει υπό αμφισβήτηση τη διοικητική επάρκεια των κρατικών φορέων, ενώ η αποτυχία της πολιτικής εξουσίας να αντιστρέψει τις δυσμενείς οικονομικές συνέπειες αποκαλύπτει την αναξιοπιστία των λόγων της. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συναίνεση γύρω από τον κανονιστικό χαρακτήρα των κοινωνικών δομών και θεσμών υποσκάπτεται και ευνοούνται φαινόμενα ανομίας. Έτσι, η οικονομική κρίση είναι πιθανό να μετατραπεί σε κρίση νομιμοποίησης. Σε αυτήν την περίπτωση, το σύστημα χάνει την κοινωνική συναίνεση που είναι απαραίτητη για τη νομιμοποίησή του.

Σε ολόκληρο, σχεδόν, το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, οι δυτικές κοινωνίες και, αντίστοιχα, η κοινωνιολογική έρευνα επικεντρώνονταν, κατά κύριο λόγο, στην επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής σταθερότητας (Rosenthal, 2003). Οι κρίσεις αντιμετωπίζονταν περισσότερο ως παρενθέσεις στην φυσιολογική ροή της καθημερινότητας. Αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, σε ατυχήματα (π.χ. Chernobyl), περιστατικά ομηρείας (ομηρεία στην αμερικανική πρεσβεία στην Τεχεράνη) ή πολιτικά σκάνδαλα (π.χ. Watergate). Η κατάσταση, ωστόσο, άλλαξε σταδιακά και, στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, η έννοια της κρίσης αποτελούσε πια κομμάτι της καθημερινότητας. Το φαινόμενο οφείλεται, πιθανότατα, σε αυτό που οι κοινωνιολόγοι ονομάζουν «παράδοξο της ευαλωτότητας»: οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις γίνονται ολοένα και περισσότερο σύνθετες, και εξελίσσονται σε τέτοιο βαθμό, που οποιαδήποτε αποτυχία γίνεται άμεσα ορατή και προκαλεί αλυσιδωτές αντιδράσεις (Rosenthal, 2003). Ακόμη και η ίδια η έννοια της κρίσης

μεταβάλλεται διαρκώς, καθιστώντας παρακινδυνευμένη την απόπειρα ορισμού της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rosenthal (2003), ένα αεροπορικό δυστύχημα σε πυκνοκατοικημένη περιοχή μπορεί, αυτή τη στιγμή, να γίνεται αντιληπτό ως μια ανθρώπινη τραγωδία, και δέκα χρόνια αργότερα να αναγνωριστεί, ως μια κρίση με σοβαρές συνέπειες σε πολιτικό επίπεδο. Όμως, και ο χρονικός προσδιορισμός της κρίσης μπορεί να είναι ιδιαίτερα προβληματικός. Οι συνέπειες μιας κρίσης επεκτείνονται χρονικά πολύ πέρα από τα ίδια τα γεγονότα που την πυροδότησαν. Έτσι, πολλές φορές, οι συνέπειες μιας κρίσης είναι τόσο σοβαρές και έχουν τέτοιες κοινωνικές επιπλοκές, που μας οδηγούν να αναρωτηθούμε, αν τελικά συνιστούν την αρχή μιας νέας κρίσης.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Rosenthal (2003), οι κρίσεις στην εποχή μας, είτε πρόκειται για περιβαλλοντικές καταστροφές, είτε για επιδημίες ή πολέμους, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ο υπερεθνικός τους χαρακτήρας. Στη σημερινή κοινωνία της παγκοσμιοποίησης, είναι αυτονόητο, ότι τα αίτια και οι συνέπειες μια κρίσης υπερβαίνουν τα στενά όρια του εθνικού κράτους. Το δεύτερο χαρακτηριστικό έχει να κάνει με την πολιτική διάσταση της κρίσης. Όλο και περισσότερο, αναζητούνται ευθύνες σε πολιτικά πρόσωπα, τόσο για τα αίτια που οδήγησαν στην κρίση, όσο και για την ικανοποιητική ή όχι διαχείριση της. Από την τάση αυτή, δεν ξεφεύγουν ούτε περιπτώσεις ατυχημάτων ή φυσικών καταστροφών. Ωστόσο, η κριτική μένει περισσότερο σε επίπεδο προσώπων, παρά σε ιδεολογικό επίπεδο, και τις περισσότερες φορές, γίνεται αντικείμενο πολιτικών αντιπαραθέσεων με στόχο την εκλογική εξαργύρωση. Το τρίτο χαρακτηριστικό έχει να κάνει με το ρόλο των ΜΜΕ. Είναι μάλλον αναμενόμενο, όταν μια κρίση συμβαίνει, να ακολουθούν τα ΜΜΕ για να την καλύψουν. Εντούτοις, στις μέρες μας, πολλοί επισημαίνουν ότι τα ΜΜΕ δεν καλύπτουν απλώς τα γεγονότα, αλλά είναι σε θέση να

ορίσουν τι αποτελεί κρίση και τι όχι. Ακόμη και μια επίπλαστη κρίση, δημιουργημένη από τα ΜΜΕ, μπορεί να έχει κάποιες πολύ πραγματικές κοινωνικές συνέπειες, που με τη σειρά τους, να οδηγήσουν σε μια αληθινή κρίση. Η κάλυψη των γεγονότων σε παγκόσμιο επίπεδο συμβάλει στον υπερεθνικό χαρακτήρα μιας κρίσης. Αυτό μπορεί να έχει θετικές συνέπειες, αφού συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση του παγκόσμιου κοινού, αλλά και αρνητικές, αφού μπορεί να ευνοεί την διάχυση της κρίσης και σε άλλες χώρες.

9.1.2. Η κρίση ως αντικείμενο κοινωνιοψυχολογικής έρευνας

Στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα, η οικονομική κρίση αντιμετωπίζεται, συνθήως, ως μια κατάσταση αυξημένης αβεβαιότητας και απειλής. Σε αυτό το πλαίσιο, η οικονομική απειλή και η κοινωνική αποσταθεροποίηση έχουν συνδεθεί πολλές φορές με συντηρητικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου. Ενδεικτικές είναι οι έρευνες που αξιοποιώντας δεδομένα αρχείων δείχνουν συλλογική αύξηση του αυταρχισμού σε περιόδους που είναι έντονο το αίσθημα της απειλής (Sales, 1973, Doty, Peterson & Winter, 1991). Ως ενδείξεις απειλής, χρησιμοποιούνται ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, όπως η πιθανότητα να ξεσπάσει ή και να κλιμακωθεί ένας πόλεμος, κοινωνικοί δείκτες, όπως η αύξηση της εγκληματικότητας, αλλά και οικονομικοί δείκτες, όπως το υψηλό ποσοστό ανεργίας και το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα.

Το μοντέλο του Jost και των συνεργατών του (2003) για τον πολιτικό συντηρητισμό ως έκφραση των γνωστικών κινήτρων του ατόμου, προβλέπει αύξηση του συντηρητισμού σε συνθήκες απειλής και αβεβαιότητας. Οι ερευνητές αποδίδουν το φαινόμενο αυτό σε ένα μηχανισμό άμυνας του ατόμου ενάντια στην αβεβαιότητα. Αντίστοιχα ευρήματα προκύπτουν από έρευνες που χειρίζονται την επίδραση της

απειλής στις πολιτικές θέσεις και κοινωνικές στάσεις, και διαπιστώνουν μια συντηρητική στροφή του ατόμου σε συνθήκες αβεβαιότητας και απειλής (Bonanno & Jost, 2006, Ullrich & Cohrs, 2007).

Στην αντίθετη κατεύθυνση, η κοινωνιοψυχολογική έρευνα για τους παράγοντες που ευνοούν τη συλλογική δράση και διαμαρτυρία αντιμετωπίζει την οικονομική κρίση ως μία κατάσταση που χαρακτηρίζεται από απώλεια αγαθών. Έρευνες έχουν δείξει, ότι η απώλεια αγαθών που για το κοινωνικό υποκείμενο ήταν κεκτημένα, οδηγεί στο συναίσθημα της σχετικής αποστέρησης (Van Zomeren, Postmes & Spears, 2008). Σύμφωνα με τη θεωρία της σχετικής αποστέρησης, το υποκειμενικό συναίσθημα της αδικίας βασίζεται περισσότερο στην κοινωνική σύγκριση με άλλα άτομα ή ομάδες, και λιγότερο στην αντικειμενική πραγματικότητα (Walker & Smith, 2002). Εκτός, από την προσωπική σχετική αποστέρηση, όπου το σημείο αναφοράς είναι τα άλλα άτομα, είναι δυνατόν ένα άτομο να βιώνει συλλογική σχετική αποστέρηση, συγκρίνοντας μεταξύ κοινωνικών ομάδων (Sturmer & Simon, 2004). Αυτή η αίσθηση της συλλογικής σχετικής αποστέρησης μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να ενισχύσει τα αιτήματα για κοινωνική αλλαγή και το κίνητρο για συλλογική δράση (Simon & Klandermans, 2001).

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η θεωρητική προσέγγιση της πολιτικής νόησης (Jost et al., 2003) και οι θεωρίες για την κινηματική δράση (Simon & Klandermans, 2001) οδηγούνται σε εντελώς αντίθετες προβλέψεις αναφορικά με τις επιπτώσεις μιας οικονομικής κρίσης, καθώς για τους πρώτους η απειλή οδηγεί σε συντηρητικοποίηση, ενώ για τους δεύτερους σε αιτήματα κοινωνικής αλλαγής.

9.1.3. Επισκόπηση της πειραματικής έρευνας

Στην έρευνα μας θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε πώς η οικονομική κρίση, ως παράγοντας αβεβαιότητας και αιτία δυσμενών αλλαγών στην καθημερινότητα, μεταβάλλει τις κοινωνικές νόρμες για τη νομιμοποίηση και απονομιοποίηση του συστήματος.

Σύμφωνα με το μοντέλο του Mugny (1982) για τη μειονοτική επιρροή, ο κανονιστικός χαρακτήρας της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία δεν απορρέει από λόγους αριθμητικής υπεροχής. Στην πραγματικότητα, η πλειοψηφία αποτελείται από δύο διακριτές οντότητες: την εξουσία που θέτει τους κοινωνικούς κανόνες, και τον πληθυσμό που τους ακολουθεί. Ο πληθυσμός συνιστά πλειοψηφία, μόνο στο βαθμό που εσωτερικεύει τις κανονιστικές επιταγές της εξουσίας. Σε περίπτωση σύγκρουσης με την εξουσία, και ανεξάρτητα από το αριθμητικό του μέγεθος, ο διαμαρτυρόμενος πληθυσμός θα έχει μειονοτική ταυτότητα.

Στην παρούσα έρευνα υποθέτουμε, ότι η υπάρχουσα οικονομική και κοινωνική συγκυρία θα επιτρέψει την διάκριση του πληθυσμού από την εξουσία. Έτσι, η λανθάνουσα πεποίθηση του κοινωνικού υποκειμένου για τη συναινετική θέση που κρατά η πλειοψηφία απέναντι στο σύστημα θα ανατραπεί. Με τον ίδιο τρόπο θα αντιστραφεί και η σύνδεση μεταξύ συμμόρφωσης στην πλειοψηφία και νομιμοποίησης του συστήματος.

Αξιοποιώντας την τεχνική της επικέντρωσης θελήσαμε να χειριστούμε πειραματικά την αναπαράσταση του κοινωνικού υποκειμένου για τη φύση και τη λειτουργία των μηχανισμών επιρροής που απελευθερώνουν τα φαινόμενα κοινωνικής συμμόρφωσης και κοινωνικής διαφοροποίησης. Γι' αυτόν το λόγο, επιχειρήσαμε να επικεντρώσουμε τα υποκείμενά μας, είτε στην αξία της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία, είτε στην αξία της διαφοροποίησης από την πλειοψηφία. Στόχος μας

ήταν να διερευνήσουμε την αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το πλαίσιο μέσα στο οποίο αρθρώνονται.

Στην έρευνά μας το πλαίσιο αποδόθηκε με δύο τρόπους: καταρχάς, με οικονομικούς όρους και συγκεκριμένα με αναφορά στην οικονομική κρίση και τις συνέπειές της, και, κατά δεύτερον, με όρους κοινωνικής συναίνεσης και συγκεκριμένα με αναφορά στην ύπαρξη πλειοψηφικών ή μειοψηφικών διαμαρτυριών κατά της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Έτσι, το πειραματικό μας σενάριο περιγράφει ένα κλίμα αποδοκimasίας του συστήματος, μέσα από τις διαμαρτυρίες ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στις μισές συνθήκες, οι αποδοκimasίες προέρχονται από μια μικρή μόνο μειοψηφία του ελληνικού λαού, ενώ στις άλλες μισές, πηγή των αποδοκimasιών είναι η πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Ο λόγος που χρησιμοποιήσαμε ως ανεξάρτητη μεταβλητή το είδος των διαμαρτυριών κατά της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ήταν γιατί θέλαμε να δημιουργήσουμε, πολύ περισσότερο στην περίπτωση των πλειοψηφικών διαμαρτυριών, ένα ρευστό κοινωνικό πλαίσιο, όπου η συναίνεση γύρω από το σύστημα δεν θα ήταν πια δεδομένη και το κοινωνικό υποκείμενο θα καλούνταν να επαναπροσδιορίσει το κανονιστικό περιεχόμενο των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής.

Ας δούμε, συνοπτικά, τις υποθέσεις που εξετάζονται στην παρούσα έρευνα.

1. Όταν δεν υπάρχουν αναφορές στο οικονομικό πλαίσιο, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση θα αυξάνει τη νομιμοποίηση του συστήματος ενώ η επικέντρωση στην κοινωνική διαφοροποίηση θα τη μειώνει. Η αντίστροφη τάση θα παρατηρείται όταν γίνεται αναφορά στην οικονομική κρίση. Σε αυτήν την περίπτωση η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση θα μειώνει τη νομιμοποίηση του

συστήματος, ενώ η επικέντρωση στην κοινωνική διαφοροποίηση θα την αυξάνει.

2. Στις συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική συμμόρφωση, η οικονομική κρίση θα μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος.
Αντίθετα, στις συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική διαφοροποίηση, η οικονομική κρίση θα αυξάνει τη νομιμοποίηση του συστήματος.
3. Οι παραπάνω τάσεις περιμένουμε να είναι ισχυρότερες στο πλαίσιο πλειοψηφικών διαμαρτυριών, όπου η κοινωνική συναίνεση είναι περισσότερο ρευστή.
4. Τέλος, υποθέτουμε ότι σε συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική διαφοροποίηση, οι μειοψηφικές διαμαρτυρίες θα μειώνουν περισσότερο από τις πλειοψηφικές διαμαρτυρίες τη νομιμοποίηση του συστήματος, ενώ αντίθετα, σε συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική συμμόρφωση, οι πλειοψηφικές διαμαρτυρίες θα μειώνουν περισσότερο από τις μειοψηφικές διαμαρτυρίες τη νομιμοποίηση του συστήματος.

9.2. Μέθοδος

9.2.1. Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 385 φοιτητές και φοιτήτριες του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του Πανεπιστημίου Πειραιά που κατανεμήθηκαν με συμπτωματικό τρόπο στις δώδεκα πειραματικές συνθήκες. Από τα άτομα αυτά, 189 ήταν άνδρες (49.2% του δείγματος), και 195 γυναίκες (50.8% του δείγματος) ενώ 1 άτομο δεν δήλωσε το φύλο του.

Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν τα 20,1 έτη (τυπική απόκλιση: 2.60, ελάχιστη τιμή: 18 έτη, μέγιστη τιμή 42 έτη, το 85 % του δείγματος ήταν από 18 ως 21 ετών).

9.2.2.. Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 04/04/2011 ως 09/05/2011 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του Ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Πειραματικό Σχέδιο. Ο πειραματικός σχεδιασμός ήταν 2 (άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής : μειονοκεντρισμός ή πλειονοκεντρισμός) × 2 (οικονομικό πλαίσιο: αναφορά ή όχι στην ύπαρξη οικονομικής κρίσης) × 2 (είδος διαμαρτυριών : μειοψηφικές ή πλειοψηφικές) μεταξύ υποκειμένων.

Πειραματικό σενάριο. Το πειραματικό σενάριο προέβλεπε ότι οι συμμετέχοντες θα τοποθετούνταν για το νέο νομοσχέδιο της κυβέρνησης για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το παρακάτω κείμενο ήταν κοινό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες.

«Κατατέθηκε από την κυβέρνηση το νέο νομοσχέδιο για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γενικό Λύκειο).

Οι σημαντικότερες αλλαγές που εισάγει αφορούν στη σταδιακή κατάργηση του δωρεάν σχολικού βιβλίου και την αξιοποίηση του ηλεκτρονικού υπολογιστή για τις ανάγκες των μαθημάτων, στην καθιέρωση της ερευνητικής εργασίας, στις συνενώσεις σχολικών μονάδων, τόσο σε επίπεδο σχολικών τμημάτων όσο και σε επίπεδο σχολείων και, τέλος,

στις αλλαγές στο πρόγραμμα σπουδών με λιγότερα μαθήματα γενικής παιδείας και περισσότερα μαθήματα εξειδίκευσης.

Το νέο νομοσχέδιο για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει δεχθεί τόσο αρνητικές όσο και θετικές κριτικές από γονείς και μαθητές.»

Ανεξάρτητες μεταβλητές. Ας δούμε αναλυτικά πώς χειριστήκαμε τις τρεις ανεξάρτητες μεταβλητές μας. Η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής με δύο τιμές: το μειονοκεντρισμό και τον πλειονοκεντρισμό. Στις συνθήκες μειονοκεντρισμού οι συμμετέχοντες κλήθηκαν με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας τύπου Likert να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους με 10 δηλώσεις που πριμοδοτούσαν το μειονοκεντρισμό προβάλλοντας την αξία της μειονοτικής επιρροής και της διαφοροποίησης από την πλειοψηφία. Αντίστοιχα, στις συνθήκες πλειονοκεντρισμού οι συμμετέχοντες κλήθηκαν με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας τύπου Likert να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους με 10 δηλώσεις που πριμοδοτούσαν το πλειονοκεντρισμό προβάλλοντας την αξία της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία. Ειδικότερα, στις συνθήκες μειονοκεντρισμού, χρησιμοποιήθηκαν πέντε δηλώσεις υπέρ του μειονοκεντρισμού και πέντε δηλώσεις κατά του πλειονοκεντρισμού ενώ στις συνθήκες του πλειονοκεντρισμού το αντίστροφο. Όλες οι δηλώσεις περιλαμβάνονταν σε μια προγενέστερη εκδοχή της κλίμακας των Άρρητων θεωριών Κοινωνικής Επιρροής (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003).

Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν το οικονομικό πλαίσιο, όπου είτε είχαμε επίκληση της οικονομικής κρίσης, είτε δεν είχαμε καμία αναφορά στην οικονομική κατάσταση. Πιο συγκεκριμένα στις συνθήκες όπου η ύπαρξη οικονομικής κρίσης γινόταν πρόδηλη, και μόνο σε αυτές, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα ακόλουθα:

«Δυστυχώς, η Ελλάδα βρίσκεται σε δεινή οικονομική κατάσταση με ορατό τον κίνδυνο της πλήρους οικονομικής κατάρρευσης. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία το 2010 το χρέος του ελληνικού δημοσίου έφτασε να είναι 6 φορές μεγαλύτερο από τα έσοδά του. Η ανεργία άγγιξε το 14,8%, ποσοστό ρεκόρ, ενώ κάτω από τα όρια της φτώχειας ζει ο 1 στους 5 Έλληνες. Ενδεικτικό είναι ότι οι άστεγοι στο κέντρο της Αθήνας ξεπερνούν σήμερα τους 2.000.»

Στις υπόλοιπες συνθήκες δεν γινόταν καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο.

Η τρίτη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν το είδος των αντικυβερνητικών διαμαρτυριών με δύο τιμές: τις αντικυβερνητικές διαμαρτυρίες από μια μειοψηφία και τις αντικυβερνητικές διαμαρτυρίες από την πλειοψηφία των πολιτών. Ανάλογα με το είδος των αντικυβερνητικών διαμαρτυριών, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

«Με ανησυχία παρακολουθεί ο πολιτικός κόσμος τις έντονες διαμαρτυρίες **μιας μικρής μειοψηφίας** / της **πλειοψηφίας** του ελληνικού λαού απέναντι στην κυβερνητική πολιτική. Φαίνεται ότι μια μικρή μειοψηφία / η πλειοψηφία του ελληνικού λαού αντιδρά αποφασιστικά και εκφράζει με έντονες διαμαρτυρίες την αντίθεσή της στην πολιτική της κυβέρνησης ζητώντας πρόωρη προσφυγή στις κάλπες. Σχεδιάζοντας νέες κινητοποιήσεις και δυναμικές διαμαρτυρίες αυτή η μικρή μειοψηφία / η πλειοψηφία του ελληνικού λαού εκδηλώνει τη δυσαρέσκεια και την αγανάκτηση της για την κυβερνητική πολιτική.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο (μεγάλης **οικονομικής κρίσης** και) έντονων διαμαρτυριών κατά της κυβέρνησης από μια **μικρή μειοψηφία** / την **πλειοψηφία** του ελληνικού λαού κατατέθηκε από την κυβέρνηση το νέο νομοσχέδιο για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γενικό Λύκειο).»

Το Ερωτηματολόγιο. Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν σε όλους τους συμμετέχοντες πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης. Στη δεύτερη σελίδα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 9 δηλώσεις, 4 από τις οποίες εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και 5 πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003). Η κλίμακα των Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς και της Δεξιάς χρησιμοποιήθηκε ως προ τεστ για τη διερεύνηση της ιδεολογικής ταυτότητας των συμμετεχόντων. Ακολουθούσε η εγχειρηματοποίηση των τριών ανεξάρτητων και στη συνέχεια οι εξαρτημένες μετρήσεις μας. Όλα τα δημογραφικά στοιχεία (ηλικία, φύλο) ζητούνταν στο τέλος του ερωτηματολογίου. Τέλος, κλείσαμε το ερωτηματολόγιο ευχαριστώντας τους συμμετέχοντες για τη συμμετοχή τους και ζητώντας τους να κάνουν, αν επιθυμούν, κάποιο σχόλιο για την έρευνα.

Έλεγχοι χειρισμού. Στην τελευταία σελίδα υπήρχαν έλεγχοι χειρισμού για τις ανεξάρτητες μεταβλητές της ύπαρξης οικονομικής κρίσης και της ύπαρξης αντικυβερνητικών διαμαρτυριών.

Για τον έλεγχο της ανεξάρτητης μεταβλητής που αφορούσε στο οικονομικό πλαίσιο οι συμμετέχοντες διάβαζαν την εξής ερώτηση: «Πόσο πιθανό είναι το ενδεχόμενο να βρεθεί η χώρα μας τους επόμενους μήνες σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας με αλματώδη αύξηση του αριθμού των αστέγων και των υποσιτιζόμενων;» Στη συνέχεια καλούνταν να τοποθετηθούν σε μια επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε «Μάλλον απίθανο» ενώ το 7 «Σχεδόν βέβαιο».

Αντίστοιχα, για τον έλεγχο της ανεξάρτητης μεταβλητής που αφορούσε στο είδος των διαμαρτυριών οι συμμετέχοντες διάβαζαν την εξής ερώτηση: «Ποιο πιστεύετε ότι είναι το ποσοστό του ελληνικού λαού που εμπράκτως δείχνει την

αντίθεσή του απέναντι στην κυβερνητική πολιτική;» Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες καλούνταν να επιλέξουν ανάμεσα στα παρακάτω ποσοστά:

10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90%

9.2.3. Μετρήσεις

Ιδεολογική Ταυτότητα. Για να προσδιοριστεί η ιδεολογική ταυτότητα των συμμετεχόντων, δημιουργήθηκε ένας δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία που αντιπροσώπευε το μέσο όρο των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς και, κατόπιν αντιστροφής, πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς. Η κλίμακα των Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς και της Δεξιάς αποτελείται από εννέα δηλώσεις. Αφού αντιστράφηκαν οι πέντε δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς σχηματίστηκε ένας ενιαίος δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία. Στη συνέχεια υπολογίστηκε ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha και βρέθηκε ιδιαίτερα χαμηλός ($\alpha=.49$). Για το λόγο αυτό αφαιρέθηκαν διαδοχικά όλες οι δηλώσεις που μείωναν τον δείκτη εσωτερικής συνοχής. Καταλήξαμε με αυτόν τον τρόπο σε τέσσερις δηλώσεις που είχαν τον υψηλότερο δυνατό δείκτη εσωτερικής συνοχής ($\alpha=.60$). Έτσι δημιουργήθηκε ένας δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία με τέσσερις δηλώσεις που αναφέρονται στο ζήτημα του ασφαλειοκεντρισμού και σε ζητήματα εθνικής άμυνας. Η μέση τιμή της προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία ήταν το 4.20 (τυπική απόκλιση: 1.05, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 6.75).

Νέα μέτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Καταρχάς, οι συμμετέχοντες καλούνταν να αξιολογήσουν τα νέα μέτρα που προωθεί η κυβέρνηση για την δευτεροβάθμια εκπαίδευση με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert. Χρησιμοποιήσαμε δύο δηλώσεις διλημματικού χαρακτήρα που διερευνούσαν κατά

πόσο οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τα νέα μέτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι «προς τη λάθος ή προς τη σωστή κατεύθυνση» και «παράλογα ή λογικά». Οι αρνητικές αξιολογήσεις («λάθος κατεύθυνση» / «παράλογα») δηλώνονταν από το 1 και οι θετικές αξιολογήσεις («σωστή κατεύθυνση» / «λογικά») δηλώνονταν από το 7. Οι δύο δηλώσεις βρίσκονταν σε υψηλή, θετική συσχέτιση μεταξύ τους ($r=.583$, $p<.001$). Ο δείκτης που προέκυψε από το μέσο όρο των δύο δηλώσεων ονομάστηκε «Συμφωνία με τα νέα μέτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση» και η μέση τιμή ήταν 3,87 (τυπική απόκλιση: 1.34, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 7).

Χαρακτηριστικά όσων διαμαρτύρονται κατά των μέτρων. Ακολούθως, οι συμμετέχοντες καλούνταν να τοποθετηθούν με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert ως προς τα κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά όσων διαμαρτύρονται και ασκούν κριτική κατά της προωθούμενης μεταρρύθμισης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η κλίμακα περιείχε έξι δηλώσεις που είχαν διλημματικό χαρακτήρα με τη μορφή δίπολου (π.χ. 1 = «φυσιολογικό οικογενειακό περιβάλλον» / 7 = «παθολογικό οικογενειακό περιβάλλον»). Για να δούμε την δομή της κλίμακας πραγματοποιήσαμε παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή varimax. Από την επεξεργασία των δεδομένων προέκυψε ένας παράγοντας που περιελάμβανε όλες τις δηλώσεις και εξηγούσε το 46,9% της συνολικής διακύμανσης. Από τις δηλώσεις αυτές κατασκευάσαμε ένα νέο δείκτη που εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δηλώσεις αυτές. Συμφωνία με τον δείκτη δηλώνει απόδοση θετικών χαρακτηριστικών σε όσους διαφωνούν με τα νέα μέτρα, όπως ψυχική ισορροπία, ευτυχισμένη προσωπική ζωή, φυσιολογικό οικογενειακό περιβάλλον (κατόπιν αντιστροφής), υψηλό μορφωτικό επίπεδο (κατόπιν αντιστροφής), ενδιαφέρον για την πολιτική (κατόπιν αντιστροφής), αυξημένες πνευματικές ικανότητες (κατόπιν αντιστροφής). Αντίθετα, διαφωνία με

τον δείκτη δηλώνει απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών σε όσους διαφωνούν με τα νέα μέτρα, όπως παθολογικό οικογενειακό περιβάλλον, ψυχική ανισορροπία, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αποτυχημένη προσωπική ζωή, αδιαφορία για την πολιτική, μειωμένες πνευματικές ικανότητες. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε ικανοποιητικός ($\alpha = .77$). Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «Θετική εικόνα όσων διαμαρτύρονται ενάντια στα μέτρα» και η μέση τιμή ήταν 4,50 (τυπική απόκλιση: .96, ελάχιστη τιμή: 1.83, μέγιστη τιμή: 7.00)

Χαρακτηριστικά όσων συμφωνούν με τα μέτρα. Η επόμενη εξαρτημένη μεταβλητή αναφερόταν στα κοινωνικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά όσων συμφωνούν και υποστηρίζουν την προωθούμενη μεταρρύθμιση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Χρησιμοποιήθηκαν ακριβώς οι ίδιες έξι δηλώσεις διλημματικού χαρακτήρα, που χρησιμοποιήθηκαν και για όσους διαμαρτύρονται και ασκούν κριτική κατά της προωθούμενης μεταρρύθμισης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή varimax μας έδωσε δύο παράγοντες που εξηγούσαν το 58,88% της συνολικής διακύμανσης. Στον πρώτο παράγοντα περιλαμβάνονται οι δηλώσεις όπου τα αρνητικά χαρακτηριστικά («χαμηλό μορφωτικό επίπεδο» / «αδιαφορία για την πολιτική») δηλώνονται από το 7 και τα θετικά χαρακτηριστικά («υψηλό μορφωτικό επίπεδο» / «ενδιαφέρον για την πολιτική») δηλώνονται από το 1. Αντίστοιχα, στον δεύτερο παράγοντα περιλαμβάνονται οι δηλώσεις όπου τα αρνητικά χαρακτηριστικά («αποτυχημένη προσωπική ζωή» / «ψυχική ανισορροπία») δηλώνονται από το 1 και τα θετικά χαρακτηριστικά («ευτυχισμένη προσωπική ζωή» / «ψυχική ισορροπία») δηλώνονται από το 7. Είναι πιθανό η παραγοντοποίηση αυτή να οφείλεται στον διαφορετικό τρόπο διατύπωσης των ερωτήσεων. Για το λόγο αυτό αποφασίσαμε να προχωρήσουμε στην κατασκευή ενός μόνο παραγοντικού δείκτη που θα εκφράζει τη

μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων και στις έξι δηλώσεις, μετά τις απαραίτητες επανακωδικοποιήσεις. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε ικανοποιητικός ($\alpha = .68$) και ο δείκτης αυτός ονομάστηκε «Θετική εικόνα όσων συμφωνούν με τα μέτρα». Η μέση τιμή της «Θετικής εικόνας όσων συμφωνούν με τα μέτρα» ήταν το 4.24 (τυπική απόκλιση: .80, ελάχιστη τιμή: 1.17, μέγιστη τιμή: 7). Συμφωνία με τον δείκτη δηλώνει απόδοση θετικών χαρακτηριστικών σε όσους συμφωνούν με τα νέα μέτρα, όπως ψυχική ισορροπία, ευτυχισμένη προσωπική ζωή, φυσιολογικό οικογενειακό περιβάλλον (κατόπιν αντιστροφής), υψηλό μορφωτικό επίπεδο (κατόπιν αντιστροφής), ενδιαφέρον για την πολιτική (κατόπιν αντιστροφής), αυξημένες πνευματικές ικανότητες (κατόπιν αντιστροφής). Αντίθετα, διαφωνία με τον δείκτη δηλώνει απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών σε όσους συμφωνούν με τα νέα μέτρα, όπως παθολογικό οικογενειακό περιβάλλον, ψυχική ανισορροπία, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αποτυχημένη προσωπική ζωή, αδιαφορία για την πολιτική, μειωμένες πνευματικές ικανότητες.

Προσαρμοστικές Αντιδράσεις. Για την επόμενη εξαρτημένη μεταβλητή μας, χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα βασισμένη στις προσαρμοστικές αντιδράσεις του Giddens (Προδρομίτης, αδημοσίευτη έρευνα). Πρόκειται για έξι δηλώσεις που, με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας τύπου Likert, διερευνούν την ένταξη σε μαζικά κινήματα, την θρησκευτική πίστη, την ορθολογική σκέψη και τον ηδονισμό ως επιλογές αντίδρασης στην αβεβαιότητα και την ανασφάλεια. Οι έξι αυτές δηλώσεις υποβλήθηκαν σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Η παραγοντική ανάλυση μας έδωσε τρεις παράγοντες που εξηγούν το 65,28% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης.

Ο πρώτος παράγοντας που εξηγεί το 27,54% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης συγκεντρώνει δύο δηλώσεις που αναδεικνύουν την κινηματική δράση ως αποτελεσματικότερη επιλογή αντίδρασης. Οι δύο δηλώσεις εμφανίζονται να έχουν ιδιαίτερα υψηλή θετική συνάφεια μεταξύ τους ($r = .502, p < 0.001$). Ο παραγοντικός δείκτης που προέκυψε και εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δύο δηλώσεις του παράγοντα ονομάστηκε «Κινηματική δράση». Η μέση τιμή του δείκτη της «Κινηματικής δράσης» ήταν το 4.39 (τυπική απόκλιση: 1.38, ελάχιστη τιμή: 1.00, μέγιστη τιμή: 7.00).

Ο δεύτερος παράγοντας που εξηγεί το 19,80% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης συγκεντρώνει δύο δηλώσεις που θέτουν τον ορθολογισμό και τον πραγματισμό ως προτιμότερη επιλογή αντίδρασης. Οι δύο δηλώσεις εμφανίζονται να έχουν μέτρια θετική συνάφεια μεταξύ τους ($r = .182, p < 0.001$). Ο παραγοντικός δείκτης που προέκυψε και εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δύο δηλώσεις του παράγοντα ονομάστηκε «Πραγματισμός». Η μέση τιμή του δείκτη του «Πραγματισμού» ήταν το 4.77 (τυπική απόκλιση: 1.12, ελάχιστη τιμή: 1.50, μέγιστη τιμή: 7.00).

Ο τρίτος και τελευταίος παράγοντας εξηγεί το 17,80% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης και συγκεντρώνει δύο δηλώσεις που παραθέτουν τον ηδονισμό και τη θρησκευτική πίστη ως προτεινόμενες προσαρμοστικές αντιδράσεις. Οι δύο δηλώσεις εμφανίζονται να έχουν μέτρια θετική συνάφεια μεταξύ τους ($r = .136, p = 0.008$). Ο παραγοντικός δείκτης που προέκυψε και εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δύο δηλώσεις του παράγοντα ονομάστηκε «Διασπαστικές Επιλογές». Η μέση τιμή του δείκτη των «Διασπαστικών Λογικών» ήταν το 2.79 (τυπική απόκλιση: 1.25, ελάχιστη τιμή: 1.00, μέγιστη τιμή: 7.00).

Δικαιολόγηση Οικονομικού Συστήματος. Η τελευταία εξαρτημένη μέτρηση ήταν αυτή της Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος. Χρησιμοποιήσαμε τη σύντομη εκδοχή της κλίμακας Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost & Thompson, 2001) που παρουσιάσαμε και στις προηγούμενες έρευνες. Η κλίμακα περιέχει οχτώ δηλώσεις σε επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, που είτε νομιμοποιούν τη φτώχεια, είτε καταγγέλλουν τον άδικο χαρακτήρα των οικονομικών ανισοτήτων. Αφού αντιστρέψαμε όσες δηλώσεις ήταν αντίθετες προς τη δικαιολόγηση του συστήματος, προχωρήσαμε στην κατασκευή ενός δείκτη που εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις οκτώ αυτές δηλώσεις. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε οριακά ικανοποιητικός ($\alpha = .55$). Γι' αυτόν τον λόγο φτιάξαμε ένα νέο παραγοντικό δείκτη αφού αφαιρέσαμε μία δήλωση. Ο νέος αυτός δείκτης εμφανίζεται να έχει καλύτερη εσωτερική αξιοπιστία ($\alpha = .58$). Η μέση τιμή της «Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος» ήταν το 3.26 (τυπική απόκλιση: .90, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 5.86).

9.2.4. Έλεγχοι χειρισμού

Οικονομικό Πλαίσιο. Η ανάλυση διακύμανσης 2 (άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής : μειονοκεντρισμός ή πλειονοκεντρισμός) * 2 (οικονομικό πλαίσιο: αναφορά ή όχι στην ύπαρξη οικονομικής κρίσης) * 2 (είδος διαμαρτυριών : μειοψηφικές ή πλειοψηφικές) με εξαρτημένη μεταβλητή τον έλεγχο χειρισμού του οικονομικού πλαισίου («Πόσο πιθανό είναι το ενδεχόμενο να βρεθεί η χώρα μας τους επόμενους μήνες σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας με αλματώδη αύξηση του αριθμού των αστέγων και των υποσιτιζόμενων;») έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση του οικονομικού πλαισίου [στις συνθήκες οικονομικής κρίσης: $M=5.375$ ενώ στις

συνθήκες που δε γίνεται αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο: $M=4.723$,

$F(1,377)=21.566$, $p<0.001$, $1=\alpha\pi\acute{\iota}\theta\alpha\nu\omicron$, $7=\beta\acute{\epsilon}\beta\alpha\iota\omicron$].

Δεν βρέθηκε κύρια επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής [$F(1,377)=1.055$, $p=0.305$] ή τους είδους των διαμαρτυριών [$F(1,377)=2.328$, $p=0.128$]. Επιπλέον, δεν υπάρχει αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και του είδους της επικέντρωσης [$F(1,377)=.068$, $p=0.794$], αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και του είδους των διαμαρτυριών [$F(1,377)=.001$, $p=0.973$], αλληλεπίδραση του είδους της επικέντρωσης και του είδους των διαμαρτυριών [$F(1,377)=.299$, $p=0.585$] ή αλληλεπίδρασή των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών μεταξύ τους [$F(1,377)=.891$, $p=0.346$]. Επομένως, η εγχειρηματοποίηση του οικονομικού πλαισίου ήταν επιτυχημένη.

Είδος διαμαρτυριών. Η ανάλυση διακύμανσης 2 (άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής : μειονοκεντρισμός ή πλειονοκεντρισμός) * 2 (οικονομικό πλαίσιο: αναφορά ή όχι στην ύπαρξη οικονομικής κρίσης) * 2 (είδος διαμαρτυριών : μειοψηφικές ή πλειοψηφικές) με εξαρτημένη μεταβλητή τον έλεγχο χειρισμού του είδους των διαμαρτυριών («Ποιο πιστεύετε ότι είναι το ποσοστό του ελληνικού λαού που εμπράκτως δείχνει την αντίθεσή του απέναντι στην κυβερνητική πολιτική;») έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση του είδους των διαμαρτυριών [στις συνθήκες μειοψηφικών διαμαρτυριών: $M=43.906$ ενώ στις συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών: $M=50.292$, $F(1,377)=8.248$, $p=0.004$]. Δεν βρέθηκε κύρια επίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής [$F(1,377)=1.656$, $p=0.199$] ή του οικονομικού πλαισίου [$F(1,377)=.301$, $p=0.583$]. Επιπλέον, δεν υπάρχει αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και του είδους της επικέντρωσης [$F(1,377)=.942$, $p=0.332$], αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και του είδους των διαμαρτυριών [$F(1,377)=.237$, $p=0.627$], αλληλεπίδραση του είδους της

επικέντρωσης και του είδους των διαμαρτυριών [$F(1,377)=.001$, $p=0.978$] ή αλληλεπίδρασή των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών μεταξύ τους [$F(1,377)=.639$, $p=0.425$]. Επομένως, και η εγχειρηματοποίηση του είδους των διαμαρτυριών ήταν επιτυχημένη.

9.3. Αποτελέσματα

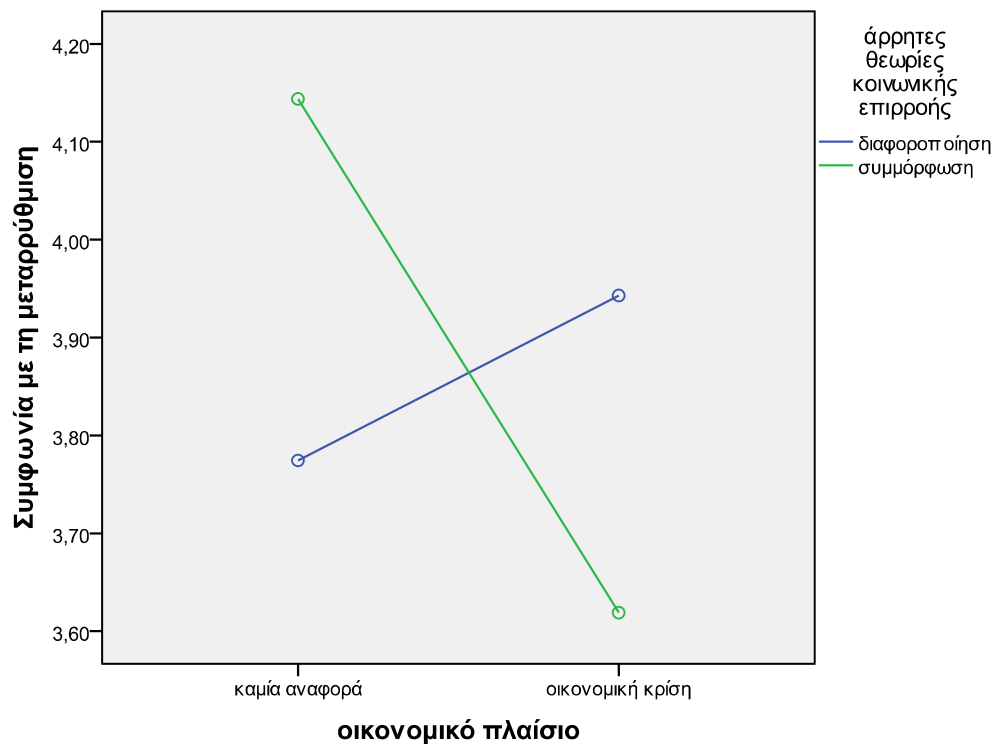
Για την στατιστική επεξεργασία των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήσαμε μια 2 (άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής : μειονοκεντρισμός ή πλειονοκεντρισμός) $\times$ 2 (οικονομικό πλαίσιο: αναφορά ή όχι στην ύπαρξη οικονομικής κρίσης) $\times$ 2 (είδος διαμαρτυριών : μειοψηφικές ή πλειοψηφικές) μεταξύ υποκειμένων ανάλυση συνδιακύμανσης με συμμεταβλητή την πολιτική τοποθέτηση.

Πράγματι, η αλληλεπίδραση των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν στατιστικά σημαντική για τη συμφωνία με τη μεταρρύθμιση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση [$F(1,375)=12,255$, $p=0,001$], για την Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος [$F(1,375)=4,547$, $p=0,034$] και για την εικόνα που έχουν οι συμμετέχοντες για όσους διαμαρτύρονται ενάντια στις νέες μεταρρυθμίσεις [$F(1,374)=3,742$, $p=0,054$]. Ωστόσο, δεν ήταν στατιστικά σημαντική για τις υπόλοιπες εξαρτημένες μετρήσεις.

Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο. Ο πειραματικός μας σχεδιασμός βασίζεται στην υπόθεση ότι οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό πλαίσιο. Πράγματι, η αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο ήταν στατιστικά σημαντική για τη συμφωνία με τη μεταρρύθμιση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση $F(1,375)=6,863$, $p=0,009$.

Βασική υπόθεση της παρούσας έρευνας είναι ότι η επικέντρωση στη συμμόρφωση αυξάνει, σε σύγκριση με την επικέντρωση στη διαφοροποίηση, τη νομιμοποίηση του συστήματος, όταν δεν υπάρχουν αναφορές στην οικονομική κρίση. Αντίθετα, η επικέντρωση στη συμμόρφωση μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος όταν υπάρχει οικονομική κρίση.

Πράγματι, αν και τα αποτελέσματα ήταν οριακά στατιστικά σημαντικά, βρέθηκε ότι στις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση αυξάνει τη συμφωνία με την προωθούμενη κυβερνητική μεταρρύθμιση ($M=4.16$), ενώ η επικέντρωση στην κοινωνική διαφοροποίηση τη μειώνει ($M=3.79$) [$F(1,186)=3,660$, $p=0,057$].

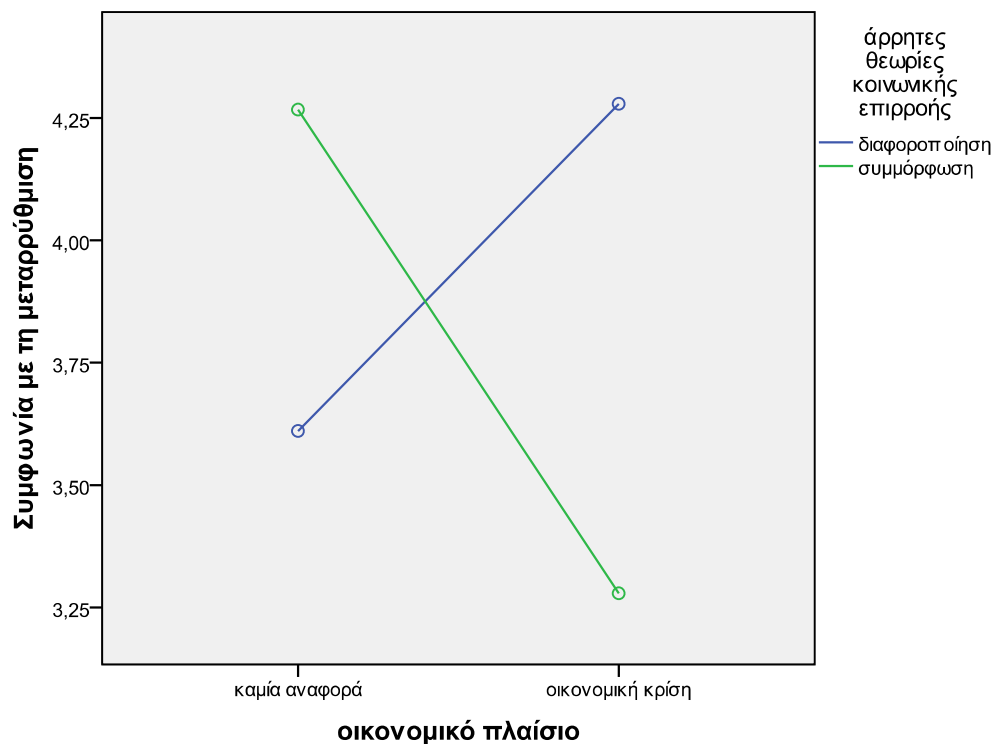

Διάγραμμα 3. Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο.

Η αντίστροφη τάση παρατηρείται στις συνθήκες όπου γίνεται πρόδηλη η οικονομική κρίση, αν και η διαφορά δεν είναι στατιστικά σημαντική. Εδώ, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση μειώνει τη συμφωνία με την προωθούμενη μεταρρύθμιση ($M=3.63$) ενώ η επικέντρωση στην κοινωνική διαφοροποίηση την αυξάνει ($M=3.91$) [$F(1,192)=2,793, p=0,096$] (βλ. Διάγραμμα 3). Επίσης, στο πείραμά μας υποθέσαμε ότι η οικονομική κρίση θα μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, ενώ θα την αυξάνει στις συνθήκες κοινωνικής διαφοροποίησης. Πράγματι, από τα δεδομένα προκύπτει ότι στις συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική συμμόρφωση, η οικονομική κρίση μειώνει τη συμφωνία με τα μέτρα ($M=3,61$) σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=4,14$), [$F(1,192)=8,354, p=0,004$]. Αντίθετα, στις συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική διαφοροποίηση, η οικονομική κρίση αυξάνει τη συμφωνία με τα μέτρα ($M=3,95$) σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=3,78$), αν και οι διαφορές δεν είναι στατιστικά σημαντικές $F(1,186)=,708, p=0,401$. (βλ. διάγραμμα 3)

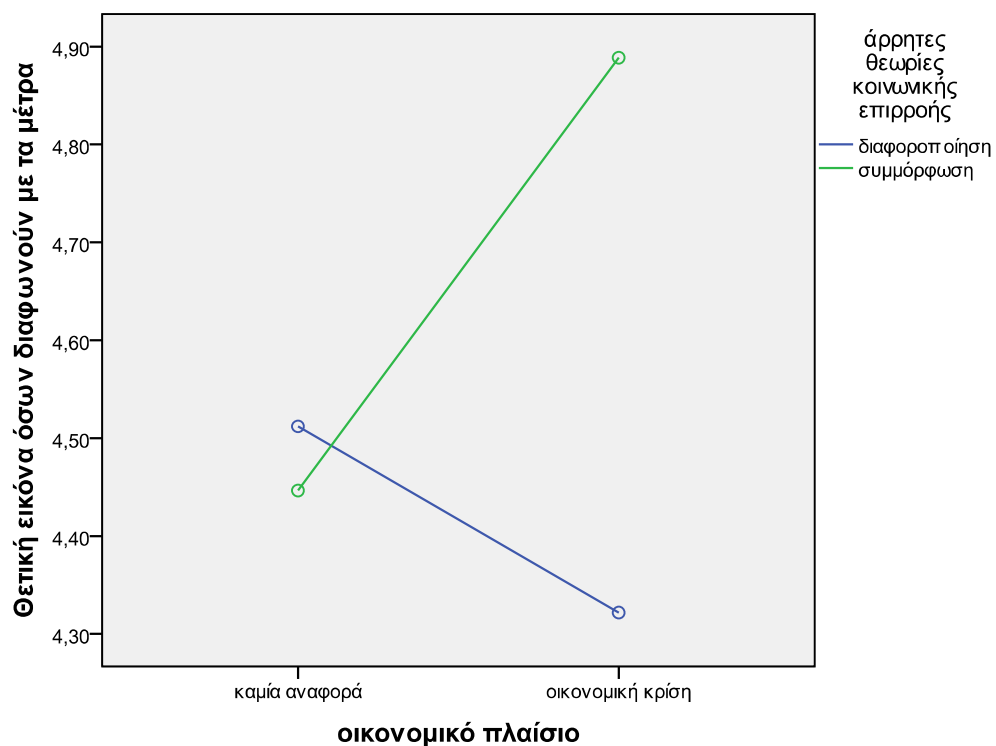
Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών. Η υπόθεσή μας για την αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου με τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής επιβεβαιώνεται απόλυτα στις συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών.

Συγκεκριμένα, στις συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών βρέθηκε ότι, όταν δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση αυξάνει τη συμφωνία με την προωθούμενη κυβερνητική μεταρρύθμιση ($M=4.30$) ενώ η επικέντρωση στην κοινωνική διαφοροποίηση τη μειώνει ($M=3.63$),

Διάγραμμα 4. Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών.

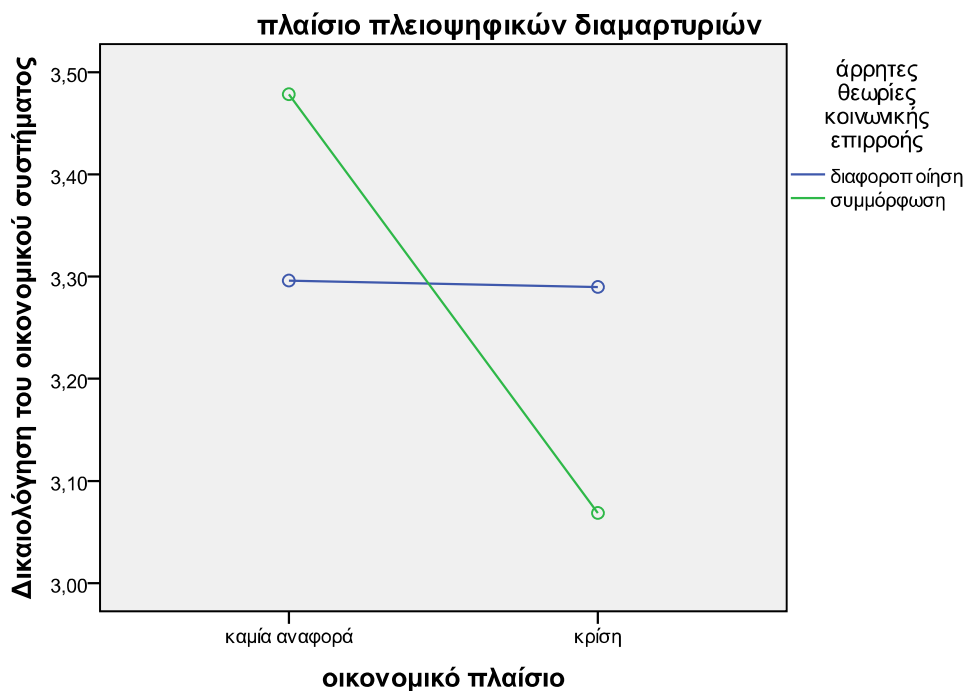
[$F(1,90)=5,564, p=0,021$]. Η αντίστροφη τάση παρατηρείται στις συνθήκες όπου γίνεται πρόδηλη η οικονομική κρίση. Εδώ, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση μειώνει τη συμφωνία με την προωθούμενη μεταρρύθμιση ($M=3.25$), ενώ ο μειονοκεντρισμός την αυξάνει ($M=4.26$), [$F(1,94)=15,155, p<0,001$] (βλ. Διάγραμμα 4). Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν η οικονομική κρίση είναι πρόδηλη, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση οδηγεί σε θετικότερη εικόνα όσων διαμαρτύρονται ($M=4.91$), σε σύγκριση με την κοινωνική διαφοροποίηση ($M=4.34$), $F(1,94)=8,809, p=0,004$ (βλ. Διάγραμμα 5).

Διάγραμμα 5. Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών.

Η δεύτερη υπόθεση του πειράματός μας είναι ότι η οικονομική κρίση θα μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, ενώ θα την αυξάνει στις συνθήκες κοινωνικής διαφοροποίησης. Και αυτή η υπόθεσή μας επιβεβαιώθηκε στις συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών. Πράγματι, από τα δεδομένα, προκύπτει ότι στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, η οικονομική κρίση μειώνει τη συμφωνία με τα μέτρα ($M=3,23$), σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=4,22$), $F(1,94)=15,813$, $p<0,001$. Αντίστοιχα, στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, η οικονομική κρίση αυξάνει τη θετική εικόνα όσων διαφωνούν με τα μέτρα ($M=4,93$), σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=4,48$), [F

(1,94)=4,924, $p=0,029$] (βλ. Διάγραμμα 5). Κατά τον ίδιο τρόπο, στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, η οικονομική κρίση μειώνει την δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος ($M=3,02$) σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται

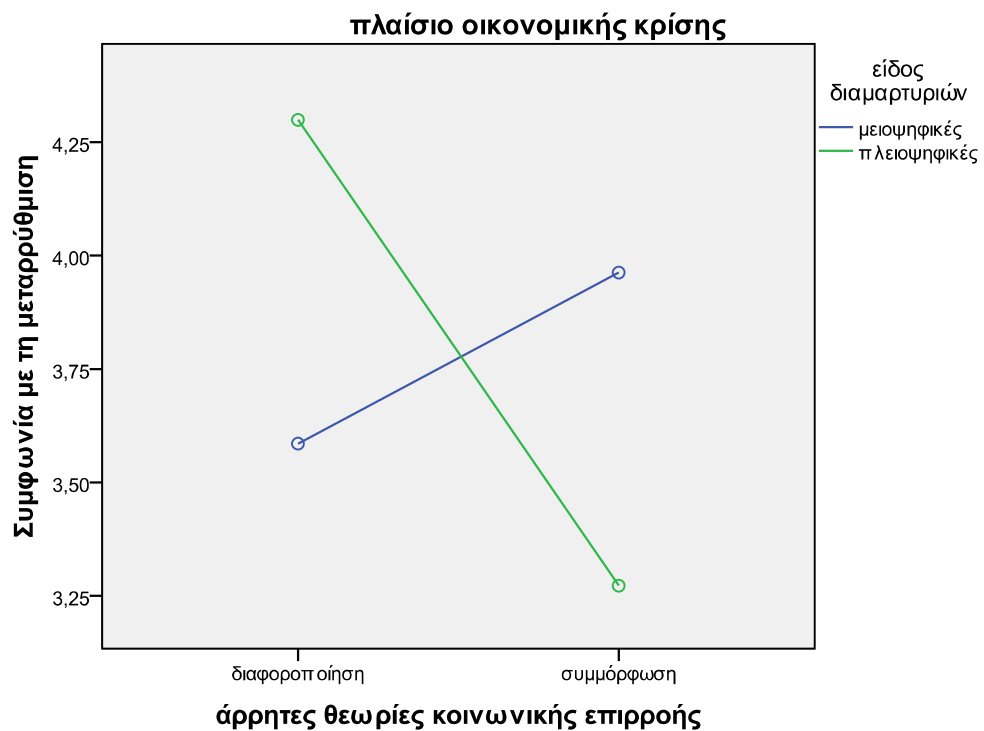

Διάγραμμα 6. Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών.

καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=3,42$), [$F(1,93)=4,418$, $p=0,038$] (βλ. Διάγραμμα 6).

Αντίθετα, στις συνθήκες κοινωνικής διαφοροποίησης, η οικονομική κρίση αυξάνει τη συμφωνία με τα μέτρα ($M=4,34$) σε σύγκριση με τις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο ($M=3,65$), $F(1,90)=5,569$, $p=0,020$ (βλ. Διάγραμμα 4).

Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το είδος των αντικυβερνητικών διαμαρτυριών. Σύμφωνα με την τελευταία μας υπόθεση, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση ή στην κοινωνική διαφοροποίηση, μπορεί να ενισχύσει (ή να αποδυναμώσει) την επίδραση μιας διαμαρτυρίας, ανάλογα με το αν αυτή συμφωνεί (ή διαφωνεί) με την κοινωνική νόρμα που έχει ενεργοποιηθεί.

Διάγραμμα 7. Αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής με το είδος των διαμαρτυριών σε καθεστώς οικονομικής κρίσης.

Τα πειραματικά μας δεδομένα επιβεβαιώνουν την υπόθεσή μας μόνο στην περίπτωση που η οικονομική κρίση γίνεται πρόδηλη. Πιο συγκεκριμένα, όταν έχουμε ένα οικονομικό πλαίσιο κρίσης, στις συνθήκες κοινωνικής διαφοροποίησης, οι μειοψηφικές διαμαρτυρίες έχουν σαν αποτέλεσμα χαμηλότερη συμφωνία με την προωθούμενη μεταρρύθμιση ($M=3,58$) σε σύγκριση με τις πλειοψηφικές

διαμαρτυρίες ($M=4,32$) $F(1,95)=8,116$, $p=0,005$. Αντίστοιχα, στις συνθήκες κοινωνικής συμμόρφωσης, οι πλειοψηφικές διαμαρτυρίες έχουν σαν αποτέλεσμα χαμηλότερη συμφωνία με την προωθούμενη μεταρρύθμιση ($M=3,24$) σε σύγκριση με τις μειοψηφικές διαμαρτυρίες ($M=3,93$) $F(1,94)=7,155$, $p=0,009$ (βλ. διάγραμμα 7).

9.4. Συζήτηση

Βασικό εύρημα του παρόντος πειράματος είναι ότι η στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα συνδέεται με τις νόρμες της κοινωνικής συμμόρφωσης και της κοινωνικής διαφοροποίησης. Διαπιστώσαμε, λοιπόν, ότι η επικέντρωση στην αξία της κοινωνικής συμμόρφωσης οδηγεί τους συμμετέχοντες σε μια θετικότερη στάση απέναντι στην κυβερνητική πολιτική, ενώ η επικέντρωση στην αξία της διαφοροποίησης οδηγεί τους συμμετέχοντες σε μια περισσότερο κριτική στάση απέναντι στις κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις.

Ωστόσο, η σχέση είναι στατιστικά σημαντική μόνο σε πλαίσιο πλειοψηφικών διαμαρτυριών και χωρίς να υπάρχει αναφορά στην ύπαρξη οικονομικής κρίσης. Η ύπαρξη πλειοψηφικών διαμαρτυριών ενάντια στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση υποδηλώνει ότι η κοινωνική συναίνεση προς το υπάρχον σύστημα βρίσκεται υπό αίρεση. Έτσι σκιαγραφείται ένα ρευστό και, εν δυνάμει, ασταθές κοινωνικό πλαίσιο. Η αποδόμηση της κοινωνικής συναίνεσης προς το σύστημα και η ανάδυση μιας καταγγελτικής πλειοψηφίας θέτουν υπό αμφισβήτηση τις καθιερωμένες νόρμες περί συμμόρφωσης και διαφοροποίησης. Πιθανότατα, αυτό το πλαίσιο αβεβαιότητας ευαισθητοποιεί περισσότερο τους συμμετέχοντες στον πειραματικό χειρισμό των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής. Έρευνες έχουν δείξει ότι, όταν κάποιος δεν είναι σίγουρος για το ποια είναι η κοινωνικά αποδεκτή και αναμενόμενη συμπεριφορά, τείνει να βασίζεται περισσότερο στη γνώμη των άλλων και να αναζητά

κοινωνική στήριξη (Hogg & Mullin, 1999). Στην ίδια λογική, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σε συνθήκες που η κοινωνική συναίνεση αμφισβητείται και ευνοείται η απονομιμοποίηση, το κοινωνικό υποκείμενο τείνει να βασίζεται περισσότερο στις κοινωνικές νόρμες που κυριαρχούν κάθε φορά. Στην περίπτωση μας, κυρίαρχη νόρμα είναι αυτή στην οποία επικεντρώσαμε τους συμμετέχοντες, υπό την έννοια ότι, σε γνωστικό επίπεδο, είναι η περισσότερο πρόδηλη τη συγκεκριμένη στιγμή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο νομιμοποιητικός χαρακτήρας της κοινωνικής συμμόρφωσης παρατηρείται μόνο όταν δεν γίνεται καμία αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο και, παρά το γεγονός, ότι η πλειοψηφία των πολιτών αντιτίθεται στην κυβερνητική πολιτική. Αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας, ότι ο κανονιστικός χαρακτήρας της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία δεν απορρέει από λόγους αριθμητικής υπεροχής. Στην ερμηνεία μας, αξιοποιούμε το μοντέλο του Mugny (1982) για τη μειονοτική επιρροή, όπως παρατίθεται από τις Chryssochoou και Volpato (2004). Σε αυτό διευκρινίζεται, ότι η πλειοψηφία αποτελείται από δύο διακριτές οντότητες: την εξουσία που θέτει του κοινωνικούς κανόνες, και τον πληθυσμό που κυριαρχείται από αυτήν. Η εσωτερίκευση των επιταγών της εξουσίας μετασχηματίζει τον πληθυσμό σε πλειοψηφία. Από τη στιγμή που ο πληθυσμός αντιτίθεται στην εξουσία παύει να αποτελεί πλειοψηφία. Όταν δίνεται, λοιπόν, στους συμμετέχοντες η πληροφορία, ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αντιδρά στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και παράλληλα επικεντρώνονται στη συμμόρφωση στην πλειοψηφία, αυτοί καταλήγουν να ακολουθούν τη στάση της εξουσίας, μένοντας ανεπηρέαστοι από τη στάση του πληθυσμού. Αντίστοιχα, όταν επικεντρώνονται στην διαφοροποίηση από την πλειοψηφία, στην πραγματικότητα διαφοροποιούνται από την εξουσία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η υιοθέτηση μιας μειονοτικής θέσης από το

μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, δεν αρκεί για να αναγνωριστεί αυτή ως πλειοψηφική.

Εντούτοις, όταν γίνεται αναφορά στην οικονομική κρίση, το κανονιστικό περιεχόμενο των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής αντιστρέφεται πλήρως. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, η επικέντρωση στην κοινωνική συμμόρφωση συνεπάγεται διαφωνία με την κυβερνητική πολιτική, ενώ η επικέντρωση στην διαφοροποίηση συνεπάγεται θετική στάση απέναντι στις κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις. Έτσι, η οικονομική κρίση μειώνει τη νομιμοποίηση στις συνθήκες επικέντρωσης στον συμμόρφωση και την αυξάνει στις συνθήκες επικέντρωσης στην διαφοροποίηση από την πλειοψηφία.

Ο ρόλος της οικονομικής κρίσης, σε συνδυασμό με τις πλειοψηφικές διαμαρτυρίες, είναι καταλυτικός. Η νόρμα της κοινωνικής συμμόρφωσης λειτουργεί απονομιμοποιητικά, μόνο όταν οι ρωγμές στην κοινωνική συναίνεση συνδυάζονται με μια δυσμενή, ή ίσως κι άδικη, εξωτερική πραγματικότητα. Σε αυτήν την περίπτωση, η μειονοτική (με την έννοια της σύγκρουσης με την εξουσία) στάση του πληθυσμού αναγνωρίζεται ως πλειοψηφική. Τα ευρήματα αυτά προσθέτουν άλλη μία παράμετρο στο μοντέλο του Mugny, καθώς φαίνεται ότι, υπό προϋποθέσεις, ο πληθυσμός μπορεί να αναγνωριστεί ως πλειοψηφία, ακόμη κι όταν αντιτίθεται στη εξουσία. Στην περίπτωσή μας, αυτό συνέβη στις συνθήκες αναφοράς στην οικονομική κρίση. Φαίνεται, ότι το απονομιμοποιητικό πλαίσιο που αναπαράγεται σε αυτές τις συνθήκες (οικονομική κρίση και πλειοψηφικές διαμαρτυρίες) ευνοεί την αναγνώριση μιας μειονοτικής θέσης ως πλειοψηφική, σε αντιστοιχία και με το Πνεύμα των Καιρών.

Ένα επιπλέον εύρημα του πειράματός μας, είναι ότι σε συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική διαφοροποίηση και πλαίσιο οικονομικής κρίσης, οι

συμμετέχοντες συμφωνούν λιγότερο με την κυβερνητική πολιτική σε συνθήκες μειωψηφικών διαμαρτυριών, παρά σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών. Κατ' αντιστοιχία, σε συνθήκες επικέντρωσης στην κοινωνική συμμόρφωση και πλαίσιο οικονομικής κρίσης, οι συμμετέχοντες συμφωνούν λιγότερο με την κυβερνητική πολιτική σε συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών, παρά σε συνθήκες μειωψηφικών διαμαρτυριών. Φαίνεται, λοιπόν, η επικέντρωση στην σχετική κοινωνική νόρμα ενισχύει την επίδραση των πλειοψηφικών ή μειοψηφικών διαμαρτυριών μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο απονομιμοποίησης λόγω της οικονομικής κρίσης.

Κλείνοντας, είναι σκόπιμο να επιστρέψουμε στις υποθέσεις που απορρέουν από την κοινωνιοψυχολογική έρευνα για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Είδαμε και στην εισαγωγή ότι οι θεωρίες της κοινωνικής νόησης (Jost et al., 2003), προβλέπουν συντηρητικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου στην περίπτωση οικονομικής κρίσης, ως έναν τρόπο διαχείρισης της αβεβαιότητας. Στην έρευνα μας, ωστόσο, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης φιλτράρονται μέσα από τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής. Η αβεβαιότητα και το καθεστώς απονομιμοποίησης, που πιθανότατα προκαλούνται από την οικονομική κρίση, δεν οδηγούν απαραίτητα σε συντηρητικές θέσεις, αλλά ωθούν τα κοινωνικά υποκείμενα να βασιστούν περισσότερο στην κυρίαρχη νόρμα κοινωνικής επιρροής. Στην περίπτωση μας, κυρίαρχη νόρμα είναι αυτή στην οποία επικεντρώνουμε γνωστικά τους συμμετέχοντες, καλώντας τους να συμπληρώσουν την αντίστοιχη κλίμακα. Εξάλλου, αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι τα κίνητρα γνωστικής υφής που πυροδοτούνται σε συνθήκες αβεβαιότητας, όπως π.χ. η ανάγκη για γνωστική κλειστότητα, μπορούν ενδεχομένως να οδηγήσουν και σε ριζοσπαστικοποίηση, αν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή είναι πρόδηλη μια περισσότερο φιλελεύθερη ιδεολογία (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon, & Chatel, 1992, Liberman, Idson,

Camacho, & Higgins, 1999). Εντούτοις, όπως διαπιστώσαμε στο πείραμά μας, αυτό δεν σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες ακολουθούν άκριτα την κοινωνική νόρμα που είναι πρόδηλη κάθε φορά. Αντιθέτως, προσλαμβάνουν το κανονιστικό περιεχόμενο της κοινωνικής συμμόρφωσης ή διαφοροποίησης κατά τρόπο ενεργητικό και σε άμεση αλληλεπίδρασή με το κοινωνικό πλαίσιο. Επομένως, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι η σχέση αβεβαιότητας και συντηρητικοποίησης, που καταγράφεται συχνά στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, διαμεσολαβείται από τη νόρμα περί κοινωνικής συμμόρφωσης και το κανονιστικό περιεχόμενο που αυτή προσλαμβάνει κάθε φορά, ανάλογα και με τον (από)νομιμοποιητικό χαρακτήρα του κοινωνικού πλαισίου.

9.4.1. Περιορισμοί της έρευνας και μελλοντικές κατευθύνσεις

Καθώς δεν συμπεριλήφθησαν στην παρούσα έρευνα μετρήσεις για τον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την οικονομική κρίση, δεν μπορούμε πραγματικά να ξέρουμε, αν είναι η απειλή που αντιπροσωπεύει η οικονομική κρίση, που ωθεί στη μετακίνηση του κοινωνικού υποκειμένου, ή αν η οικονομική κρίση γίνεται αντιληπτή ως εγγενής αδυναμία του οικονομικού και πολιτικού συστήματος, ευνοώντας την απονομιμοποίησή του. Αντίστοιχα, η απουσία μετρήσεων για τον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την ύπαρξη διαμαρτυριών, ή ακόμα και για τα ταυτοτικά χαρακτηριστικά που αποδίδουν σε όσους διαμαρτύρονται, δεν διευκολύνει την ερμηνεία των αποτελεσμάτων για τις συνθήκες των μειοψηφικών διαμαρτυριών. Πιθανότατα, ο πειραματικός χειρισμός της ταυτότητας όσων διαμαρτύρονται να δώσει επιπλέον απαντήσεις στα ερωτήματα για τους παράγοντες που ευνοούν την κοινωνική μεταβολή. Τέλος, η χρήση των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής ως εξαρτημένων μετρήσεων θα προσέφερε πλούσιο υλικό στην

διερεύνηση των κοινωνικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και της πολιτικής
διαμαρτυρίας.

Κεφάλαιο 10

Συνέπειες της Διαφοροποίησης και της Συμμόρφωσης στην Εξουσία σε Καθεστώς Οικονομικής Απειλής

10.1. Εισαγωγή

Τα ευρήματα του προηγούμενου πειράματος στήριξαν την υπόθεσή μας ότι το κοινωνικό υποκείμενο προσλαμβάνει και αναπαράγει τις άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής κατά τρόπο ενεργητικό, προσδίδοντας διαφορετικό κάθε φορά περιεχόμενο, ανάλογα με το πλαίσιο. Ο ρόλος της οικονομικής κρίσης ήταν καταλυτικός. Βρέθηκε, λοιπόν, ότι η οικονομική κρίση επιτρέπει την διαχωρισμό του πληθυσμού από την εξουσία και αντιστρέφει το κανονιστικό περιεχόμενο των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, δίνοντας στην κοινωνική συμμόρφωση περισσότερο συγκρουσιακό χαρακτήρα και στην κοινωνική διαφοροποίηση περισσότερο συντηρητικό. Έτσι, η διαφοροποίηση από την πλειοψηφία, από εκδήλωση αμφισβήτησης απέναντι στην εξουσία και έκφραση καινοτομίας μετατρέπεται σε κάλεσμα μετριοπάθειας, ενώ η συμμόρφωση στην πλειοψηφία παύει να έχει τη μορφή της υποταγής στην εξουσία, για να μετατραπεί σε συστράτευση με το διαμαρτυρόμενο πληθυσμό. Πώς, όμως, θα λειτουργούσε, σε συνθήκες κρίσης, ένα ξεκάθαρο μήνυμα συμμόρφωσης στην εξουσία και πώς ένα μήνυμα διαφοροποίησης από αυτήν;

Από αυτήν την αφετηρία, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε πειραματικά τις άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας και να τις τοποθετήσουμε σε ένα πλαίσιο κρίσης, εξετάζοντας πώς επηρεάζονται, αριστεροί και δεξιοί, από μηνύματα διαφοροποίησης ή συμμόρφωσης προς την εξουσία. Οι σχέσεις με τους φορείς

εξουσίας βρίσκονται στον πυρήνα της διάκρισης μεταξύ αριστεράς και δεξιάς. Για το λόγο αυτό, βασική υπόθεση της έρευνάς μας είναι ότι η επίδραση της κοινωνικής νόρμας της συμμόρφωσης στην εξουσία εξαρτάται από το πλαίσιο και την ιδεολογική ταυτότητα του υποκειμένου.

10.1.1. Απειλή και ιδεολογική πόλωση

Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία η οικονομική κρίση εγχειριματοποιείται ως μια κατάσταση απειλής και αβεβαιότητας. Η έννοια της κοινωνικής απειλής θεωρείται από πολλούς ως παράγοντας συντηρητικοποίησης (Jost et al., 2003).

Εντούτοις, αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι το αίσθημα της απειλής δεν οδηγεί απαραίτητα στην υιοθέτηση συντηρητικών θέσεων, αλλά αντιθέτως, μπορεί να οδηγήσει και στην έκφραση ριζοσπαστικών θέσεων, όταν το άτομο έχει μια περισσότερο φιλελεύθερη ιδεολογία (Greenberg & Jonas, 2003). Ενδεικτική αυτής της προσέγγισης είναι η Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου (Greenberg, Solomon & Pyszczynski, 1997).

Σύμφωνα με τη Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου, η σκέψη του θανάτου οδηγεί το άτομο να υπερασπίζεται περισσότερο τις κοσμοθεωρίες του. Με την έννοια της κοσμοθεωρίας, αναφερόμαστε σε ιδεολογικά συστήματα που απαντούν σε βασικές ερωτήσεις για τη ζωή και το θάνατο και αναπαράγονται πολιτισμικά (Greenberg et al., 1997). Οι κοσμοθεωρίες μπορούν να περιλαμβάνουν στάσεις, αξίες και κοινωνικούς κανόνες για τη συμπεριφορά του ατόμου. Η σημασία τους έγκειται στο γεγονός ότι ανακουφίζουν το άτομο από τον φόβο του θανάτου. Η αλληλεπίδραση του ατόμου με διαφορετικές κοσμοθεωρίες μπορεί να εγείρει τον φόβο του θανάτου και τάσεις υπεράσπισης της κοσμοθεωρίας του.

Παρότι η Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου αναφέρεται στις αντιδράσεις του ατόμου σε σκέψεις θανάτου, πολλοί ερευνητές υποστήριξαν ότι το φαινόμενο της υπεράσπισης της προσωπικής ιδεολογίας ή ταυτότητας, μπορεί να βρει εφαρμογή και σε διαφορετικές καταστάσεις απειλής και αβεβαιότητας (Vaes & Wicklund, 2002). Εξάλλου, σύμφωνα με τον Hogg (2007), η σκέψη του θανάτου δεν κάνει κάτι περισσότερο από το να τοποθετεί, στην πραγματικότητα, το άτομο μπροστά σε μια κατάσταση αβεβαιότητας για τη μεταθανάτια ζωή.

10.1.2. Επισκόπηση της έρευνας

Αντίθετα με τις προβλέψεις της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost et al., 2003) και τις προβλέψεις της θεωρίας Διαχείρισης του Τρόμου (Greenberg et al., 1997), υποθέτουμε ότι η οικονομική κρίση θα οδηγήσει σε ριζοσπαστικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου μόνο στην περίπτωση που συνοδεύεται από επικέντρωση στη συμμόρφωση προς την εξουσία.

Το κοινωνικό υποκείμενο προσλαμβάνει το πραγματικό γεγονός της οικονομικής κρίσης ανάλογα με τα ιδεολογικά του χαρακτηριστικά. Είδαμε, από τις προηγούμενες έρευνες, ότι οι δεξιοί τείνουν να δικαιολογούν το σύστημα περισσότερο από τους αριστερούς. Επομένως, για τους δεξιούς, η απειλή κατάρρευσης του συστήματος μπορεί να οδηγήσει σε συσπείρωση για την υπεράσπισή του. Αντίθετα, για τους αριστερούς, η οικονομική απειλή της χρεοκοπίας, ως σύμπτωμα εγγενούς αδυναμίας του συστήματος, θα πάρει τα χαρακτηριστικά μιας κρίσης νομιμοποίησης και θα οδηγήσει σε μειωμένη αποδοχή της κυβερνητικής πολιτικής και του οικονομικού συστήματος γενικότερα. Ωστόσο, υποθέτουμε ότι οι τάσεις αυτές θα είναι σημαντικότερες στις συνθήκες επικέντρωσης

στη συμμόρφωση, παρά στις συνθήκες επικέντρωσης στην διαφοροποίηση από την εξουσία.

Η επικέντρωση στην διαφοροποίηση από την εξουσία αποτελεί, στην πραγματικότητα, δείγμα αντεξουσιαστικού λόγου. Στις συνθήκες διαφοροποίησης ορίζεται ένα χαλαρό κανονιστικό πλαίσιο, όπου το κοινωνικό υποκείμενο έχει το δικαίωμα και, ενίοτε, το καθήκον να διαφωνεί με την εξουσία. Ο αντεξουσιαστικός λόγος προτρέπει, λοιπόν, το κοινωνικό υποκείμενο προς την διαφοροποίηση από την εξουσία, χωρίς όμως να μπορεί την επιβάλλει. Αντίθετα, η επικέντρωση στη συμμόρφωση με την εξουσία αναπαράγει τον λόγο της εξουσίας και, μάλιστα, σε μια αρκετά ακραία μορφή. Στις συνθήκες συμμόρφωσης, δημιουργείται ένα άκαμπτο κανονιστικό πλαίσιο, όπου η εξουσία επιβάλλει στο κοινωνικό υποκείμενο τη συμμόρφωση σε αυτήν. Οποιαδήποτε διαφοροποίηση από την εξουσία έχει συνέπειες και το κοινωνικό υποκείμενο έχει μόνο δύο επιλογές: τη συμμόρφωση ή τη σύγκρουση. Ειδικά στην περίπτωση της αυξημένης οικονομικής απειλής, υποθέτουμε ότι η επικέντρωση στη συμμόρφωση στην εξουσία θα ευνοεί την ιδεολογική πόλωση και τη ριζοσπαστικοποίηση.

Ας δούμε, συνοπτικά, τις βασικές υποθέσεις της παρούσας έρευνας:

1. Η ιδεολογική ταυτότητα επιδρά στη στάση των συμμετεχόντων.

Συγκεκριμένα, όσοι υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς θα νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα, ενώ όσοι υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς θα νομιμοποιούν λιγότερο το σύστημα.

Η τάση θα είναι εντονότερη στις συνθήκες υψηλής οικονομικής απειλής με επικέντρωση στη συμμόρφωση.

2. Οι άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας θα αλληλεπιδρούν με την ιδεολογική τοποθέτηση και το οικονομικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα,

περιμένουμε ότι σε συνθήκες υψηλής οικονομικής απειλής, όσοι υιοθετούν τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς θα νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα στις συνθήκες συμμόρφωσης στην εξουσία, παρά στις συνθήκες διαφοροποίησης από αυτήν. Αντίθετα, όσοι υιοθετούν τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς θα νομιμοποιούν λιγότερο το σύστημα στις συνθήκες συμμόρφωσης στην εξουσία, παρά στις συνθήκες διαφοροποίησης από αυτήν.

3. Σε συνθήκες επικέντρωσης στη συμμόρφωση, η οικονομική απειλή θα αυξάνει τη νομιμοποίηση του συστήματος για τους δεξιούς. Αντίθετα, θα μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος για τους αριστερούς.

10.2. Μέθοδος

10.2.1. Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 182 φοιτητές και φοιτήτριες του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου. Το ερωτηματολόγιο ολοκλήρωσαν 181 άτομα εκ των οποίων 79 ήταν άνδρες (43.9% του δείγματος), και 101 γυναίκες (56.1% του δείγματος), ενώ 2 άτομα δεν δήλωσαν το φύλο τους. Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν τα 19.3 έτη (τυπική απόκλιση: 1.7, ελάχιστη τιμή: 18 έτη, μέγιστη τιμή: 27 έτη, το 84,8 % του δείγματος ήταν από 18 ως 20 ετών).

10.2.2. Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 24/11/2011 ως 23/01/2012 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του

Ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση. Όλα τα προσωπικά στοιχεία ζητούνταν στην τελευταία σελίδα του ερωτηματολογίου.

Πειραματικό σχέδιο. Στο πείραμα χειριστήκαμε δύο ανεξάρτητες μεταβλητές. Ειδικότερα, η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν οι άρρητες θεωρίες που αναφέρονται στην επιρροή της εξουσίας με δύο τιμές: τη διαφοροποίηση προς την εξουσία και τη συμμόρφωση προς την εξουσία. Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν το οικονομικό πλαίσιο όπου, είτε είχαμε επίκληση της οικονομικής απειλής με τη μορφή της χρεοκοπίας, είτε οριζόταν ως απίθανο το ενδεχόμενο χρεοκοπίας. Ο πειραματικός σχεδιασμός ήταν 2 (άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας: συμμόρφωση στην εξουσία ή διαφοροποίηση από την εξουσία) × 2 (οικονομικό πλαίσιο: υψηλή οικονομική απειλή ή χαμηλή οικονομική απειλή) × 2 (ιδεολογική τοποθέτηση: πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς ή πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς) μεταξύ υποκειμένων, με την ιδεολογική τοποθέτηση να χρησιμοποιείται ως επικαλούμενη ανεξάρτητη μεταβλητή. Για την διερεύνηση της ιδεολογικής τοποθέτησης χρησιμοποιήθηκαν οι «Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς» (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003).

Το Ερωτηματολόγιο. Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης. Στη δεύτερη σελίδα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 9 δηλώσεις, 4 από τις οποίες εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και 5 πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003). Η συγκεκριμένη κλίμακα λειτούργησε ως προτέστ και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων αξιοποιήθηκε ως επικαλούμενη μεταβλητή που προσδιορίζει την ιδεολογική ταυτότητα των συμμετεχόντων. Ακολουθούσε η εγχειρηματοποίηση των τριών ανεξάρτητων και στη συνέχεια οι εξαρτημένες μετρήσεις μας.

Στην τελευταία σελίδα υπήρχε έλεγχος χειρισμού για την ανεξάρτητη μεταβλητή της οικονομικής απειλής της χρεοκοπίας και στο το τέλος του ερωτηματολογίου, είχαμε τα δημογραφικά στοιχεία (ηλικία, φύλο). Κλείσαμε το ερωτηματολόγιο ευχαριστώντας τους συμμετέχοντες για τον χρόνο τους και ζητώντας τους να κάνουν, αν επιθυμούν, κάποιο σχόλιο για την έρευνα.

Πειραματικό σενάριο. Το πειραματικό σενάριο προέβλεπε ότι οι συμμετέχοντες θα τοποθετούνταν για τα νέα μέτρα λιτότητας που είχαν σαν στόχο τη μείωση του ελλείμματος. Το παρακάτω κείμενο ήταν κοινό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες.

«Με ανησυχία παρακολουθεί ο πολιτικός κόσμος τις έντονες διαμαρτυρίες της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού απέναντι στα μέτρα αυστηρής λιτότητας. Η πλειοψηφία του ελληνικού λαού εκφράζει καθημερινά την αγανάκτηση και την αντίθεσή της στα μέτρα λιτότητας και την φοροεισπρακτική πολιτική που έχουν σαν αποτέλεσμα τη δραματική μείωση του εισοδήματος των Ελλήνων.»

Καταστήσαμε, έτσι, σαφή στους συμμετέχοντες όλων των συνθηκών, την ύπαρξη αντικυβερνητικών διαμαρτυριών από την πλειοψηφία του κόσμου. Στόχος μας ήταν να δημιουργήσουμε ένα ρευστό κοινωνικό πλαίσιο όπου η κοινωνική συναίνεση προς το σύστημα είναι υπό αίρεση.

Επειδή η αναφορά στις διαμαρτυρίες κατά των νέων μέτρων λιτότητας παραπέμπει, έτσι κι αλλιώς, ευθέως στην οικονομική κρίση στην οποία βρίσκεται η χώρα, κρίθηκε απαραίτητο, η απλή αναφορά στις οικονομικές συνθήκες που είχε χρησιμοποιηθεί στο προηγούμενο πείραμα για την εγχειρηματοποίηση της οικονομικής κρίσης, να αντικατασταθεί, σε αυτό το πείραμα, από τη ρητορική περί ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας και εξόδου από το ευρώ. Ο στόχος μας ήταν να

ισχυροποιηθεί ο πειραματικός χειρισμός της οικονομικής κρίσης με την απειλή της χρεοκοπίας.

Ανεξάρτητες μεταβλητές. Στην τρίτη σελίδα του ερωτηματολογίου είχαμε την εγχειριματοποίηση της πρώτης ανεξάρτητης μεταβλητής. Στις συνθήκες επικέντρωσης στη διαφοροποίηση προς την εξουσία είχαμε πέντε δηλώσεις υπέρ της διαφοροποίησης από την εξουσία και πέντε δηλώσεις κατά της συμμόρφωσης στην εξουσία, ενώ στις συνθήκες επικέντρωσης στη συμμόρφωση προς την εξουσία είχαμε πέντε δηλώσεις υπέρ της συμμόρφωσης στην εξουσία και πέντε δηλώσεις κατά της διαφοροποίησης από την εξουσία. Και στις δύο περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με την κάθε δήλωση. Οι δηλώσεις που χρησιμοποιήθηκαν για τη συμμόρφωση στην εξουσία ήταν όμοιες με τις δηλώσεις της συμμόρφωσης στην πλειοψηφία, που είχαν χρησιμοποιηθεί στο προηγούμενο πείραμα, με τη διαφορά ότι η λέξη «πλειοψηφία» είχε αντικατασταθεί από τη λέξη «εξουσία». Αντίστοιχα, οι δηλώσεις της διαφοροποίησης προς την εξουσία ήταν όμοιες με τις δηλώσεις της διαφοροποίησης από την πλειοψηφία που χρησιμοποιήθηκαν στο προηγούμενο πείραμα, με τη λέξη «πλειοψηφία» να έχει αντικατασταθεί από τη λέξη «εξουσία».

Στην επόμενη σελίδα είχαμε την εισαγωγή των πειραματικών χειρισμών για τη δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή: την οικονομική απειλή της χρεοκοπίας. Πιο συγκεκριμένα, στις συνθήκες υψηλής οικονομικής απειλής όπου ήταν ανοιχτό το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα ακόλουθα:

«Δυστυχώς, η Ελλάδα βρίσκεται σε δεινή οικονομική κατάσταση με ορατό τον κίνδυνο της ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας και της εξόδου από την Ευρωζώνη καθώς είναι ανοιχτό το ενδεχόμενο της επιστροφής στη δραχμή.»

Αντίθετα, στις συνθήκες όπου το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας παρουσιαζόταν ως απίθανο, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα ακόλουθα:

«Ωστόσο, η Ελλάδα φαίνεται να έχει αποφύγει οριστικά τον κίνδυνο της ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας και της εξόδου από την Ευρωζώνη και είναι σαφές ότι δεν υπάρχει κανένα απολύτως ενδεχόμενο επιστροφής στη δραχμή.»

Έλεγχος πειραματικού χειρισμού. Για τον έλεγχο του χειρισμού της οικονομικής απειλής οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν στην εξής ερώτηση: *«Πόσο πιθανό είναι το ενδεχόμενο να βρεθεί η χώρα μας τους επόμενους μήνες σε συνθήκες ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας με συνεπακόλουθη έξοδο από την Ευρωζώνη και επιστροφή στη δραχμή;»* Στην απάντησή τους έπρεπε να τοποθετηθούν σε μια επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε «Απίθανο» ενώ το 7 «Βέβαιο».

10.2.3. Εξαρτημένες Μετρήσεις

Στις σελίδες που ακολουθούσαν, οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μία σειρά από ερωτήματα που αποτελούσαν τις εξαρτημένες μεταβλητές της έρευνας.

Αξιολόγηση των μέτρων λιτότητας γενικά. Καταρχάς, οι συμμετέχοντες καλούνταν να αξιολογήσουν τα μέτρα λιτότητας για τη μείωση του ελλείμματος με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας τύπου Likert (1= διαφωνώ απόλυτα, 7=Συμφωνώ απόλυτα). Πρόκειται για οκτώ δηλώσεις που διερευνούσαν κατά πόσο οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι τα νέα μέτρα είναι «προς τη λάθος κατεύθυνση», «προς τη σωστή κατεύθυνση», «παράλογα», «λογικά», «ωφέλιμα», «βλαβερά», «αναγκαία», «περιττά». Οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε καθένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Αφού αντιστρέψαμε τις απαντήσεις των συμμετεχόντων για τις δηλώσεις που αξιολογούσαν αρνητικά τα μέτρα (δηλ. «προς τη λάθος κατεύθυνση», «παράλογα», «βλαβερά», «περιττά») ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «Συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας» και η μέση τιμή ήταν 3,00 (τυπική απόκλιση: 1.14, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 6.38). Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε ιδιαίτερα ικανοποιητικός ($\alpha = .83$).

Συμφωνία με συγκεκριμένες κατηγορίες μέτρων: φορολογικά μέτρα, μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους. Ακολούθως, οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους με τη βοήθεια μιας επταβάθμιας κλίμακας Likert ως προς δέκα συγκεκριμένα μέτρα που εντάσσονται στην πολιτική λιτότητας για τη μείωση του ελλείμματος. Τα δέκα αυτά μέτρα υποβλήθηκαν σε Παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) σε κύριες συνιστώσες με ορθογώνια περιστροφή Varimax. Η παραγοντική ανάλυση μας έδωσε τρεις παράγοντες που εξηγούν το 60,34% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης.

Ο πρώτος παράγοντας που εξηγεί το 36,81% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης συγκεντρώνει τέσσερα μέτρα που περιλαμβάνουν την αύξηση της έμμεσης φορολογίας (π.χ. ΦΠΑ), την αύξηση της άμεσης φορολογίας (π.χ. φόρος εισοδήματος), την καταβολή έκτακτης εισφοράς και τις περικοπές στις συντάξεις. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε αρκετά ικανοποιητικός ($\alpha = .75$). Ο δείκτης που προέκυψε από τον μέσο όρο των τεσσάρων δηλώσεων ονομάστηκε «Συμφωνία με τα Φορολογικά μέτρα» και η μέση τιμή ήταν 2,35 (τυπική απόκλιση: 1.17, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 6)

Ο δεύτερος παράγοντας που εξηγεί το 13.01% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης συγκεντρώνει τρία μέτρα που περιλαμβάνουν αυστηρότερα κριτήρια στην χορήγηση επιδομάτων κοινωνικής πρόνοιας, αυστηρότερα κριτήρια στην

χορήγηση επιδόματος ανεργίας και περικοπές στα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας (π.χ. επίδομα αναπηρίας). Στην συνέχεια προχωρήσαμε στην κατασκευή του παραγοντικού δείκτη και υπολογίσαμε τον δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha = .66) που βρέθηκε οριακά ικανοποιητικός. Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «Συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες» και η μέση τιμή ήταν 3,33 (τυπική απόκλιση: 1.40, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 7.00).

Ο τρίτος παράγοντας που εξηγεί το 10,52% του συνολικού ποσοστού διακύμανσης συγκεντρώνει τρεις δηλώσεις που περιλαμβάνουν τις περικοπές στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, τις περικοπές στους μισθούς των ιδιωτικών υπαλλήλων και την ελαστική εργασία με μειωμένο ωράριο. Αφού υπολογίσαμε το μέσο όρο των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις τρεις αυτές ερωτήσεις προχωρήσαμε στην κατασκευή του παραγοντικού δείκτη και υπολογίσαμε τον δείκτη εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha = .59) που θεωρήθηκε οριακά αποδεκτός. Ο δείκτης που προέκυψε ονομάστηκε «Συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους» και η μέση τιμή ήταν 3,21 (τυπική απόκλιση: 1.30, ελάχιστη τιμή: 1.00, μέγιστη τιμή: 6.33).

Δικαιολόγηση του Οικονομικού Συστήματος. Η επόμενη εξαρτημένη μεταβλητή ήταν η κλίμακα Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος (Jost & Thompson, 2000). Περιέχει δεκαεπτά δηλώσεις σε επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, που είτε νομιμοποιούν τη φτώχεια, είτε καταγγέλλουν τον άδικο χαρακτήρα των οικονομικών ανισοτήτων. Αφού αντιστρέψαμε όσες δηλώσεις ήταν αντίθετες προς τη δικαιολόγηση του συστήματος, προχωρήσαμε στην κατασκευή ενός δείκτη που εκφράζει τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δεκαεπτά αυτές δηλώσεις. Ο δείκτης εσωτερικής αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) κρίθηκε

ικανοποιητικός ($\alpha = .77$). Η μέση τιμή της «Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος» ήταν το 3.26 (τυπική απόκλιση: .80, ελάχιστη τιμή: 1.35, μέγιστη τιμή: 6.53).

10.2.4. Έλεγχοι χειρισμού και επικαλούμενη μεταβλητή

Οικονομικό Πλαίσιο. Η ανάλυση διακύμανσης 2 (άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας: συμμόρφωση στην εξουσία ή διαφοροποίηση από την εξουσία) $\times$ 2 (οικονομικό πλαίσιο: υψηλή οικονομική απειλή ή χαμηλή οικονομική απειλή) $\times$ 2 (ιδεολογική τοποθέτηση: πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς και πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς) με εξαρτημένη μεταβλητή τον έλεγχο χειρισμού του οικονομικού πλαισίου (*«Πόσο πιθανό είναι το ενδεχόμενο να βρεθεί η χώρα μας τους επόμενους μήνες σε συνθήκες ανεξέλεγκτης χρεοκοπίας με συνεπακόλουθη έξοδο από την Ευρωζώνη και επιστροφή στη δραχμή;»*) έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση του οικονομικού πλαισίου [στις συνθήκες οικονομικής απειλής: $M=5.748$ ενώ στις συνθήκες όπου αποκλείεται το ενδεχόμενο της χρεοκοπίας: $M=4.788$, $F(1,174)=25.616$, $p < 0.001$]. Δεν βρέθηκε κύρια επίδραση των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας [$F(1,174)=.003$, $p=0.960$] ή της ιδεολογικής τοποθέτησης [$F(1,174)=2.735$, $p=0.100$]. Επιπλέον, δεν υπάρχει αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας [$F(1,174)=1.181$, $p=0.279$], αλληλεπίδραση του οικονομικού πλαισίου και της ιδεολογικής τοποθέτησης [$F(1,174)=1.539$, $p=0.216$], αλληλεπίδραση των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας και της ιδεολογικής τοποθέτησης [$F(1,174)=.033$, $p=0.855$] ή αλληλεπίδραση των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών μεταξύ τους [$F(1,174)=.088$, $p=0.767$]. Επομένως, η εγχειρηματοποίηση του πλαισίου οικονομικής απειλής ήταν επιτυχημένη.

Η επικαλούμενη μεταβλητή της ιδεολογικής τοποθέτησης. Με βάση τις απαντήσεις των ερωτώμενων στις πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) και χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (K-means Cluster Analysis) ομαδοποιήσαμε το δείγμα μας σε αυτούς που υιοθετούν περισσότερο, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς και αποτελούν το 51,1% του δείγματος και σε αυτούς που, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, υιοθετούν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς και αποτελούν το 48,9% του δείγματος (βλ. Πίνακα 10).

Πίνακας 10

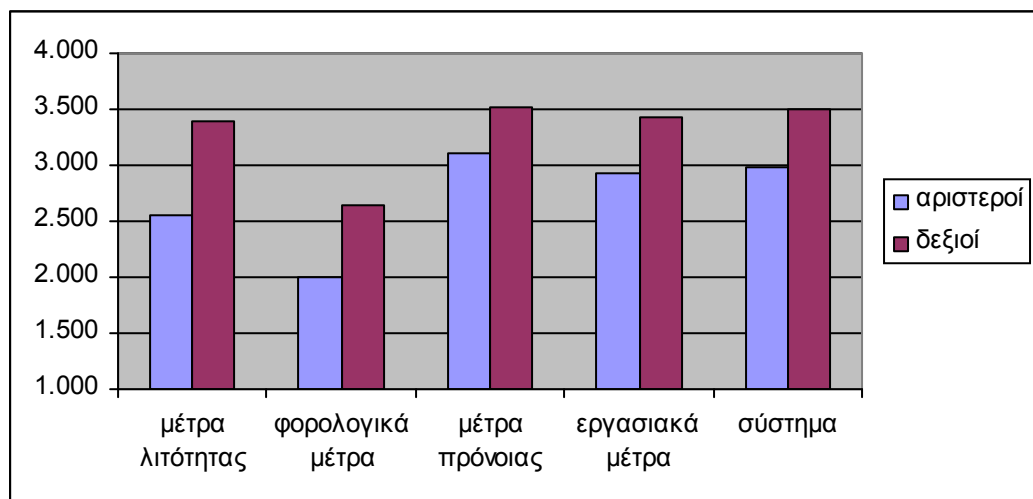
Κατανομή των συμμετεχόντων ανά πειραματική συνθήκη

		Διαφοροποίηση στην εξουσία	Συμμόρφωση στην εξουσία
Χαμηλή οικονομική απειλή	δεξιοί αριστεροί	25 20	21 25
Υψηλή οικονομική απειλή	δεξιοί αριστεροί	22 24	25 20

10.3. Αποτελέσματα

Ιδεολογική Τοποθέτηση. Η ανάλυση διακύμανσης δείχνει την κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης σε όλες σχεδόν τις εξαρτημένες μας μεταβλητές με αυτούς που υιοθετούν περισσότερο τις Πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς να είναι περισσότερο συναινετικοί με το σύστημα και τα κυβερνητικά μέτρα από ό,τι εκείνοι

που υιοθετούν περισσότερο τις Πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς. Συγκεκριμένα, οι δεξιοί αξιολογούν περισσότερο θετικά από τους αριστερούς τα μέτρα λιτότητας γενικά [αριστεροί: $M = 2,58$ και δεξιοί: $M = 3,41$, $F(1,180) = 27,411$, $p < 0,001$], συμφωνούν περισσότερο με τα φορολογικά μέτρα [αριστεροί: $M = 2,01$ και δεξιοί: $M = 2,67$, $F(1,179) = 15,659$, $p < 0,001$], με τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες [αριστεροί: $M = 3,11$ και δεξιοί: $M = 3,54$, $F(1,180) = 4,081$, $p = 0,045$] και με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [αριστεροί: $M = 2,95$ και δεξιοί: $M = 3,45$, $F(1,179) = 7,047$, $p = 0,009$]. Τέλος, οι δεξιοί δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα [δεξιοί: $M = 3,52$ και αριστεροί: $M = 2,99$, $F(1,180) = 22,388$, $p < 0,001$] (βλ. σχήμα 11).

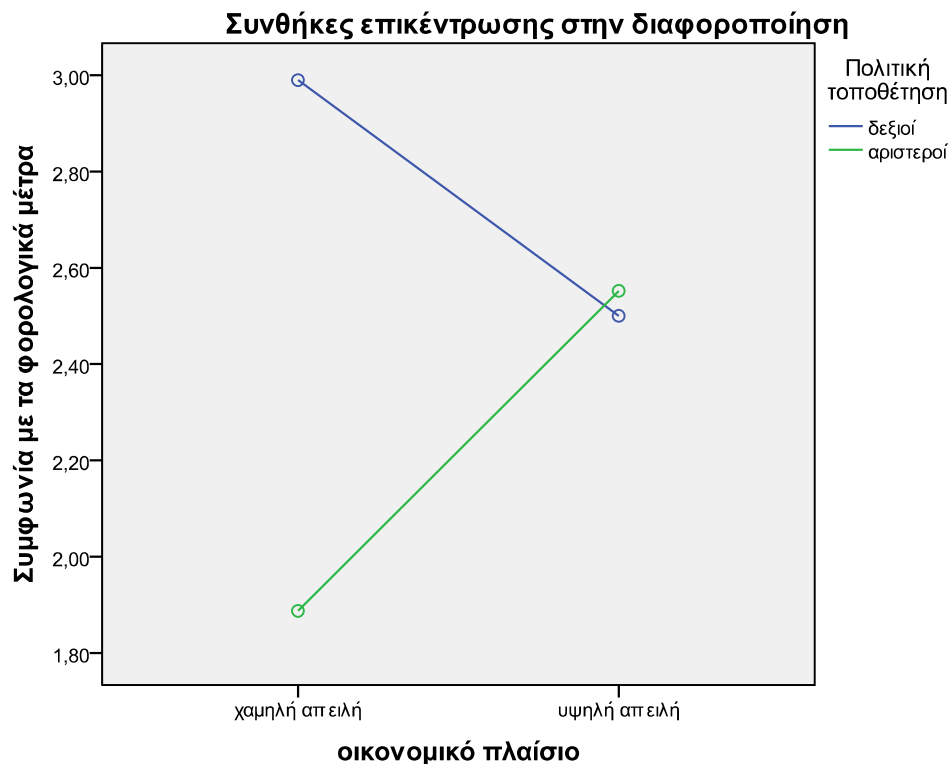
Σχήμα 11. Κύριες επιδράσεις της ιδεολογικής τοποθέτησης στη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας γενικά, τα φορολογικά μέτρα, τα μέτρα πρόνοιας, τα εργασιακά μέτρα και τη δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος.

Τριπλές αλληλεπιδράσεις. Η αλληλεπίδραση των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν στατιστικά σημαντική σε όλες τις εξαρτημένες μετρήσεις και ειδικότερα στη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας γενικά [$F(1,174) = 13,379$, $p < 0,001$], στη συμφωνία με τα φορολογικά μέτρα [$F(1,173) = 9,104$, $p = 0,003$], στη συμφωνία με

τις εργασιακές αλλαγές [$F(1,173)=9,804, p=0,002$], στη δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος [$F(1,174)=11,043, p=0,001$] και, οριακά, στη συμφωνία με τις αλλαγές στην πολιτική πρόνοιας [$F(1,173)=3,567, p=0,061$].

Η ιδεολογική ταυτότητα, σε αλληλεπίδραση με το κανονιστικό πλαίσιο και την οικονομική απειλή. Είδαμε παραπάνω, ότι η ιδεολογική ταυτότητα έχει κύρια επίδραση σε όλες τις εξαρτημένες μας μετρήσεις, με τους δεξιούς να συμφωνούν περισσότερο από τους αριστερούς με τα κυβερνητικά μέτρα και το σύστημα γενικά. Ωστόσο, η επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης φαίνεται να αμβλύνεται σε ορισμένες συνθήκες και να οξύνεται σε άλλες.

Ειδικότερα, όταν υπάρχει επικέντρωση στην διαφοροποίηση προς την εξουσία, χωρίς να είναι πιθανή η οικονομική απειλή της χρεοκοπίας, η ιδεολογική τοποθέτηση δίνει στατιστικά σημαντικές διαφορές για όλες σχεδόν τις μετρήσεις με τους δεξιούς να υιοθετούν περισσότερο νομιμοποιητικές θέσεις από τους αριστερούς απέναντι στο σύστημα. Έτσι, οι δεξιοί αξιολογούν θετικότερα τα μέτρα λιτότητας [αριστεροί: $M = 2,53$ και δεξιοί: $M = 3,55, F(1,43)=12,732, p=0,001$], συμφωνούν περισσότερο με τα φορολογικά μέτρα [αριστεροί: $M = 1,89$ και δεξιοί: $M = 2,99, F(1,43)=8,417, p=0,006$], και τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [αριστεροί: $M = 2,85$ και δεξιοί: $M = 3,79, F(1,43)=6,452, p=0,015$], ενώ δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα [αριστεροί: $M = 3,06$ και δεξιοί: $M = 3,80, F(1,43)=8,805, p=0,005$]. Η μόνη εξαρτημένη μεταβλητή στην οποία δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά δεξιών και αριστερών είναι η συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες [$F(1,43)=1,154, p=0,289$]

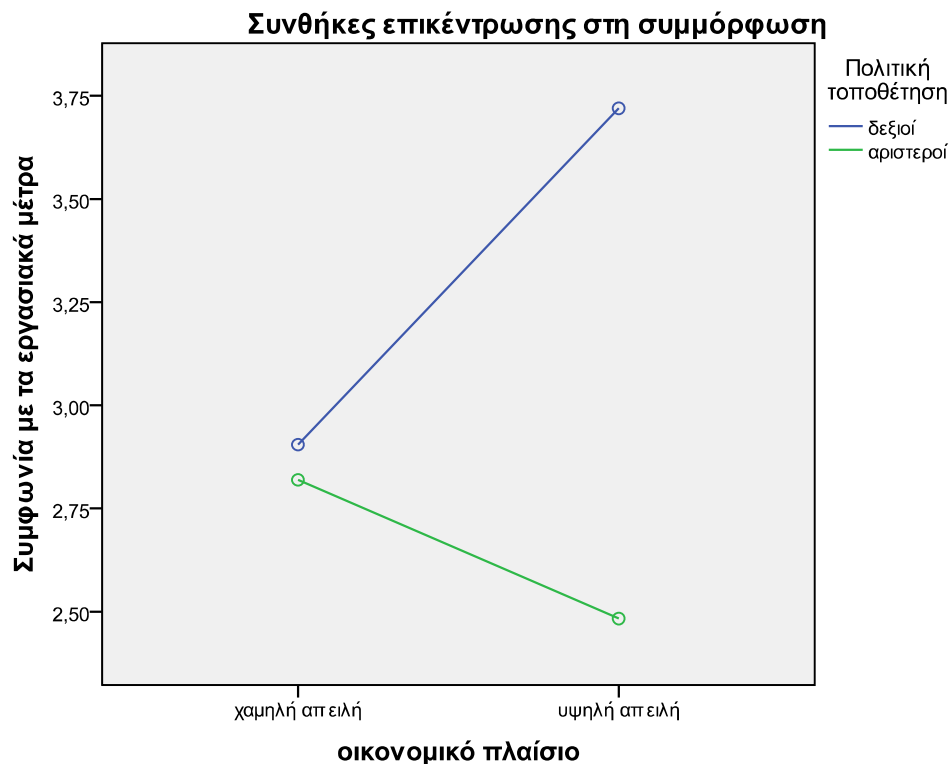

Διάγραμμα 8. Αλληλεπίδραση της πολιτικής τοποθέτησης με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες διαφοροποίησης από την εξουσία.

Αντίθετα, όταν υπάρχει επικέντρωση στην διαφοροποίηση από την εξουσία και παράλληλα πλαίσιο υψηλής οικονομικής απειλής, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ αριστερών και δεξιών για καμία από τις εξαρτημένες μετρήσεις μας. Συγκεκριμένα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ δεξιών και αριστερών ως προς τη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας γενικά [$F(1,44)=,482, p=0,491$], τα φορολογικά μέτρα [$F(1,44)=,030, p=0,864$], τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες [$F(1,44)=,576, p=0,452$], τα μέτρα που αφορούν τα εργασιακά [$F(1,44)=,374, p=0,544$] και τη δικαιολόγηση του συστήματος [$F(1,44)=,025, p=0,876$] (βλ. Διάγραμμα 8).

Η αντίστροφη τάση παρατηρείται στις συνθήκες που υπάρχει επικέντρωση στη συμμόρφωση προς την εξουσία. Στην περίπτωση αυτή, ο συνδυασμός της συμμόρφωσης στην εξουσία με την υψηλή οικονομική απειλή δίνει στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε αριστερούς και δεξιούς, με τους δεξιούς να υιοθετούν περισσότερο νομιμοποιητικές θέσεις. Ειδικότερα, οι δεξιοί αξιολογούν θετικότερα τα μέτρα λιτότητας [αριστεροί: $M = 2,09$ και δεξιοί: $M = 3,85$, $F(1,43)=41,158$, $p<0,001$], συμφωνούν περισσότερο με τα φορολογικά μέτρα [αριστεροί: $M = 1,74$ και δεξιοί: $M = 2,93$, $F(1,43)=12,187$, $p=0,001$], με τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες [αριστεροί: $M = 2,87$ και δεξιοί: $M = 4,04$, $F(1,43)=8,183$, $p=0,007$], με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [αριστεροί: $M = 2,48$ και δεξιοί: $M = 3,72$, $F(1,43)=12,037$, $p=0,001$] (βλ. Διάγραμμα 9), ενώ δικαιολογούν περισσότερο το οικονομικό σύστημα [αριστεροί: $M = 2,68$ και δεξιοί: $M = 3,71$, $F(1,43)=21,262$, $p<0,001$].

Αντίθετα, στις συνθήκες που έχουμε επικέντρωση στη συμμόρφωση προς την εξουσία αλλά χαμηλή οικονομική απειλή η ιδεολογική τοποθέτηση φαίνεται να επιδρά οριακά, μόνο ως προς τη δικαιολόγηση του συστήματος (δεξιοί: $M = 3,26$ και αριστεροί: $M = 2,91$, $F(1,44)=3,271$, $p=0,077$), ενώ για όλες τις υπόλοιπες εξαρτημένες μεταβλητές δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ αριστερών και δεξιών. Ειδικότερα, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ δεξιών και αριστερών ως προς τη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας γενικά [$F(1,44)=,831$, $p=0,367$], τα φορολογικά μέτρα [$F(1,43)=1,855$, $p=0,180$], τα μέτρα που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες [$F(1,43)=1,215$, $p=0,277$], τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [$F(1,43)=,056$, $p=0,814$].

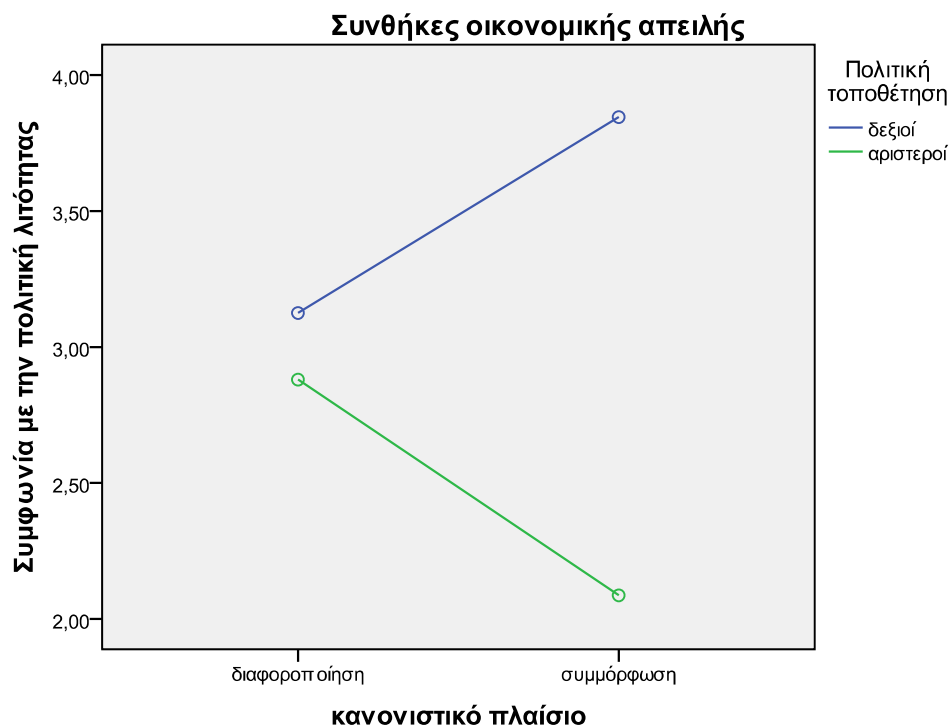
Διάγραμμα 9. Αλληλεπίδραση της πολιτικής τοποθέτησης με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες επικέντρωσης στη συμμόρφωση.

Οι Άρρητες Θεωρίες Επιρροής της Εξουσίας. Η ανάλυση διακύμανσης δείχνει μια κύρια επίδραση των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας, με την διαφοροποίηση στην εξουσία να οδηγεί, παραδόξως, σε περισσότερο νομιμοποιητικές προς το σύστημα θέσεις από ό,τι η επικέντρωση στη συμμόρφωση. Πιο συγκεκριμένα, η επικέντρωση στην διαφοροποίηση αυξάνει τη συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [συμμόρφωση: $M = 2,982$ και διαφοροποίηση: $M = 3,368$, $F(1, 173) = 4,3022$, $p = 0,040$], τη συμφωνία με τα φορολογικά μέτρα [συμμόρφωση: $M = 2,156$ και διαφοροποίηση: $M = 2,482$, $F(1, 173) = 3,979$, $p = 0,048$], και οριακά τη δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος [συμμόρφωση: $M = 3,137$ και διαφοροποίηση: $M = 3,342$, $F(1, 174) = 3,514$,

$p=0,063$]. Δεν βρέθηκε καμία επίδραση των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας στην αξιολόγηση των μέτρων λιτότητας γενικά.

Για την καλύτερη κατανόηση της, φαινομενικά, παράδοξης επίδρασης των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τις αλληλεπιδράσεις των άρρητων θεωριών επιρροής της εξουσίας με τις υπόλοιπες ανεξάρτητες μεταβλητές. Εξάλλου, ο πειραματικός μας σχεδιασμός βασίζεται στην υπόθεση ότι οι άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας αλληλεπιδρούν με την ιδεολογική τοποθέτηση και το οικονομικό πλαίσιο.

Καταρχάς, η επικέντρωση στη συμμόρφωση προς την εξουσία φαίνεται να μειώνει τη νομιμοποίηση του συστήματος για τους αριστερούς που βρίσκονται σε

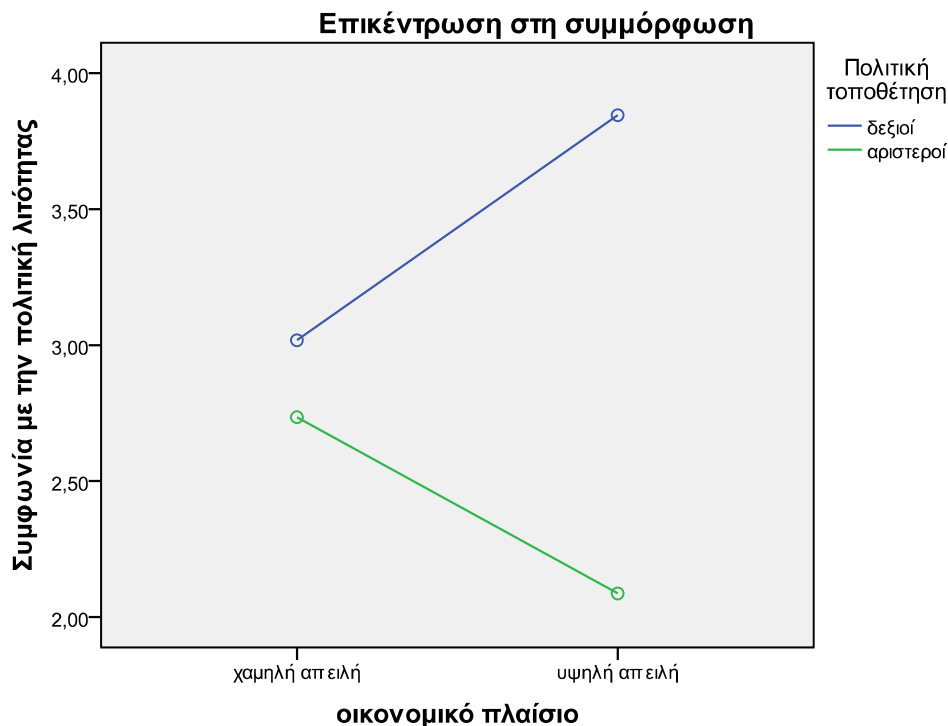

Διάγραμμα 10. Αλληλεπίδραση της πολιτικής τοποθέτησης με το κανονιστικό πλαίσιο σε συνθήκες οικονομικής απειλής.

συνθήκες αυξημένης οικονομικής απειλής με τη μορφή της χρεοκοπίας. Έτσι, υπό καθεστώς οικονομικής απειλής, η επικέντρωση στη συμμόρφωση μειώνει για τους αριστερούς, σε σύγκριση με την επικέντρωση στη διαφοροποίηση, την θετική αξιολόγηση των μέτρων λιτότητας [συμμόρφωση: $M = 2,09$ και διαφοροποίηση: $M = 2,89$, $F(1,42)=7,530$, $p=0,009$] (Διάγραμμα 10), τη συμφωνία με τα φορολογικά μέτρα [συμμόρφωση: $M = 1,74$ και διαφοροποίηση: $M = 2,55$, $F(1,42)=7,614$, $p=0,009$], τη συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [συμμόρφωση: $M = 2,48$ και διαφοροποίηση: $M = 3,54$, $F(1,42)=5,670$, $p=0,022$] και τη δικαιολόγηση του συστήματος [συμμόρφωση: $M = 2,68$ και διαφοροποίηση: $M = 3,27$, $F(1,42)=6,228$, $p=0,017$]. Αντίθετα, όταν δε γίνεται αναφορά στο απειλητικό ενδεχόμενο της χρεοκοπίας, δεν υπάρχει για τους αριστερούς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ συμμόρφωσης και διαφοροποίησης για καμία από τις εξαρτημένες μετρήσεις μας.

Για τους δεξιούς, η επικέντρωση στη συμμόρφωση με την εξουσία μειώνει τη συμφωνία με την κυβερνητική πολιτική αλλά μόνο στις συνθήκες που δε γίνεται καμία αναφορά στην οικονομική απειλή. Έτσι, στις συνθήκες που δε γίνεται αναφορά στο οικονομικό πλαίσιο, η συμμόρφωση σε σύγκριση με την διαφοροποίηση μειώνει για τους δεξιούς τη συμφωνία με τα φορολογικά μέτρα [συμμόρφωση: $M=2,17$ και διαφοροποίηση: $M = 2,99$, $F(1,44)=4,788$, $p=0,034$], τη συμφωνία με τα μέτρα που αφορούν τους εργαζόμενους [συμμόρφωση: $M = 2,91$ και διαφοροποίηση: $M = 3,79$, $F(1,44)=5,441$, $p=0,024$], τη δικαιολόγηση του συστήματος [συμμόρφωση: $M = 3,26$ και διαφοροποίηση: $M = 3,80$, $F(1,44)=5,969$, $p=0,019$] και οριακά τη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας γενικά [συμμόρφωση: $M = 3,02$ και διαφοροποίηση: $M = 3,55$, $F(1,44)=3,168$, $p=0,082$]. Αντίθετα, υπό καθεστώς οικονομικής απειλής, παρατηρείται ακριβώς το αντίστροφο φαινόμενο, με τη συμμόρφωση προς την

εξουσία να αυξάνει τη νομιμοποίηση του συστήματος σε σύγκριση με τη διαφοροποίηση. Έτσι, οι δεξιοί που βρίσκονται σε πλαίσιο οικονομικής απειλής και επικεντρώνονται στη συμμόρφωση με την εξουσία συμφωνούν περισσότερο, συγκριτικά με τη συνθήκη διαφοροποίησης στην εξουσία, με τα μέτρα λιτότητας γενικά [συμμόρφωση: $M = 3,85$ και διαφοροποίηση: $M = 3,13$, $F(1,45) = 4,521$, $p = 0,039$] και τη δικαιολόγηση του συστήματος [συμμόρφωση: $M = 3,71$ και διαφοροποίηση: $M = 3,24$, $F(1,45) = 6,117$, $p = 0,017$].

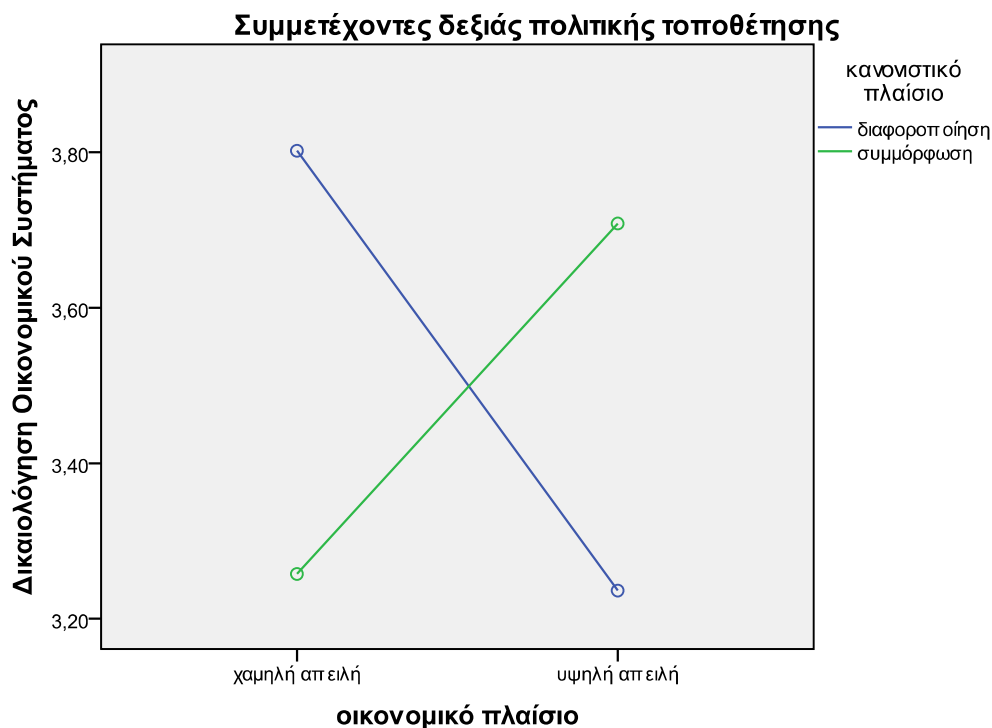
Διάγραμμα 11. Αλληλεπίδραση της πολιτικής τοποθέτησης με το οικονομικό πλαίσιο σε συνθήκες επικέντρωσης στη συμμόρφωση.

Οικονομικό Πλαίσιο. Η οικονομική απειλή της χρεοκοπίας δεν είχε στατιστικά σημαντική επίδραση στις εξαρτημένες μας μετρήσεις παρά μόνο σε

αλληλεπίδραση με την ιδεολογική τοποθέτηση και τις άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας.

Συγκεκριμένα, η οικονομική απειλή επιδρά στη νομιμοποίηση του συστήματος κυρίως στις συνθήκες επικέντρωσης στη συμμόρφωση, ωθώντας τους δεξιούς να νομιμοποιούν περισσότερο το σύστημα και τους αριστερούς να το καταγγέλλουν περισσότερο. Έτσι, η οικονομική απειλή, σε σύγκριση με τη συνθήκη όπου ο οικονομικός κίνδυνος φαίνεται να έχει αποφευχθεί, αυξάνει την θετική αξιολόγηση των μέτρων λιτότητας για τους δεξιούς [οικονομική απειλή: $M = 3,85$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 3,02$, $F(1,44) = 8,646$, $p = 0,005$] ενώ τη μειώνει για τους αριστερούς [οικονομική απειλή: $M = 2,09$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 2,74$, $F(1,43) = 4,503$, $p = 0,040$] (βλ. διάγραμμα 11). Η τάση αυτή των δεξιών επιβεβαιώνεται και στις υπόλοιπες εξαρτημένες μετρήσεις, καθώς η επικέντρωση στη συμμόρφωση μέσα σε πλαίσιο οικονομικής απειλής αυξάνει, σε σύγκριση με τη συνθήκη χαμηλού οικονομικού κινδύνου, τη συμφωνία των δεξιών με τα εργασιακά μέτρα [οικονομική απειλή: $M = 3,72$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 2,91$, $F(1,44) = 7,516$, $p = 0,009$] και τις φορολογικές αλλαγές [οικονομική απειλή: $M = 2,93$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 2,17$, $F(1,44) = 5,346$, $p = 0,026$].

Πιο καθαρή εικόνα δίνει η μέτρηση για τη δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος, όπου το οικονομικό πλαίσιο αλληλεπιδρά για τους δεξιούς και με τα δύο είδη επικέντρωσης. Έτσι, όταν υπάρχει επικέντρωση στη διαφοροποίηση, η οικονομική απειλή, σε σύγκριση με τη συνθήκη χαμηλού οικονομικού κινδύνου,

Διάγραμμα 12. Αλληλεπίδραση του κανονιστικού πλαισίου με το οικονομικό πλαίσιο για τους συμμετέχοντες δεξιός πολιτικής τοποθέτησης.

μειώνει τη δικαιολόγηση του συστήματος [οικονομική απειλή: $M = 3,24$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 3,80$, $F(1,45) = 6,233$, $p = 0,016$] για τους δεξιούς, ενώ την αυξάνει όταν υπάρχει επικέντρωση στη συμμόρφωση [οικονομική απειλή: $M = 3,71$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 3,26$, $F(1,44) = 5,975$, $p = 0,019$] (Διάγραμμα 12).

Τέλος, το οικονομικό πλαίσιο φαίνεται να αλληλεπιδρά με τη διαφοροποίηση προς την εξουσία και για τους αριστερούς συμμετέχοντες, όπου φαίνεται ότι η οικονομική απειλή, σε σύγκριση με τον χαμηλό οικονομικό κίνδυνο, αυξάνει τη συμφωνία με τα φορολογικά μέτρα [οικονομική απειλή: $M = 2,55$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος: $M = 1,89$, $F(1,42) = 5,498$, $p = 0,024$] και, οριακά, με τις

εργασιακές αλλαγές [οικονομική απειλή: $M = 3,54$ και χαμηλός οικονομικός κίνδυνος : $M = 2,85$, $F(1,42) = 3,252$, $p = 0,079$].

10.4. Συζήτηση

Στην παρούσα έρευνα εξετάστηκαν τρεις πιθανοί παράγοντες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στα μέτρα λιτότητας: η ιδεολογική ταυτότητα του υποκειμένου, οι συνέπειες της ρητορικής περί εξόδου από την ευρωζώνη και οι άρρητες θεωρίες που αφορούν στη στάση του υποκειμένου απέναντι στην επιρροή της εξουσίας.

Υποθέσαμε ότι όσοι υιοθετούν ιδέες που προσιδιάζουν στον χώρο της αριστεράς, θα τείνουν να συμφωνούν λιγότερο με τα μέτρα λιτότητας και να δικαιολογούν λιγότερο το οικονομικό σύστημα, σε σύγκριση με όσους υιοθετούν ιδέες που προσιδιάζουν στον χώρο της δεξιάς. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι πράγματι, η ιδεολογική τοποθέτηση ασκεί κύρια επίδραση σε όλες τις εξαρτημένες μας μεταβλητές. Έτσι, η αριστερή ιδεολογική τοποθέτηση μειώνει τη συμφωνία με τα μέτρα λιτότητας κάθε μορφής, ενώ οδηγεί και σε μικρότερη δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος.

Διαπιστώσαμε, ήδη, στο προηγούμενο πείραμα, ότι το πλαίσιο παίζει ενεργό ρόλο στον τρόπο που το κοινωνικό υποκείμενο προσλαμβάνει τα ερεθίσματα επικέντρωσης, μεταβάλλοντας, υπό προϋποθέσεις, το κανονιστικό τους περιεχόμενο. Στο πείραμα που εξετάζουμε αυτήν τη φορά, φαίνεται ότι τα υποκείμενά μας, όχι μόνο επεξεργάζονται ενεργά τα ερεθίσματα επικέντρωσης, λαμβάνοντας υπόψη και το πλαίσιο, αλλά αντιδρούν σε αυτά, ενίοτε κατευθυνόμενοι προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση.

Βρήκαμε, λοιπόν, ότι η επικέντρωση στη συμμόρφωση οδηγεί σε περισσότερο «αντεξουσιαστικές» θέσεις από την επικέντρωση στη διαφοροποίηση σε δύο περιπτώσεις: στους δεξιούς, όταν ο οικονομικός κίνδυνος στον οποίο βρίσκεται η χώρα είναι χαμηλός, και στους αριστερούς, όταν έχουμε ενεργοποιήσει την οικονομική απειλή.

Ειδικότερα, όσοι υιοθετούν περισσότερο ιδέες της δεξιάς και δε βρίσκονται σε απειλητικό οικονομικό πλαίσιο, συμφωνούν λιγότερο με τα κυβερνητικά μέτρα και δικαιολογούν λιγότερο το οικονομικό σύστημα όταν τους επικεντρώνουμε στη συμμόρφωση, παρά όταν τους επικεντρώνουμε στη διαφοροποίηση. Αντίθετα, όσοι υιοθετούν περισσότερο ιδέες της αριστεράς, εμφανίζουν την ίδια τάση μόνο όταν βρίσκονται σε συνθήκες οικονομικής απειλής. Σε αυτήν την περίπτωση, συμφωνούν λιγότερο με τα κυβερνητικά μέτρα και δικαιολογούν λιγότερο το οικονομικό σύστημα όταν τους έχουμε επικεντρώσει στη συμμόρφωση προς της εξουσία, παρά όταν τους έχουμε επικεντρώσει στη διαφοροποίηση με την εξουσία.

Τα ευρήματα αυτά μας κάνουν να αναρωτιόμαστε, κατά πόσο τα ερεθίσματα επικέντρωσης, ακόμη κι όταν παρουσιάζονται με τη μορφή ερωτήσεων όπου οι συμμετέχοντες έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν τη διαφωνία τους, γίνονται στην πραγματικότητα αντιληπτά ως μια απόπειρα επιρροής από την πλευρά του πειραματιστή. Αν κάτι τέτοιο ισχύει, τα ευρήματά θα μπορούσαν να μας παραπέμπουν στη θεωρία της ψυχολογικής αναδραστικότητας (Brehm & Brehm, 1981), μια από τις πρώτες απόπειρες μελέτης της αντίστασης στην κοινωνική επιρροή. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, στην περίπτωση που η πίεση που ασκείται στο άτομο από μία πηγή επιρροής είναι τέτοια ώστε να απειλείται η ελευθερία του, το άτομο αντιστέκεται και ενεργεί κατά τρόπο που αποκαθιστά την χαμένη του αυτονομία. (Παπαστάμου, 2006). Για να οδηγηθούμε σε μια τέτοια ερμηνεία, βέβαια,

θα έπρεπε να θεωρήσουμε ως δεδομένο ότι η συμπλήρωση των ερωτήσεων επικέντρωσης προκάλεσε στους συμμετέχοντες μεγάλη πίεση, ικανή να τους κάνει να αισθανθούν απειλή και να οδηγήσει στην κατάσταση της ψυχολογικής αναδραστικότητας. Κάτι τέτοιο, θα μπορούσε να ισχύει μόνο στην περίπτωση της επικέντρωσης στη συμμόρφωση και αυτό εξαιτίας της έντονης αντιδημοφιλίας της.

Ωστόσο, η θεωρία της ψυχολογικής αναδραστικότητας αναφέρεται σε κίνητρα ψυχολογικής υφής που εντοπίζονται στο ατομικό επίπεδο. Τα ευρήματά μας, όμως, μας παραπέμπουν περισσότερο σε κίνητρα ιδεολογικής υφής. Μια πρώτη παρατήρηση είναι, ότι η αντίδραση των αριστερών απέναντι στη συμμόρφωση προκύπτει σε ένα πλαίσιο υψηλής οικονομικής απειλής και απονομιμοποίησης. Αντίθετα, δεν παρουσιάζουν αντίδραση όταν η οικονομική απειλή είναι χαμηλή. Το αντίστροφο συμβαίνει για τους δεξιούς, οι οποίοι αντιδρούν όταν υπάρχει χαμηλή οικονομική απειλή αλλά «συμμορφώνονται» όταν η οικονομική απειλή αυξάνεται. Για να κατανοήσουμε το φαινόμενο είναι απαραίτητο να δούμε πώς δεξιοί και αριστεροί μεταβολίζουν τα ερεθίσματα επικέντρωσης, ανάλογα με το οικονομικό πλαίσιο.

Φαίνεται καταρχάς, ότι οι άρρητες θεωρίες επιρροής της εξουσίας δεν επιδρούν κατά κανένα τρόπο στις απαντήσεις των αριστερών, όταν δεν υπάρχει αναφορά σε ενδεχόμενο οικονομικό κίνδυνο. Η επικέντρωση στη συμμόρφωση δεν προκαλεί κάποιο φαινόμενο αντίδρασης, αλλά ούτε και η επικέντρωση στη διαφοροποίηση ενισχύει με κάποιο τρόπο τις αντεξουσιαστικές θέσεις των αριστερών. Τα πράγματα αλλάζουν υπό καθεστώς οικονομικής απειλής. Εδώ, η συμμόρφωση με την εξουσία οξύνει την πρόσληψη της σύγκρουσης, προκαλώντας μια κατάσταση αντίδρασης και απελευθερώνοντας περισσότερο αντεξουσιαστικές θέσεις, από ό,τι η επικέντρωση στη διαφοροποίηση.

Οι δεξιοί, από την άλλη, όταν δε βρίσκονται υπό το καθεστώς της οικονομικής απειλής, απαντούν στην επικέντρωση στη συμμόρφωση με περισσότερο αντεξουσιαστικές θέσεις, συγκριτικά με την επικέντρωση στην διαφοροποίηση. Η αντίδραση αυτή κάμπτεται, μόλις γίνει πρόδηλη η οικονομική απειλή. Υπό το καθεστώς της οικονομικής απειλής, οι δεξιοί εμφανίζουν τάση συντηρητικοποίησης στην επικέντρωση στη συμμόρφωση και τάση καταγγελίας του συστήματος στη συνθήκη διαφοροποίησης.

Κοιτώντας τις διαφορές μεταξύ αριστερών και δεξιών, διαπιστώνουμε ότι όταν δεν υπάρχει πρόδηλη η αυξημένη οικονομική απειλή, η επικέντρωση στη συμμόρφωση λειτουργεί προς την κατεύθυνση της συναίνεσης, μειώνοντας την διαφορά μεταξύ αριστερών και δεξιών. Εξαίρεση σε αυτήν την τάση αποτελεί η δικαιολόγηση του οικονομικού συστήματος όπου παρατηρούνται οριακές διαφορές μεταξύ αριστερών και δεξιών. Τα τελευταία αυτά αποτελέσματα μπορούν να αποδοθούν στον έκδηλα συγκρουσιακό χαρακτήρα των δηλώσεων που περιλαμβάνονται στην κλίμακα Δικαιολόγησης του Οικονομικού Συστήματος και καθιστούν περισσότερο πρόδηλες τις ιδεολογικές ταυτίσεις των συμμετεχόντων. Όταν, όμως, τα μηνύματα συμμόρφωσης προς την εξουσία συνδυάζονται με την οικονομική απειλή, δημιουργούνται συνθήκες ακραίας πόλωσης, οδηγώντας τους αριστερούς να καταγγείλουν ακόμη περισσότερο το σύστημα και τους δεξιούς να το δικαιολογήσουν. Παραδόξως, η κοινωνική νόρμα της διαφοροποίησης προς την εξουσία δεν θα έχει αντίστοιχη επίδραση, καθώς ο αντεξουσιαστικός λόγος αποτελεί κατά μία έννοια κοινό τόπο μέσα σε ένα πλαίσιο πλειοψηφικών διαμαρτυριών και υψηλής οικονομικής απειλής. Έτσι, όταν η υψηλή οικονομική απειλή συνδυάζεται με μηνύματα διαφοροποίησης προς την εξουσία, η πόλωση αποφεύγεται και αριστεροί και δεξιοί συμπίπτουν στην κριτική τους απέναντι στο σύστημα. Οι διαφορές μεταξύ

δεξιών και αριστερών, όμως, γίνονται στατιστικά σημαντικές στην περίπτωση που η επικέντρωση στη διαφοροποίηση τοποθετείται σε καθεστώς χαμηλής οικονομικής απειλής.

Αντίθετα, λοιπόν, από τις προβλέψεις της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost et al., 2003), η οικονομική απειλή δεν οδηγεί σε συντηρητικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου συνολικά. Ούτε, όμως, και οι προβλέψεις που απορρέουν από τη θεωρία Διαχείρισης του τρόμου επιβεβαιώνονται (Greenberg et al., 1997), καθώς οι συμμετέχοντες δεν οδηγούνται σε όλες τις περιπτώσεις στην ριζοσπαστικοποίηση. Αντίθετα, προκύπτει ότι αριστεροί και δεξιοί οδηγούνται σε περισσότερο ακραίες θέσεις και ιδεολογική πόλωση μόνο όταν η αυξημένη οικονομική απειλή συνδυάζεται με επικέντρωση στη συμμόρφωση προς της εξουσία. Σε αυτές τις συνθήκες παρατηρούνται και οι μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ αριστερών και δεξιών. Αυτό οφείλεται, στο γεγονός ότι η αύξηση της οικονομικής απειλής, οδηγεί σε συντηρητικοποίηση των δεξιών που έχουν επικεντρωθεί στη συμμόρφωση. Στην περίπτωση της αξιολόγησης των μέτρων λιτότητας γενικά, παρατηρείται η αντίστροφη τάση για τους αριστερούς, όπου η αύξηση της οικονομικής απειλής σε συνδυασμό με την επικέντρωση στη συμμόρφωση τους οδηγεί στη ριζοσπαστικοποίηση. Επιπλέον, στην περίπτωση της δικαιολόγησης του οικονομικού συστήματος, η αύξηση της οικονομικής απειλής οδηγεί τους δεξιούς που έχουν επικεντρωθεί στην διαφοροποίηση σε μείωση της δικαιολόγησης προς το σύστημα.

Διαπιστώνουμε, συνοψίζοντας, ότι οι συμμετέχοντες απαντούν διαφορετικά στις συνθήκες αυξημένης οικονομικής απειλής, ανάλογα με τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά και το κανονιστικό πλαίσιο που καταστήσαμε πρόδηλο. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα δεν δέχονται τους πειραματικούς

χειρισμούς μας ως *tabula rasa*, αλλά αντιθέτως, τους προσλαμβάνουν και ερμηνεύουν κατά τρόπο ενεργητικό, και σε άμεση συνάρτηση με τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά (Papastamou & Prodromitis, 2010).

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι η ελευθερία διαφοροποίησης και κριτικής προς την εξουσία λειτουργεί σαν δικλείδα ασφαλείας, όταν το κοινωνικό υποκείμενο βρίσκεται σε απειλητικές συνθήκες και καθεστώς κρίσης. Τα αντίθετα αποτελέσματα έχει η επιβολή της συμμόρφωσης προς την εξουσία, που σε συνδυασμό με την αυξημένη οικονομική απειλή, οδηγεί σε πόλωση και ριζοσπαστικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου. Είναι σημαντικό, ωστόσο, οι υποθέσεις αυτής της ερευνητικής προσπάθειας να μεταφερθούν και σε διαφορετικά πειραματικά υποδείγματα, εκτός της οικονομικής κρίσης, όπου θα μπορούσαν να διερευνηθούν και να συγκριθούν μεταξύ τους διαφορετικές μορφές απειλής, όπως π.χ. οι εγγενείς απειλές στο σύστημα και οι εξωτερικές απειλές.

Συμπεράσματα και Συζήτηση

Πρώτη επιδίωξη της παρούσας διατριβής ήταν η διερεύνηση του ευρύτερου πλαισίου κοινωνικής σκέψης, μέσα στο οποίο εγγράφονται τα φαινόμενα νομιμοποίησης του συστήματος. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήσαμε τρεις έρευνες συσχετίσεων που μελετούσαν τη νομιμοποίηση του συστήματος σε ιδεολογικό, κανονιστικό, πολιτικό και αναπαραστασιακό επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τις άρρητες θεωρίες του κοινωνικού υποκειμένου για τον άνθρωπο και την κοινωνία.

Στόχος της πρώτης έρευνας ήταν η διερεύνηση των ιδεολογικών και κανονιστικών προσδιορισμών της νομιμοποίησης του συστήματος. Τα αποτελέσματα, έδειξαν ότι η νομιμοποίηση του συστήματος αφορά, κυρίως, στο χώρο της δεξιάς. Σκιαγραφείται, με αυτόν τον τρόπο, ένας δεξιός ιδεολογικός πόλος που οργανώνεται γύρω από τον πολιτικό και κοινωνικό συντηρητισμό και την υποστήριξη της κοινωνικής συμμόρφωσης.

Στην δεύτερη έρευνα, στόχος μας ήταν να μελετηθεί η νομιμοποίηση του συστήματος σε σχέση με ευρύτερους άξονες της κοινωνικής σκέψης, όπως οι πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για την ανθρώπινη φύση και τη δόμηση της κοινωνίας, αλλά και η εικόνα που έχει για την κοινωνία στην οποία ζει. Καταρχάς, τα αποτελέσματα έδειξαν τον ιδεολογικά ενεργό χαρακτήρα των θεωριών του κοινωνικού υποκειμένου για την ανθρώπινη φύση και τις δομές συγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντίστοιχα ιδεολογικά προσδιορισμένη ήταν και η εικόνα του κοινωνικού υποκειμένου για τη σημερινή κοινωνία. Η διασύνδεση των παραπάνω μεταβλητών με τη νομιμοποίηση του συστήματος μας έδωσε ένα κατεξοχήν νομιμοποιητικό σκεπτικό που δικαιολογεί τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και υιοθετεί μια θετική εικόνα για την κοινωνία. Σε αυτό το σκεπτικό, αντιδιαστέλλεται μια κριτική προσέγγιση του συστήματος που συνοδεύεται και από

μια αρνητική εικόνα για τη σημερινή κοινωνία. Εδώ, οι πεποιθήσεις του κοινωνικού υποκειμένου για τη δόμηση της κοινωνίας εκφράζουν τις βασικές ιδέες του γενετικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής για μια κοινωνία που μετασχηματίζεται διαρκώς υπό την επιρροή των μειονοτήτων. Βλέπουμε, λοιπόν, δυο εντελώς αντίθετους πόλους κοινωνικής σκέψης που συνοδεύονται και από δυο διαφορετικές θεάσεις της κοινωνίας. Προκύπτει, ωστόσο, ότι εντός του νομιμοποιητικού σκεπτικού υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Από τη μία έχουμε μια θετική και αισιόδοξη αντίληψη για τον άνθρωπο και την κοινωνία που παρουσιάζεται να λειτουργεί παιδαγωγικά, ενώ από την άλλη έχουμε τη δικαιολόγηση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων ως έκφραση κοινωνικού κυνισμού. Σε αυτό το δίπολο, βλέπουμε να αντιδιαστέλλονται οι δύο διαφορετικές κοινωνικές λογικές που διατρέχουν παράλληλα το νομιμοποιητικό σκεπτικό: από τη μία η αποδοχή του συστήματος και από την άλλη ο κοινωνικός κυνισμός.

Στόχος της τρίτης έρευνας ήταν να τοποθετήσουμε το ζήτημα της νομιμοποίησης του συστήματος στο πολιτικό πεδίο και να διερευνήσουμε τις τυχόν συνδέσεις με την πολιτική συμμετοχή. Διαπιστώσαμε, εδώ, τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της νομιμοποιητικής λογικής, αφού έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την πολιτική συμμετοχή στις κυριότερες μορφές της: τις κομματικές παρατάξεις και τα κοινωνικά κινήματα. Η νομιμοποίηση του συστήματος συνοδεύεται, τελικά, από την αποστασιοποίηση από την ενεργό πολιτική αντιπαράθεση. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, διαπιστώσαμε την αντίθεση της πολιτικής συμμετοχής, στην κλασική και μετριοπαθή της μορφή, με μία κυνική λογική σύγκρουσης με το απογοητευτικό πολιτικό κατεστημένο. Εδώ, σηματοδοτείται, ουσιαστικά η ρήξη του πολιτικού διαλόγου και η απόρριψη του πολιτικού συστήματος με την υιοθέτηση της λογικής της σύγκρουσης. Το σκεπτικό που σκιαγραφείται, μας παραπέμπει σε ακραίες μορφές

αντίδρασης στο πολιτικό κατεστημένο, όπου η σύγκρουση δεν πραγματοποιείται με συλλογικά μέσα, όπως π.χ. η κινηματική δράση, αλλά εκδηλώνεται στις παρυφές της κυρίαρχης πολιτικής αντιπαράθεσης. Ωστόσο, το ενδιαφέρον για την πολιτική μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Έτσι, από τη μία πλευρά, έχουμε την ενεργό πολιτική συμμετοχή μέσω των κοινωνικών κινημάτων και των πολιτικών παρατάξεων, και από την άλλη, μια περισσότερο παθητική και ατομιστική μορφή ενασχόλησης με την πολιτική που περιορίζεται στο κομμάτι της ενημέρωσης και της επικοινωνίας. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε, εδώ, ότι η κινηματική δράση δεν δρα ανταγωνιστικά προς τους φορείς του πολιτικού συστήματος, αλλά συμπληρωματικά, σχηματίζοντας κοινό πόλο με την πολιτική δράση μέσω των παρατάξεων.

Συνοπτικά, παρατηρούμε ότι οι ισχυροί δεσμοί της νομιμοποίησης του συστήματος με τη συντηρητική ιδεολογία σε όλες τις εκφάνσεις (πολιτικό συντηρητισμό, κοινωνικό συντηρητισμό, κοινωνική συμμόρφωση) τροφοδοτούν την κριτική για το κατά πόσο η νομιμοποίηση του συστήματος αποτελεί ένα αυθύπαρκτο κοινωνιοψυχολογικό φαινόμενο, ή απλώς, την έκφραση μιας συντηρητικής ιδεολογικής θέσης. Τα ευρήματά μας κατευθύνουν προς το δεύτερο ενδεχόμενο.

Αποτυπώνεται, στις έρευνές μας, ένα συνεκτικό νομιμοποιητικό σκεπτικό που δομείται γύρω από την γενική αρχή της συναίνεσης στην υπάρχουσα κοινωνική διεύθετηση και την αποφυγή της κοινωνικής σύγκρουσης. Η νομιμοποίηση του συστήματος συνοδεύεται και από το αντίστοιχο κοινωνιοψυχολογικό βλέμμα, που απορρίπτει το δυναμικό χαρακτήρα της κοινωνίας και τη δυνατότητα μειονοτικής επιρροής. Ο κανονιστικός χαρακτήρας της νομιμοποίησης του συστήματος, όπως προκύπτει από τα ευρήματά μας, φανερώνει μια δομολειτουργική αντίληψη της κοινωνίας (Ιατρίδης & Βασιλείου, 2010) που βασίζεται στη συστημική αναπαραγωγή μέσω της κοινωνικής συμμόρφωσης. Επιπλέον, η νομιμοποίηση του συστήματος έχει

σαφείς συνέπειες σε επίπεδο πολιτικών επιλογών και ειδικότερα, στην πολιτική δραστηριοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου. Έτσι, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την συμμετοχή σε συλλογικούς πολιτικούς σχηματισμούς, παρατάξεις ή κινήματα, ενισχύοντας το συμπέρασμα ότι αποτελεί έκφραση συντηρητικής, αν όχι και αντιδραστικής, πολιτικής θέσης.

Μεθοδολογικά τώρα, παρατηρούμε ότι η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχίων ευνόησε τη μελέτη των παραπάνω αντινομιών, ως οργανωτικών αρχών του νομιμοποιητικού σκεπτικού (Staerklé et al., 2011). Τα ιδεολογικά δίπολα, εξάλλου, αποτελούν ένα βασικό τρόπο συγκρότησης της πολιτικής σκέψης γενικότερα (Staerklé, 2009). Ωστόσο, για την καλύτερη κατανόηση του νομιμοποιητικού σκεπτικού, θα ήταν σκόπιμο να αξιοποιηθούν και τα ταυτοτικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού υποκειμένου. Το διομαδικό πλαίσιο λειτουργεί ρυθμιστικά, ως οργανωτική αρχή της πολιτικής σκέψης (Staerklé, Clémence και Spini, 2011). Επομένως, η μελέτη των νομιμοποιητικών πεποιθήσεων του κοινωνικού υποκειμένου, σε συνάρτηση με την ομαδική του υπαγωγή, είναι απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση των φαινομένων νομιμοποίησης. Το γεγονός, ότι οι έρευνες που μόλις παρουσιάσαμε δεν λαμβάνουν υπόψη τους την ομαδική υπαγωγή του κοινωνικού υποκειμένου, αποτελεί ένα σημαντικό περιορισμό στη μελέτη μας για τη νομιμοποίηση του συστήματος.

Στις τρεις έρευνες που παρουσιάσαμε, επισημαίνεται η σύνδεση της νομιμοποίησης του συστήματος με την κοινωνική συμμόρφωση και την υποστήριξη της κοινωνικής συναίνεσης, ως στρατηγική επίλυσης των διαφορών στο κοινωνικό πεδίο. Για την περαιτέρω διερεύνηση του κανονιστικού χαρακτήρα των νομιμοποιητικών φαινομένων, πραγματοποιήσαμε δύο επιπλέον έρευνες χρησιμοποιώντας την πειραματική μέθοδο.

Από τα αποτελέσματα του πρώτου πειράματος προέκυψε ότι, πράγματι, οι νόρμες της κοινωνικής συμμόρφωσης και της κοινωνικής διαφοροποίησης επιδρούν στη νομιμοποίηση του συστήματος. Ωστόσο, η τάση εμφανίζεται στις συνθήκες που η κοινωνική συναίνεση προς την κυβέρνηση βρίσκεται υπό αίρεση, με την πλειοψηφία του κόσμου να αντιδρά κατά της πολιτικής της στην Παιδεία. Έτσι, δίνεται η εικόνα μιας ρευστής κοινωνικής συναίνεσης, που ευαισθητοποιεί περισσότερο τους συμμετέχοντες στον πειραματικό χειρισμό των άρρητων θεωριών κοινωνικής επιρροής, ωθώντας τους να ακολουθήσουν τον κοινωνικό κανόνα στον οποίο τους επικεντρώσαμε γνωστικά.

Σημαντικό εύρημα της έρευνας ήταν η διάκριση εξουσίας και πλειοψηφίας στις συνθήκες όπου οι πλειοψηφικές διαμαρτυρίες συνδυάζονταν με την οικονομική κρίση. Συγκεκριμένα, στις συνθήκες πλειοψηφικών διαμαρτυριών όπου δε γινόταν αναφορά στην οικονομική κρίση, η συμμόρφωση στην πλειοψηφία ερμηνευόταν ως συμμόρφωση στην εξουσία, αυξάνοντας τη συμφωνία με την κυβερνητική πολιτική. Αντίστοιχα, η διαφοροποίηση από την πλειοψηφία ερμηνευόταν ως διαφοροποίηση από την εξουσία και οδηγούσε σε μείωση της συμφωνίας με τα κυβερνητικά μέτρα. Αντίθετα, στις συνθήκες οικονομικής κρίσης και πλειοψηφικών διαμαρτυριών, η κοινωνική συμμόρφωση μειώνει τη συμφωνία με τα κυβερνητικά μέτρα ενώ η κοινωνική διαφοροποίηση την αυξάνει.

Για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων αξιοποιήσαμε το μοντέλο του Mugny (1982) για τη μειονοτική επιρροή. Σύμφωνα με αυτό, η πλειοψηφία διακρίνεται σε δύο ξεχωριστές οντότητες: την εξουσία και τον πληθυσμό. Ο πληθυσμός αποτελεί μέρος της πλειοψηφίας στο βαθμό που ακολουθεί της επιταγές της εξουσίας. Όταν πάψει να το κάνει αυτό, χάνει τα πλειοψηφικά του χαρακτηριστικά.

Από τα ευρήματα προκύπτει ότι η ύπαρξη πλειοψηφικών διαμαρτυριών ενάντια στην εκπαιδευτική πολιτική δεν είναι αρκετή για να αποσυνδέσει τον πληθυσμό από την εξουσία. Η διάκριση μεταξύ των δύο επιτυγχάνεται μόνο όταν προστίθεται η μεταβλητή της οικονομικής κρίσης, σκιαγραφώντας ένα ισχυρό απονομιμοποιητικό πλαίσιο. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο και αντανακλώντας το «Πνεύμα των Καιρών», μια κατεξοχήν μειονοτική θέση λόγω του αντεξουσιαστικού της χαρακτήρα, αναγνωρίζεται ως πλειοψηφική. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς ο πλειοψηφικός ή μειονοτικός χαρακτήρας μιας πηγής έχει ουσιαστικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα της επιρροής.

Ένα επιπλέον εύρημα σχετίζεται με τον τρόπο που οι άρρητες θεωρίες κοινωνικής επιρροής μπορούν να ενισχύσουν την επιρροή πλειοψηφικών ή μειοψηφικών πηγών. Βρέθηκε ότι η επικέντρωση στη νόρμα του πλειονοκεντρισμού ενισχύει την επίδραση των πλειοψηφικών διαμαρτυριών και, αντίστοιχα, η επικέντρωση στη νόρμα του μειονοκεντρισμού ενισχύει την επίδραση των μειοψηφικών διαμαρτυριών. Ωστόσο, οι τάσεις αυτές παρουσιάστηκαν μόνο σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Το γεγονός αυτό ενισχύει την υπόθεση ότι οι συνθήκες αυξημένης απονομιμοποίησης οδηγούν το κοινωνικό υποκείμενο να λαμβάνει περισσότερο υπόψη του τις κοινωνικές νόρμες που του προτείνονται.

Στο τελευταίο μας πείραμα, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε την επίδραση που έχουν οι κοινωνικές νόρμες για την επιρροή της εξουσίας στη νομιμοποίηση της κυβερνητικής πολιτικής. Στον προβληματισμό μας συμπεριλάβαμε και την ιδεολογική ταυτότητα των συμμετεχόντων.

Βρέθηκε, ότι η νομιμοποίηση του συστήματος προκύπτει ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τριών παραγόντων: του απειλητικού ή όχι οικονομικού πλαισίου,

της κυρίαρχης νόρμας επιρροής και των ιδεολογικών χαρακτηριστικών του κοινωνικού υποκειμένου.

Ξεκινώντας από την ιδεολογική ταυτότητα του κοινωνικού υποκειμένου, διαπιστώνουμε ότι οι δεξιοί τείνουν να νομιμοποιούν το σύστημα περισσότερο από τους αριστερούς. Ωστόσο, σε αντίθεση με τις προβλέψεις της θεωρίας Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost et al., 2003) για συντηρητικοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου σε συνθήκες κρίσης και τις προβλέψεις της θεωρίας Διαχείρισης του Τρόμου (Greenberg et al., 1997) για ριζοσπαστικοποίηση σε καθεστώς κρίσης, οι διαφορές μεταξύ δεξιών και αριστερών αυξάνονται μόνο όταν, σε συνθήκες υψηλής οικονομικής απειλής, τους επικεντρώσουμε στη συμμόρφωση στην εξουσία. Η αυξημένη οικονομική απειλή σε συνδυασμό με ένα άκαμπτο ιδεολογικό πλαίσιο δημιουργούν συνθήκες ριζοσπαστικοποίησης του κοινωνικού υποκειμένου και ιδεολογικής πόλωσης, ενώ, αντίθετα, η οικονομική κρίση από μόνη της δεν έχει τέτοιες συνέπειες.

Έχουμε, ήδη, διαπιστώσει από το προηγούμενο πείραμα, ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνα δεν δέχονται παθητικά τον πειραματικό χειρισμό της επικέντρωσης, αλλά αντίθετως, τον ερμηνεύουν σε άμεση συνάρτηση με το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται. Σε αυτό το πείραμα βρήκαμε, επιπλέον, ότι η ερμηνεία του κοινωνικού υποκειμένου εξαρτάται και από τα ιδεολογικά του χαρακτηριστικά. Έτσι, η επικέντρωση στη συμμόρφωση οδηγεί σε μεγαλύτερη απονομιμοποίηση από την επικέντρωση στην διαφοροποίηση τους αριστερούς που βρίσκονται σε καθεστώς υψηλής οικονομικής απειλής. Το αντίστροφο συμβαίνει για τους δεξιούς, όπου η επικέντρωση στη συμμόρφωση οδηγεί σε μεγαλύτερη νομιμοποίηση.

Βασικός περιορισμός των δύο πειραμάτων είναι η ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης της έννοιας της οικονομικής κρίσης και απειλής. Στην πραγματικότητα,

δε μπορούμε να γνωρίζουμε με σιγουριά το βαθμό στον οποίο η κρίση εκλαμβάνεται ως παράγοντας αβεβαιότητας, όπως π.χ. μια φυσική καταστροφή, ως εγγενής αδυναμία του συστήματος ή ως ιδεολογική απειλή. Η χρήση διαφορετικών πειραματικών υποδειγμάτων, εκτός της οικονομικής κρίσης, θα έδινε χρήσιμες πληροφορίες και νέες θεωρητικές προεκτάσεις.

Συνοψίζοντας, τέλος, τα συμπεράσματα των δύο πειραμάτων, θα επισημάνουμε ότι ο ρόλος του κανονιστικού πλαισίου υπήρξε καθοριστικός για τη στάση του κοινωνικού υποκειμένου απέναντι στο σύστημα, αλλά όχι απόλυτος. Οι συμμετέχοντες απαντούσαν στις κανονιστικές νόρμες επιρροής προσδίδοντάς τους διαφορετικό περιεχόμενο, ανάλογα με το πλαίσιο και τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά. Η μελέτη της αλληλεπίδρασης αυτής στα φαινόμενα νομιμοποίησης και απονομιοποίησης του συστήματος υπήρξε και η βασική επιδίωξη της πειραματικής μας προσπάθειας.

Βιβλιογραφία

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Altemeyer, R. A. (1998). The other "authoritarian personality". *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47-92.
- Amiot, C., & Bourhis, R. (2005). Ideological beliefs as determinants of discrimination in positive and negative outcome distributions. *European Journal of Social Psychology*, 35(5), 581–598.
- Baron, A., & Banaji, M. (2009). Evidence of system justification in young children. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(6), 918-926.
- Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 4(3), 359-373.
- Bartels, L. (1995). The American public's defence spending preferences in the post-Cold War era. *Public Opinion Quarterly*, 58, 479–508.
- Bonanno, G. A., & Jost, J. T. (2006). Conservative shift among high-exposure survivors of the September 11th terrorist attacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 28(4), 311-323.
- Brady, H. E., Verba, S., & Schlozman, K. L. (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. *The American Political Science Review*, 89(2), 271-294.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*. 41, 99–1023.

- Brewer, P. R. & Steenbergen, M. R. (2002), All against all: How beliefs about human nature shape foreign policy opinions. *Political Psychology*, 23, 39–58.
- Carlson, J. M., & Hyde, M. S. (1980). Personality and political recruitment: Actualization or compensation? *The Journal of Psychology*, 106(1), 117-120.
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Chryssochoou, X., & Volpato, C. (2004). Social influence and the power of minorities: an analysis of the Communist Manifesto. *Social Justice Research*, 17(4), 357-388.
- Cialdini, R. B., & Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 151 –192). Boston: McGraw-Hill.
- Cohen, A., Vigoda, E., & Samorly, A. (2001). Analysis of the mediating effect of personal - psychological variables on the relationship between socioeconomic status and political participation: A structural equations framework. *Political Psychology*, 22(4), 727-757.
- Cohn, S. F., Barkan, S. E., & Whitaker, W. H. (1993). Activists against hunger: Membership characteristics of a national social movement organization. *Sociological Forum* (Vol. 8, No. 1, pp. 113-131). Kluwer Academic Publishers-Plenum Publishers.
- Conover, P. J., & Feldman, S. (1984). How people organize the political world: A schematic model. *American Journal of Political Science*, 28, 95–126.
- Converse, P. E. (1964). The nature of belief systems in mass publics. In D.E. Apter (Ed.), *Ideology and Discontent*, (pp 202-261). New York: Free Press.

- Dallago, F., Cima, R., Roccato, M., Ricolfi, L. and Mirisola, A. (2008). The Correlation between right-wing authoritarianism and social dominance orientation: The moderating effects of political and religious identity. *Basic and Applied Social Psychology*, 30(4), 362 — 368.
- Deconchy, J.P. (2007). *L'Autoritarisme*. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble.
- Doise, W., & Papastamou, S. (1987). Représentations sociales des causes de la délinquance. *Déviance et Société*. 11(2), 153-162.
- Doise, W., & Staerklé, C. (2002). From social to political psychology: The societal approach. In K. Monroe (Ed.), *Political Psychology*, (pp. 151-167). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Duckitt, J. (2001). A dual process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 33, pp. 41–113). San Diego, CA: Academic Press.
- Duckitt, J., & Fisher, K. (2003). The impact of social threat on worldview and ideological attitudes. *Political Psychology*, 24(1), 199 – 222.
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2007). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21, 113–130
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate inter- group effects on prejudice. *European Journal of Personality*, 24, 583-601.
- Duriez, B., Van Hiel, A., & Kossowska, M. (2005). Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the socio-political context and of political interest and involvement. *Political Psychology*,

26(2), 299–320.

- Elchereth, G., Doise, W., & Reicher, S. (2011). On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. *Political Psychology*, 32, 729–758
- Elchereth, G., & Spini, D. (2007). Classes sociales et jugements normatifs de jeunes français: la justification du système par les défavorisés revisitée. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, (3), 117-131.
- Ellemers, N. (1993). The influence on socio-structural variables on identity management strategies. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 4, pp. 27-58). New York: Wiley.
- Ellison, C. G., & London, B. (1992). The social and political participation of black Americans: Compensatory and ethnic community perspectives revisited. *Social Forces*, 70(3), 681-701.
- Feldman, O., & Kawakami, K. (1991). Media use as predictors of political behavior: The case of Japan. *Political Psychology*, 12(1), 65-80.
- Feldman, S. (2003). Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism. *Political Psychology*, 24, 41–74.
- Feldman, S., & Stenner, K. (1997). Perceived threat and authoritarianism. *Political Psychology*, 18, 741–770.
- Ferguson, E. (1993). Rotter's locus of control scale: A ten-item two-factor model. *Psychological Reports*, 73(3f), 1267-1278.
- Foucault, M. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*. Εκδόσεις Ύψιλον: Αθήνα.
- Furnham, A. (1984). The Protestant Work Ethic: Review of the psychological literature. *European Journal of Social Psychology*, 14, 87-104.

- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001b). Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating paternalistic and envious prejudice. In J. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy* (pp. 278 – 306). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Godwin, K., & Mitchell, R. C. (1982). Rational models, collective goods and nonelectoral political behavior. *Political Research Quarterly*, 35(2), 161-181.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. London : Lawrence and Wishart.
- Greenberg, J., & Jonas, E. (2003). Psychological motives and political orientation-The left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al.(2003). *Psychological bulletin*, 129(3), 376-382.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S., & Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(2), 212.
- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in experimental social psychology*, 29, 61-139.
- Guimond, S., Dambrun, M., Michinov, N., & Duarte, S. (2003). Does social dominance generate prejudice? Integrating individual and contextual determinants of intergroup cognitions. *Journal of Personality & Social Psychology*, 84, 697–721.
- Habermas, J. (1976). *Legitimation crisis*. London: Heinemann.
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69-126.

- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 223-255.
- Hogg, M. A., & Mullin, B. A. (1999). Joining groups to reduce uncertainty: Subjective uncertainty reduction and group identification. In D. Abrams & MA Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* (249-279), Oxford: Blackwell.
- Huang, L., & Liu, J. H. (2005). Personality and social structural implications of the situational priming of social dominance orientation. *Personality and Individual Differences*, 38, 267-276.
- Huddy, L. (2004). Contrasting theoretical approaches to intergroup relations. *Political Psychology*, 25(6), 947-967.
- Ιατρίδης, Μ. & Βασιλείου, Κ. (2010). Νομιμοποίηση του συστήματος και ψυχολογική ανάγκη: μια σχέση αμφίβολης νομιμότητας. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά* (σελ. 523- 550). Αθήνα: Πεδίο.
- Jost, J. T. (2001). Outgroup favoritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socio-economic success on stereotype content. In G. Moskowitz (Ed.), *Cognitive social psychology: The Princeton symposium on the legacy and future of social cognition* (pp. 89-102). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 22, 1-27.

- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881–920.
- Jost, J.T., Blount, S., Pfeffer, J., & Hunyady, G. (2003). Fair market ideology: Its cognitive-motivational underpinnings. *Research in Organizational Behavior*, 25, 53–91.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. (2001). Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 363-388). New York: Cambridge University Press.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. (2003a). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375.
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13, 111-153.
- Jost, J.T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 260–265.
- Jost, J. T., Kivetz, Y., Guermendi, G., Rubini, M., & Mosso, C. (2005). System-justifying functions of complementary status stereotypes: Cross-national evidence. *Social Justice Research*, 18, 305–333.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A., & Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 171-186.

- Jost, J. T., Liviatan, I., van der Toorn, J., Ledgerwood, A., Mandisodza, A., & Nosek, B. (2010). System justification: how do we know it's motivated? In D. R. Bobocel, A. C. Kay, M. P. Zanna, & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of justice and legitimacy: The Ontario symposium*, Vol. 11 (pp. 173–203). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., & Carvallo, M. R. (2002). Non-conscious forms of system justification: Implicit and behavioral preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 586–602.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., & Sullivan, B. N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33, 13-36.
- Jost, J. T., & Thompson, E.P. (2000). Group-based dominance and opposition to equality as independent predictors of self-esteem, ethnocentrism, and social policy attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209–32.
- Kay, A. C., Jimenez, M. C., & Jost, J. T. (2002). Sour grapes, sweet lemons, and the anticipatory rationalization of the status quo. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9), 1300-1312.
- Kay, A.C., & Jost, J.T. (2003) Complementary justice: effects of ‘poor but happy’ and ‘poor but honest’ stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*. 85, 823–837
- Kay, A. C., Jost, J. T., Mandisodza, A. N., Sherman, S. J., Petrocelli, J. V., & Johnson, A. L. (2007). Panglossian ideology in the service of

- system justification: How complementary stereotypes help us to rationalize inequality. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 38, pp. 305–358). San Diego, CA: Academic Press.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social-psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583-600.
- Klandermans, B. (1993). A theoretical framework for comparisons of social movement participation. *Sociological Forum*, 8(3), 383-402.
- Kluegel, J. R., & Smith, E. R. (1981). Beliefs about stratification. *Annual Review of Sociology*, 7, 29–56.
- Krampen, G. (1991). Political participation in an action-theory model of personality: Theory and empirical evidence. *Political psychology*, 12(1), 1-25.
- Krueger, J. I., & Acevedo, M. (2007). Perceptions of self and other in the prisoner's dilemma: Outcome bias and evidential reasoning. *The American Journal of Psychology*, 120, 593–618.
- Kugler, M. B., Cooper, J., & Nosek, B. A. (2010). Group-based dominance and opposition to equality correspond to different psychological motives. *Social Justice Research*, 23, 117-155.
- Laurin, K., Kay, A. C., & Shepherd, S. (2011). Self-stereotyping as a route to system justification. *Social Cognition*, 29(3), 360-375.
- Lee, I., Pratto, F., & Johnson, B. T. (2011). Intergroup consensus/disagreement in support of group based hierarchy: An examination of socio-structural and psycho-cultural factors. *Psychological Bulletin*, 137, 1029 – 1064.

- Lehmiller, J. J., & Schmitt, M. T. (2007). Group domination and inequality in context: Evidence for the unstable meanings of social dominance and authoritarianism. *European Journal of Social Psychology*, 37, 704-724.
- Leighley, J. E. (1995). Attitudes, opportunities and incentives: A field essay on political participation. *Political Research Quarterly*, 48(1), 181-209.
- Levine, J. M., & Prislin, R. (2012). Majority and minority influence. In J. M. Levine (Ed.), *Group processes* (135- 163). New York: Taylor & Francis.
- Levin, S., Sidanius, J., Rabinowitz, J. L. and Federico, C. (1998), Ethnic identity, legitimizing ideologies and social status: A matter of ideological asymmetry. *Political Psychology*, 19, 373–404.
- Liberman, N., Idson, L. C., Camacho, C. J., & Higgins, E. T. (1999). Promotion and prevention choices between stability and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1135-1145.
- Liviatan, I., & Jost, J. T. (2011). System justification theory: Motivated social cognition in the service of the status quo. *Social Cognition*, 29(3), 231-237.
- Luce, R. D., & Raiffa, H. (1957). *Games and decisions: Introduction and critical survey*. New York: Wiley.
- McPherson, J. M., Welch, S., & Clark, C. (1977). The stability and reliability of political efficacy: Using path analysis to test alternative models. *The American Political Science Review*, 71, 509-521.
- Major, B., Gramzow, R. H., McCoy, S. K., Levin, S., Schmader, T., & Sidanius, J. (2002). Perceiving personal discrimination: The role of group status and legitimizing ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 269-282.

- Major, B., Quinton, W. J., & McCoy, S. K. (2002). Antecedents and consequences of attributions to discrimination: Theoretical and empirical advances. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, pp. 251–330). San Diego, CA: Academic Press.
- Rattazzi, A. M., Bobbio, A., & Canova, L. (2007). A short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) Scale. *Personality and Individual Differences*, 43(5), 1223-1234.
- McFarland S, Ageyev V, Abalakina-Paap M. (1992). Authoritarianism in the former Soviet Union. *Journal of Personality and Social Psychology*. 63(6), 1004–1010.
- McGuire, W. J. (1993). The poly-psy relationship: Three phases of a long affair. In S. Iyengar & W. J. McGuire (Eds.), *Current approaches to political psychology* (pp. 9–35). Durham, NC: Duke University Press.
- Monin, B., & Norton, M. I. (2003). Perceptions of a fluid consensus: Uniqueness bias, false consensus, false polarization, and pluralistic ignorance in a water conservation crisis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(5), 559-567.
- Moscovici, S. (1999). *Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Napier, J. L., & Jost, J. T. (2008). Why are conservatives happier than liberals?. *Psychological Science*, 19(6), 565-572.
- Neuberg, S. L., & Newsom, J. T. (1993). Personal need for structure: Individual differences in the desire for simple structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 113-131.

- Nie, N. H., Verba, S., & Kim, J. O. (1974). Political participation and the life cycle. *Comparative Politics*, 6(3), 319-340.
- Nincic, M. (1997). Domestic costs, the U.S. public, and the isolationist calculus. *International Studies Quarterly*, 41, 593–610.
- Nosek, B.A., Graham, J., & Hawkins, C. (2010). Implicit political cognition. In B. Gawronski & B.K. Payne (Eds.), *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications*. New York, NY: Guilford Press.
- O'Brien, L. T., & Major, B. (2005). System-justifying beliefs and psychological well-being: The roles of group status and identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1718 – 1729.
- Olson, M., & Olson, M. (1965). *The logic of collective action: public goods and the theory of groups* (Vol. 124). Harvard University Press.
- Olson, K. R., Dweck, C. S., Spelke, E. S., & Banaji, M. R. (2011). Children's responses to group-based inequalities: Perpetuation and rectification. *Social Cognition*, 29(3), 270.
- Παπαστάμου, Σ. (2000). Κοινωνική ψυχολογία και ιδεολογία. Στο Στ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Η κοινωνική ψυχολογία στο κατώφλι του 21ου αιώνα* (σελ.71-87). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστάμου, Σ. & Μιούνυ, Γκ. (2001). *Μειονότητες και εξουσία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστάμου, Σ. & Προδρομίτης, Γ. (2003). *Τρομοκρατία και εξουσία: Ο αντίλογος της συνεκτικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαστάμου, Σ. & Προδρομίτης, Γ. (2010). *Κρατική και μη κρατική πολιτική βία: Τα δύο άκρα της (αν)ισορροπίας του τρόμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

- Peffley, M., & Hurwitz, J. (1992). International events and foreign policy beliefs: Public response to changing Soviet-U.S. relations. *American Journal of Political Science*, 36, 431- 461.
- Peffley, M., & Hurwitz, J. (1993). Models of attitude constraint in foreign affairs. *Political Behavior*, 15(1), 61-90.
- Peterson, B. E., Doty, R. M., & Winter, D. G. (1993). Authoritarianism and attitudes towards contemporary social issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(2), 174-184.
- Phelan, J. E., & Rudman, L. A. (2011). System justification beliefs, affirmative action, and resistance to equal opportunity organizations. *Social Cognition*, 29(3), 376-390.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. E (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.
- Προδρομίτης, Γ. (2010). Διερεύνηση της σχέσης δογματισμού και αυταρχισμού υπό το φως αντίθετων πολιτικών εξτρεμισμών. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά* (σελ. 617- 643). Αθήνα: Πεδίο.
- Rahn, W. M., & Transue, J. E. (1998). Social trust and value change: The decline of social capital in American youth, 1976–1995. *Political Psychology*, 19, 545–565.
- Reicher, S. (2004). The context of social identity: Domination, resistance, and change. *Political psychology*, 25, 921-945.
- Rickert, E. J. (1998). Authoritarianism and economic threat: Implications for political behavior. *Political Psychology*, 19, 707–720.

- Rosenberg, M. (1957) Misanthropy and attitudes towards international affairs. *Journal of Conflict Resolution*, 1(4), 340-45.
- Rosenthal, U. (2003). September 11: Public administration and the study of crises and crisis management. *Administration & Society*, 35(2), 129-143.
- Rubin, M., & Hewstone, M. (2004), Social identity, system justification, and social dominance: Commentary on Reicher, Jost et al., and Sidanius et al. *Political Psychology*, 25, 823–844.
- Sales, S. M. (1973). Threat as a factor in authoritarianism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 28(1), 44-57.
- Saucier, G. (1994). Separating description and evaluation in the structure of personality attributes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66 , 141–154.
- Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 366 – 385.
- Sibley, C. G., Wilson, M. S., & Duckitt, J. (2007). Effects of dangerous and competitive worldviews on right-wing authoritarianism and social dominance orientation over a five-month period. *Political Psychology*, 28, 357–371.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). Social Dominance theory: A new synthesis. In J. Sidanius, & F. Pratto (Eds.), *Social dominance* (pp. 31 – 57). New York: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., F. Pratto, and L. Bobo. (1996). Racism, conservatism, affirmative action, and intellectual sophistication: A matter of principled conservatism or group dominance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 476-490.

- Sidanius, J., Pratto, F., & Bobo, L. (1994). Social dominance orientation and the political psychology of gender: A case of in variance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 998-1011.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Mitchell, M.(1994).Ingroup identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *Journal of Social Psychology*,134,151-16.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., & Kappen, D. M. (2003). Attitudes toward group-based inequality: Social dominance or social identity? *British Journal of Social Psychology*, 42, 161-186.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319-331.
- Sniderman, P.M. and Citrin, J. (1971). Psychological sources of political belief: Self-esteem and isolationist attitudes. *American Political Science Review*, 65, 401-417.
- Staerklé, C. (2009). Policy attitudes, ideological values and social representations. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(6), 1096-1112.
- Staerklé, C., Clémence, A., & Spini, D. (2011). Social representations: A normative and dynamic intergroup approach. *Political Psychology*, 32, 759–768.
- Starn, R. (1971). Historians and" Crisis". *Past & Present*, 52, 3-22.
- Στυλιανού, Α. (2006). *Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου, από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*. Αθήνα: εκδ.Πόλις.
- Stürmer, S., & Simon, B. (2004). Collective action: Towards a dual-pathway model. *European Review of Social Psychology*, 15(1), 59-99.

- Subašić, E., Reynolds, K. J., & Turner, J. C. (2008). The political solidarity model of social change: Dynamics of self-categorization in intergroup power relations. *Personality and Social Psychology Review*, 12(4), 330-352.
- Sullivan, J. L., Aldrich, J. H., Borgida, E., & Rahn, W. (1990). Candidate appraisal and human nature: Man and Superman in the 1984 election. *Political Psychology*, 11, 459–484.
- Τσουκαλάς, Κ. (2010). *Η επινόηση της ετερότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Turner, J. C., & Reynolds, K. (2003). Why social dominance theory has been falsified. *British Journal of Social Psychology*, 42, 199-206.
- Ullrich, J., & Cohrs, J. C. (2007). Terrorism salience increases system justification: Experimental evidence. *Social Justice Research*, 20(2), 117-139.
- Vaes, J., & Wicklund, R. A. (2002). General threat leading to defensive reactions: A field experiment on linguistic features. *British journal of social psychology*, 41(2), 271-280.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological bulletin*, 134(4), 504.
- Verba, S., Kelman, S., Orren, G.R., Miyake, I., Watanuki, J., Kabashima, I., Ferree, G.D. (1987). *Elites and the idea of equality: A comparison of Japan, Sweden, and the United States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verkuyten, M., & Hagendoorn, L. (1998). Prejudice and self-categorization: The variable role of authoritarianism and in-group stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24,99–110.

- Wakslak, C. J., Jost, J. T., & Bauer, P. (2011). Spreading rationalization: Increased support for large-scale and small-scale social systems following system threat. *Social Cognition*, 29(3), 288-302.
- Wakslak, C. J., Jost, J. T., Tyler, T. R., & Chen, E. S. (2007). Moral outrage mediates the dampening effect of system justification on support for redistributive social policies. *Psychological Science*, 18(3), 267-274.
- Walker, I., & Smith, H. J. (Eds.). (2001). *Relative deprivation: Specification, development, and integration*. Cambridge University Press.
- Webster, D. M., & Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.
- Whiteley, P. F. (1995). Rational choice and political participation: Evaluating the debate. *Political Research Quarterly*, 48(1), 211-233.
- Wolfsfeld, G. (1986). Evaluational origins of political action: The case of Israel. *Political Psychology*, 7, 767-788.
- Wolfsfeld, G. (1986). Political action repertoires: the role of efficacy. *Comparative Political Studies*, 19(1), 104-129.
- Wright, S. C., & Lubensky, M. E. (2009). The struggle for social equality: Collective action versus prejudice reduction. In S. Demoulin, J. P. Leyens, & J. F. Dovidio (Eds.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (pp. 291-310). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Wrightsman, L. S. (1991). Interpersonal trust and attitudes toward human nature. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of Personality and Psychological Attitudes*, (pp 373-412). San Diego, CA: Academic.

Χρυσοχόου, Ξ. & Ιατρίδης, Τ. (2013). Εισαγωγή. Στο Ξ. Χρυσοχόου & Τ. Ιατρίδης (Επιμ.), *Οψεις της ηγεμονίας στις φιλελεύθερες κοινωνίες* (σελ. 11- 38).

Αθήνα: Πεδίο.

Yamagishi, T., & Yamagishi, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18, 9–66.

Παράρτημα

Κεφάλαιο 7

Rotated Component Matrix^a

	Component			
	1	2	3	4
χειραγωγούμενη κοινωνία	,827			
κοινωνία της παρακμής	,743			
κοινωνία της επιτήρησης	,590			
κοινωνία της μάζας	,579			
κοινωνία της βαρβαρότητας	,471			
κοινωνία της ανασφάλειας		,817		
κοινωνία της αβεβαιότητας		,802		
κοινωνία υψηλών κινδύνων		,780		
κοινωνία πολλαπλών			,752	
δυνατοτήτων και ευκαιριών				
πλουραλιστική κοινωνία			,699	
κοινωνία της γνώσης			,688	
κοινωνία των ίσων			,563	
ευκαιριών				
ανοιχτή κοινωνία			,452	,420
κοινωνία του ρίσκου				,874

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component				
	1	2	3	4	5
Η ιεραρχική δομή της κοινωνίας είναι παγκόσμιο και διαχρονικό φαινόμενο.	,761				
Ο ανταγωνισμός μεταξύ ατόμων και ομάδων είναι αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνίας.	,688				
Είναι νόμος της φύσης σε κάθε κοινωνία να επιβιώνουν οι ισχυροί και προνομιούχοι και να παραμερίζονται οι αδύναμοι.	,662				
Η κοινωνία ισότητας είναι μια ουτοπία.	,610				
Οι κοινωνικοί θεσμοί και οι συμβάσεις έχουν το στοιχείο της προσωρινότητας και μεταβάλλονται με τον καιρό.		,737			
Η εξέλιξη της κοινωνίας διαμορφώνεται από τις επαναστάσεις και τις αντιδράσεις των μειονοτήτων στην εξουσία.		,725			
Όσο θα αναπαράγονται ιεραρχικά κοινωνικά συστήματα, οι αδύναμοι θα παραμερίζονται και οι ισχυροί και προνομιούχοι θα επιβιώνουν.		,613			
Η κοινωνία διαφθείρει τον άνθρωπο και ευθύνεται για τα αρνητικά του χαρακτηριστικά.			,763		
Κάθε κοινωνία αναδεικνύει τον δικό της τύπο ανθρώπου επιβάλλοντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.			,692		
Οι άνθρωποι, αν το θελήσουν, μπορούν να φτιάξουν έναν καλύτερο κόσμο.				,813	
Αν ο άνθρωπος διδαχθεί από την ιστορία του μπορεί να δημιουργήσει μια ιδανική κοινωνία ισότητας.				,674	
Η κοινωνία λειτουργεί παιδαγωγικά και τιθασεύει τις καταστροφικές παρορμήσεις του ανθρώπου.					,778
Η κοινωνία είναι ένα πεδίο συνεργασίας μεταξύ ατόμων και ομάδων.					,729

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν διστάζουν να βγουν από τον δρόμο τους για να βοηθήσουν κάποιον που έχει πρόβλημα.	,808	
Οι περισσότεροι άνθρωποι θα σταματούσαν και θα βοηθούσαν κάποιον που έχει μείνει με το αυτοκίνητο.	,806	
"Να συμπεριφέρεστε στους άλλους όπως θέλετε να συμπεριφέρονται και εκείνοι σε εσάς". Είναι μια αρχή που οι περισσότεροι άνθρωποι ακολουθούν.	,708	
Οι περισσότεροι άνθρωποι προσπαθούν να μείνουν πιστοί στην αρχή "μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θέλεις να κάνουν σε εσένα", ακόμη και στη σημερινή, σύνθετη κοινωνία.	,673	
Οι περισσότεροι άνθρωποι ισχυρίζονται ότι είναι τίμιοι και ηθικοί, αλλά λίγοι το αποδεικνύουν έμπρακτα την κρίσιμη στιγμή.		,742
Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θέλουν κατά βάθος να ξεβολευτούν για να βοηθήσουν κάποιον άλλο.		,702
Οι περισσότεροι θα έκρυβαν τα εισοδήματά τους από την εφορία αν μπορούσαν.		,693
Οι περισσότεροι άνθρωποι θα έλεγαν ψέματα αν είχαν να κερδίσουν κάτι από αυτό.		,692

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Οι κοινωνικές ανισότητες εντάσσονται στη φυσιολογική ροή των πραγμάτων.	,703	
Είναι ανώφελο να προσπαθείς να εξισώσεις τα εισοδήματα.	,698	
Θα υπάρχουν πάντα φτωχοί γιατί δεν θα υπάρχουν ποτέ αρκετές δουλειές για όλους.	,607	
Είναι αδύνατο να εξαλειφθεί η φτώχεια.	,593	
Η ισομερής κατανομή του πλούτου σε όλους τους ανθρώπους θα ήταν κάτι έξω από τους νόμους της φύσης.	,588	
Οι περισσότεροι από αυτούς που δεν τα βγάζουν πέρα δεν πρέπει να κατηγορούν το σύστημα, αλλά τους εαυτούς τους.	,515	
Είναι πιθανό να υπάρξει κάποτε στην κοινωνία μας ισομερής κατανομή του πλούτου.	-,511	
Οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων θα πρέπει να αποδοθούν στους νόμους της φύσης.	,500	
Αν οι άνθρωποι θέλουν να αλλάξουν το σύστημα για να υπάρχει ισότητα, μπορούν να το κάνουν.		
Όταν οι άνθρωποι δουλεύουν σκληρά καταφέρνουν το στόχο τους.		
Ένα σύστημα που δίνει υπερβολικό πλούτο σε κάποιους και παράλληλα οδηγεί στην απόλυτη φτώχεια κάποιους άλλους είναι άδικο.		,688
Οι μεγάλες οικονομικές ανισότητες αποκαλύπτουν την άδικη κατανομή του πλούτου στην κοινωνία μας.		,665
Υπάρχουν πολλοί λόγοι για να σκεφθεί κανείς ότι το οικονομικό σύστημα είναι άδικο.		,627
Δεν υπάρχουν έμφυτες διαφορές μεταξύ πλουσίων και φτωχών, όλα οφείλονται στο περιβάλλον μέσα στο οποίο ο καθένας μεγαλώνει.		,520
Η οικονομική κατάσταση είναι ένας ασφαλής δείκτης για το τι έχει καταφέρει ένας άνθρωπος στη ζωή του.		
Η ύπαρξη οικονομικών ανισοτήτων δε συνεπάγεται ότι αυτές είναι αναπόφευκτες.		
Οι φτωχοί δεν είναι ουσιαστικά διαφορετικοί από τους πλούσιους.		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Η χώρα μας θα καταστραφεί αν δεν καταπολεμήσουμε τις διαστροφές που απειλούν την ηθική μας και τις παραδοσιακές αξίες.	,743	
Υπάρχουν πολλοί ανήθικοι ριζοσπάστες στη χώρα μας σήμερα, που προσπαθούν να την καταστρέψουν για τους δικούς τους ανίερους σκοπούς και θα έπρεπε να τους αφαιρεθεί κάθε εξουσία.	,709	
Η χώρα μας θα γίνει ξανά σπουδαία αν τιμούμε τις αξίες των προγόνων μας, κάνουμε ότι μας λένε οι αρχές και απαλλαγούμε από τη σαπίλα που μας καταστρέφει.	,698	
Αυτό που χρειάζεται η χώρα μας είναι ένας δυναμικός, αποφασισμένος ηγέτης που θα συντρίψει το κακό και θα φέρει τη χώρα στο σωστό δρόμο.	,680	
Ο μόνος τρόπος για να ξεφύγει η χώρα μας από την κρίση είναι να επιστρέψουμε στις παραδοσιακές αξίες, να τοποθετήσουμε στην εξουσία δυναμικούς ηγέτες και να αναγκάσουμε τους ταραχοποιούς που διαδίδουν επικίνδυνες ιδέες να σωπάσουν.	,667	
Η χώρα μας χρειάζεται οπωσδήποτε ένα δυνατό ηγέτη που θα κάνει ό,τι χρειάζεται για να ανακόψει τις ριζοσπαστικές καινούριες ιδέες και την ανηθικότητα που μας καταστρέφουν.	,623	
Είναι πάντα καλύτερο να εμπιστευόμαστε την κρίση των αρμόδιων αρχών στη διακυβέρνηση και στη θρησκεία παρά να ακούς τους δημαγωγούς που προσπαθούν να σπείρουν την αμφιβολία στους ανθρώπους.	,612	
Ο παραδοσιακός τρόπος ζωής και οι παραδοσιακές αξίες αποτελούν τον καλύτερο οδηγό για τη ζωή μας.	,606	
Αυτή η χώρα θα λειτουργούσε καλύτερα αν κάποιες ομάδες ταραχοποιών απλώς σιωπούσαν και δέχονταν τη θέση τους στην κοινωνία.	,455	
Οι κανόνες της θρησκείας για την έκτρωση, την πορνογραφία και το γάμο πρέπει να τηρούνται και αυτοί που τους παραβιάζουν πρέπει να τιμωρούνται αυστηρά.	,434	-,431
Οι ομοφυλόφιλοι, άνδρες και γυναίκες, είναι το ίδιο υγιείς και ηθικοί όσο ο οποιοσδήποτε άνθρωπος.		,700
Ο καθένας πρέπει να έχει το δικό του τρόπο ζωής, τις δικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις και σεξουαλικές προτιμήσεις, ακόμη κι αν αυτό τον κάνει διαφορετικό από τους άλλους.		,686
Οι ομοφυλόφιλοι και οι φεμινίστριες πρέπει να θαυμάζονται για τη γενναιότητά τους να αντισταθούν στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες.		,622
Η χώρα μας χρειάζεται ανθρώπους που σκέπτονται ελεύθερα και έχουν το κουράγιο να αντισταθούν στις παραδόσεις, ακόμη κι αν αυτό προκαλεί την αντίδραση πολλών.		,621
Η "θέση της γυναίκας" πρέπει να είναι αυτή που επιθυμεί η ίδια. Οι μέρες που οι γυναίκες ήταν υποταγμένες στους συζύγους τους και τις κοινωνικές συμβάσεις ανήκουν στο παρελθόν.		,604
Οι άθεοι και όσοι έχουν επαναστατήσει ενάντια στις καθιερωμένες θρησκείες είναι το ίδιο καλοί και ενάρετοι με αυτούς που εκκλησιάζονται τακτικά.		,576
Μερικοί από τους σημαντικότερους ανθρώπους στη χώρα μας είναι αυτοί που επικρίνουν την κυβέρνηση, ασκούν κριτική στην εκκλησία και αμφισβητούν "τη συνηθισμένη ροή των πραγμάτων".		,566
Δεν υπάρχει μόνο ένας σωστός τρόπος για να ζεις τη ζωή σου. Ο καθένας πρέπει να βρει το δικό του.		,522
Πρέπει να θαυμάζουμε αυτούς που αμφισβήτησαν το νόμο και τις απόψεις της πλειοψηφίας για να διαμαρτυρηθούν για το δικαίωμα της γυναίκας να κάνει έκτρωση, για τα δικαιώματα των ζώων ή για να μην υπάρχει στα σχολεία προσευχή.		,478
Δεν υπάρχει τίποτα κακό στο γυμνισμό.		,432

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
Θα ήταν καλό να ήταν όλες οι κοινωνικές ομάδες ίσες.	,826		
Η ισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων πρέπει να είναι ζητούμενο για όλους μας	,778		
Θα είχαμε λιγότερα προβλήματα αν αντιμετωπίζαμε τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ισότιμα.	,721		
Θα πρέπει να παλέψουμε για να εξισωθούν περισσότερο τα εισοδήματα.	,693		
Πρέπει να κάνουμε ότι μπορούμε για να εξισώσουμε τις συνθήκες για όλες τις κοινωνικές ομάδες.	,688		
Η κοινωνική ισότητα είναι κάτι καλό.	,656		
Όλες οι κοινωνικές ομάδες θα έπρεπε να έχουν ίσες ευκαιρίες στη ζωή.	,594		
Είναι καλό το γεγονός ότι συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες είναι στην κορυφή και άλλες στο χαμηλότερο σημείο της ιεραρχίας.	-,517	,487	
Κάποιες κοινωνικές ομάδες είναι απλώς σημαντικότερες από τις άλλες.	-,492	,440	
Μερικές φορές οι άλλες ομάδες πρέπει να παραμένουν στη θέση τους.		,813	
Θα είχαμε λιγότερα προβλήματα αν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες παρέμεναν στη θέση τους.		,795	
Οι κατώτερες κοινωνικές ομάδες πρέπει να παραμείνουν σε αυτή τη θέση.	-,413	,670	
Είναι απολύτως θεμιτό οι ανώτερες κοινωνικές ομάδες να κυριαρχούν στις κατώτερες.	-,481	,518	
Για να πας μπροστά στη ζωή, είναι μερικές φορές απαραίτητο να χρησιμοποιήσεις και να εκμεταλλευτείς άλλες κοινωνικές ομάδες.		,493	,438
Για να πετύχει μια κοινωνική ομάδα τους στόχους της, είναι μερικές φορές απαραίτητο να ασκήσει πίεση εις βάρος των άλλων ομάδων.			,872
Καμία κοινωνική ομάδα δεν πρέπει να κυριαρχεί στην κοινωνία.			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

Κεφάλαιο 7: Spad

Coordonnées des variables actives

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE kaliteros_kosmos = MEAN(arkoin3,arkoin14)	0,37	-0,34	0,45	0,23	-0,22
COMPUTE paidagogos = MEAN(arkoin5,arkoin12)	-0,21	-0,31	0,51	-0,27	-0,42
COMPUTE trust = MEAN(phn1,phn2,phn3,phn5)	-0,32	-0,18	0,68	-0,24	0,29
COMPUTE cynicism = MEAN(phn4,phn6,phn7,phn8)	0,48	0,29	-0,14	0,23	-0,63
COMPUTE RWAs=MEAN(rwa1b,rwa3b,rwa5b,rwa8b,rwa10b,rwa2,rwa4,r	-0,41	0,37	0,28	0,14	-0,01
COMPUTE ESJs=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,esj5,esj	-0,69	0,52	0,00	0,02	0,01
COMPUTE SDOs=MEAN(sdo1b,sdo2b,sdo3b,sdo5b,sdo4,sdo6,sdo7,sdo	-0,73	0,34	0,01	-0,12	-0,05
COMPUTE anasfaleia=MEAN(koin7,koin9,koin11)	0,51	0,39	0,25	-0,46	-0,15
COMPUTE heiragogoumeni=MEAN(koin1,koin4,koin6,koin13,koin14)	0,66	0,35	0,16	-0,34	0,05
COMPUTE dinatotitwn_eukairiwn=MEAN(koin2,koin5,koin8,koin10,	-0,54	-0,31	0,24	0,41	-0,23
COMPUTE social_cynicism=MEAN(arkoin9,arkoin15,arkoin10,arkoi	-0,23	0,72	0,21	0,12	-0,16
COMPUTE dinamic_society3=MEAN(arkoin13,arkoin7,arkoin6)	0,55	0,14	0,36	0,33	0,18
COMPUTE diafthor=MEAN(arkoin2,arkoin4)	0,37	0,32	0,25	0,46	0,33

Corrulations des variables actives avec les facteurs

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE kaliteros_kosmos = MEAN(arkoin3,arkoin14)	0,37	-0,34	0,45	0,23	-0,22
COMPUTE paidagogos = MEAN(arkoin5,arkoin12)	-0,21	-0,31	0,51	-0,27	-0,42
COMPUTE trust = MEAN(phn1,phn2,phn3,phn5)	-0,32	-0,18	0,68	-0,24	0,29
COMPUTE cynicism = MEAN(phn4,phn6,phn7,phn8)	0,48	0,29	-0,14	0,23	-0,63
COMPUTE RWAs=MEAN(rwa1b,rwa3b,rwa5b,rwa8b,rwa10b,rwa2,rwa4,r	-0,41	0,37	0,28	0,14	-0,01
COMPUTE ESJs=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,esj5,esj	-0,69	0,52	0,00	0,02	0,01
COMPUTE SDOs=MEAN(sdo1b,sdo2b,sdo3b,sdo5b,sdo4,sdo6,sdo7,sdo	-0,73	0,34	0,01	-0,12	-0,05
COMPUTE anasfaleia=MEAN(koin7,koin9,koin11)	0,51	0,39	0,25	-0,46	-0,15
COMPUTE heiragogoumeni=MEAN(koin1,koin4,koin6,koin13,koin14)	0,66	0,35	0,16	-0,34	0,05
COMPUTE dinatotitwn_eukairiwn=MEAN(koin2,koin5,koin8,koin10,	-0,54	-0,31	0,24	0,41	-0,23
COMPUTE social_cynicism=MEAN(arkoin9,arkoin15,arkoin10,arkoi	-0,23	0,72	0,21	0,12	-0,16
COMPUTE dinamic_society3=MEAN(arkoin13,arkoin7,arkoin6)	0,55	0,14	0,36	0,33	0,18
COMPUTE diafthor=MEAN(arkoin2,arkoin4)	0,37	0,32	0,25	0,46	0,33

Anciens axes unitaires

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE kaliteros_kosmos = MEAN(arkoin3,arkoin14)	0,21	-0,25	0,38	0,22	-0,22
COMPUTE paidagogos = MEAN(arkoin5,arkoin12)	-0,12	-0,23	0,43	-0,26	-0,43
COMPUTE trust = MEAN(phn1,phn2,phn3,phn5)	-0,18	-0,13	0,57	-0,23	0,30
COMPUTE cynicism = MEAN(phn4,phn6,phn7,phn8)	0,27	0,21	-0,12	0,22	-0,64
COMPUTE RWAs=MEAN(rwa1b,rwa3b,rwa5b,rwa8b,rwa10b,rwa2,rwa4,r	-0,23	0,27	0,24	0,13	-0,01
COMPUTE ESJs=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,esj5,esj	-0,39	0,38	0,00	0,02	0,01
COMPUTE SDOs=MEAN(sdo1b,sdo2b,sdo3b,sdo5b,sdo4,sdo6,sdo7,sdo	-0,41	0,25	0,01	-0,11	-0,05
COMPUTE anasfaleia=MEAN(koin7,koin9,koin11)	0,28	0,28	0,21	-0,44	-0,15
COMPUTE heiragogoumeni=MEAN(koin1,koin4,koin6,koin13,koin14)	0,37	0,26	0,14	-0,32	0,05
COMPUTE dinatotitwn_eukairiwn=MEAN(koin2,koin5,koin8,koin10,	-0,30	-0,22	0,20	0,39	-0,24
COMPUTE social_cynicism=MEAN(arkoin9,arkoin15,arkoin10,arkoi	-0,13	0,53	0,18	0,12	-0,17
COMPUTE dinamic_society3=MEAN(arkoin13,arkoin7,arkoin6)	0,31	0,11	0,30	0,32	0,19
COMPUTE diafthor=MEAN(arkoin2,arkoin4)	0,21	0,23	0,21	0,44	0,34

Description de l'axe 1

Par les FREQUENCES ACTIVES

Libellé de la variable	Coordonnée	Poids
COMPUTE heiragogoumeni=MEAN(koin1,koin4,koin6,koin13,koin14)	-0,15	1448,830
COMPUTE dinamic_society3=MEAN(arkoin13,arkoin7,arkoin6)	-0,13	1409,330
COMPUTE anasfaleia=MEAN(koin7,koin9,koin11)	-0,12	1633,170
ZONE CENTRALE		
COMPUTE dinatotitwn_eukairiwn=MEAN(koin2,koin5,koin8,koin10,	0,16	1011,050
COMPUTE ESJs=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,esj5,esj	0,21	934,054
COMPUTE SDOs=MEAN(sdo1b,sdo2b,sdo3b,sdo5b,sdo4,sdo6,sdo7,sdo	0,28	819,935

Description de l'axe 1

Par les MODALITES ILLUSTRATIVES

Libellé de la variable	Libellé de la modalité	Valeur-Test	Poids
Cluster Number of Case	aristeroi	-55,05	7971,010
ZONE CENTRALE			
Cluster Number of Case	dexioi	55,04	8573,960

Description de l'axe 2

Par les FREQUENCES ACTIVES

Libellé de la variable	Coordonnée	Poids
COMPUTE ESJs=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,esj5,esj	-0,12	934,054
COMPUTE social_cynicism=MEAN(arkoin9,arkoin15,arkoin10,arkoi	-0,12	1430,080
COMPUTE SDOs=MEAN(sdo1b,sdo2b,sdo3b,sdo5b,sdo4,sdo6,sdo7,sdo	-0,10	819,935
ZONE CENTRALE		
COMPUTE dinatotitwn_eukairiwn=MEAN(koin2,koin5,koin8,koin10,	0,13	1011,050
COMPUTE paidagogos = MEAN(arkoin5,arkoin12)	0,17	1265,000
COMPUTE trust = MEAN(phn1,phn2,phn3,phn5)	0,20	962,333

Description de l'axe 2

Par les MODALITES ILLUSTRATIVES

Libellé de la variable	Libellé de la modalité	Valeur-Test	Poids
Cluster Number of Case	sintiritikoi	-18,30	9574,790
ZONE CENTRALE			
Cluster Number of Case	proodeutikoi	18,31	6970,180

Κεφάλαιο 8

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Ο μόνος τρόπος για να λυθούν χρόνια και βαθιά προβλήματα του συστήματος είναι η σύγκρουση με το κατεστημένο.	,835	
Η σύγκρουση είναι ο μόνος τρόπος για να διεκδικήσει κάποιος το δίκιο του.	,812	
Οι συγκρούσεις αποκαλύπτουν μια ζωντανή, δυναμική κοινωνία που εξελίσσεται.	,569	-,439
Όπου υπάρχει αδικία η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη.	,549	
Οι συγκρούσεις αποκαλύπτουν μια βίαιη, παρακμάζουσα κοινωνία.		,774
Οι συγκρούσεις μόνο αρνητικά αποτελέσματα μπορούν να έχουν και τίποτα θετικό.		,767
Οι συγκρούσεις αποκαλύπτουν τον κακό χαρακτήρα και τις κακές προθέσεις αυτών που τις υποκινούν.		,746
Όποιος επιδιώκει τη σύγκρουση πρέπει να περιθωριοποιείται.	-,407	,449

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
Η κυριαρχία της λογικής της συναίνεσης αποκαλύπτει μια κοινωνία στάσιμη, μια κοινωνία σε τέλμα.	,815		
Η συναίνεση πρέπει να είναι ο θεμέλιος λίθος της σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας.	-,767		
Όσο κρατούμε συναινετική στάση επιτρέπουμε τη νομιμοποίηση και διατήρηση ενός άδικου συστήματος.	,517		
Σωστή λύση είναι μόνο αυτή που συγκεντρώνει τη συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων πλευρών.		,787	
Πρέπει όλοι να υποχωρούμε προκειμένου να επιτευχθεί η συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων.		,734	
Τα προβλήματα μπορούν να λυθούν μόνο με την υιοθέτηση συναινετικής διάθεσης απ' όλες τις πλευρές.	-,421	,602	
Σε καίρια ζητήματα δεν είναι ποτέ εφικτή η συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων πλευρών γιατί υπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα.			,734
Το να υπάρχει συναίνεση γύρω από μια πρόταση δε σημαίνει ότι αυτή είναι και σωστή.			,732

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
Να εκμεταλλεύεται μια επιχείρηση το γεγονός ότι είναι η μοναδική που παράγει ένα αγαθό ανεβάζοντας την τιμή του	,863		
Να μετακινείται μια επιχείρηση σε χώρες με φθηνότερα εργατικά χέρια	,725		
Να κάνει μια επιχείρηση απολύσεις για να παραμείνει κερδοφόρα	,714		
Να ανεβαίνει η τιμή κάποιου αγαθού όταν υπάρχει έλλειψη στην αγορά	,629		
Να είναι κανείς απόλυτα ελεύθερος να πράττει σύμφωνα με το οικονομικό του συμφέρον	,573		
Να απολύει μια επιχείρηση υψηλόμισθους υπαλλήλους για να προσλάβει άλλους με χαμηλότερο μισθό		,767	
Να ανταγωνίζονται οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις τις μικρότερες ρίχνοντας τις τιμές		,662	
Να παρέχονται φορολογικές διευκολύνσεις στις ιδιωτικές επιχειρήσεις		,457	
Να αμείβεται ο εργαζόμενος ανάλογα με το πόσο παραγωγικός είναι στην εργασία του			,809
Να καθορίζονται οι τιμές σύμφωνα με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης			,555

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Rotated Component Matrix^a

	Component				
	1	2	3	4	5
Παρακολουθείτε πολιτικές ομιλίες στην τηλεόραση;	,869				
Παρακολουθείτε τα προεκλογικά debates των πολιτικών αρχηγών;	,805				
Παρακολουθείτε την πολιτική επικαιρότητα από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας;	,685				
Παρακολουθείτε τις συνεδριάσεις της Βουλής στην τηλεόραση;	,651				,497
Συμμετέχετε σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και πορείες;		,838			
Συμμετέχετε σε φοιτητικές συνελεύσεις;		,801			
Υπογράφετε επιστολές διαμαρτυρίας προς ένα πολιτικό πρόσωπο ή κυβερνητικό αξιωματούχο για την προώθηση ενός συλλογικού αιτήματος;		,585			
Εργάζεστε εθελοντικά για κάποια πολιτική παράταξη ή κάποιον υποψήφιο;			,832		
Συμμετέχετε σε προεκλογικές συγκεντρώσεις;			,731		
Μιλάτε σε ανθρώπους προκειμένου να επηρεάσετε την ψήφο τους;			,697	,410	
Μιλάτε για θέματα πολιτικής υφής με άλλους ανθρώπους;		,419		,694	
Γράφετε στο διαδίκτυο για θέματα πολιτικής υφής;				,693	,424
Παρακολουθείτε την πολιτική επικαιρότητα στο διαδίκτυο;				,676	
Στέλνετε επιστολή σε έντυπο μέσο για κάποιο θέμα πολιτικής υφής;					,801

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 9 iterations.

Component Matrix^a

	Component
	1
Οι πολιτικοί κατασπαταλούν το δημόσιο χρήμα.	,819
Όλοι οι πολιτικοί είναι διεφθαρμένοι.	,806
Δεν υπάρχει κανένας πραγματικά ικανός πολιτικός για να βοηθήσει τη χώρα.	,806
Κανένας πολιτικός δεν είναι πραγματικά ειλικρινής και αξιόπιστος.	,793
Οι πολιτικοί ενδιαφέρονται μόνο για το δικό τους συμφέρον.	,787
Καμία πολιτική παράταξη δεν πρόκειται να κάνει κάτι για μένα.	,718
Οι πολιτικοί δεν λαμβάνουν υπόψη τους το συμφέρον του λαού όταν καλούνται να πάρουν κρίσιμες αποφάσεις.	,712
Δεν έχει καμία διαφορά για μένα το ποια πολιτική παράταξη βρίσκεται στην εξουσία.	,625

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

Κεφάλαιο 8: Spad

Coordonnées des variables actives

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE DIKAIOLOGISI=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,	-0,69	0,29	-0,15	0,23	0,25
SIGROUSI	0,63	-0,18	-0,09	0,31	0,42
COMPUTE SINAINESI=MEAN(sinsig3b,sinsig7b,sinsig11b,sinsig16b	-0,47	0,23	0,35	-0,63	0,18
COMPUTE MARKET=MEAN(oik1,oik2,oik3,oik4,oik5,oik6,oik7,oik8,	-0,64	0,43	-0,12	-0,01	0,20
COMPUTE CYNICISM=MEAN(cyn1,cyn2,cyn3,cyn4,cyn5,cyn6,cyn7,cyn	-0,14	-0,38	-0,76	-0,43	0,06
COMPUTE DOMINANCE=MEAN(sdo1b,sdo3b,sdo5b,sdo7b,sdo2,sdo4,sdo	-0,66	0,38	-0,28	0,31	0,07
COMPUTE tv_politiki=MEAN(endi12,endi14,endi11,endi13)	0,17	0,69	-0,14	0,09	-0,42
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	0,38	0,70	0,22	-0,12	0,17
COMPUTE kinimata=MEAN(endi4,endi5,endi6)	0,68	0,33	-0,16	-0,11	0,43
COMPUTE epikoinonia=MEAN(endi8,endi9,endi10)	0,55	0,52	-0,36	-0,17	-0,20

Corrulations des variables actives avec les facteurs

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE DIKAIOLOGISI=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,	-0,69	0,29	-0,15	0,23	0,25
SIGROUSI	0,63	-0,18	-0,09	0,31	0,42
COMPUTE SINAINESI=MEAN(sinsig3b,sinsig7b,sinsig11b,sinsig16b	-0,47	0,23	0,35	-0,63	0,18
COMPUTE MARKET=MEAN(oik1,oik2,oik3,oik4,oik5,oik6,oik7,oik8	-0,64	0,43	-0,12	-0,01	0,20
COMPUTE CYNICISM=MEAN(cyn1,cyn2,cyn3,cyn4,cyn5,cyn6,cyn7,	-0,14	-0,38	-0,76	-0,43	0,06
COMPUTE DOMINANCE=MEAN(sdo1b,sdo3b,sdo5b,sdo7b,sdo2,sdo	-0,66	0,38	-0,28	0,31	0,07
COMPUTE tv_politiki=MEAN(endi12,endi14,endi11,endi13)	0,17	0,69	-0,14	0,09	-0,42
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	0,38	0,70	0,22	-0,12	0,17
COMPUTE kinimata=MEAN(endi4,endi5,endi6)	0,68	0,33	-0,16	-0,11	0,43
COMPUTE epikoinonia=MEAN(endi8,endi9,endi10)	0,55	0,52	-0,36	-0,17	-0,20

Anciens axes unitaires

Libellé de la variable	Axe 1	Axe 2	Axe 3	Axe 4	Axe 5
COMPUTE DIKAILOGISI=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,	-0,41	0,21	-0,15	0,24	0,28
SIGROUSI	0,37	-0,13	-0,09	0,33	0,49
COMPUTE SINAINESI=MEAN(sinsig3b,sinsig7b,sinsig11b,sinsig16b	-0,28	0,16	0,35	-0,67	0,21
COMPUTE MARKET=MEAN(oik1,oik2,oik3,oik4,oik5,oik6,oik7,oik8,	-0,37	0,30	-0,11	-0,01	0,23
COMPUTE CYNICISM=MEAN(cyn1,cyn2,cyn3,cyn4,cyn5,cyn6,cyn7,cyn	-0,08	-0,27	-0,74	-0,46	0,07
COMPUTE DOMINANCE=MEAN(sdo1b,sdo3b,sdo5b,sdo7b,sdo2,sdo4,sdo	-0,39	0,27	-0,27	0,33	0,09
COMPUTE tv_politiki=MEAN(endi12,endi14,endi11,endi13)	0,10	0,49	-0,14	0,09	-0,48
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	0,22	0,50	0,22	-0,12	0,19
COMPUTE kinimata=MEAN(endi4,endi5,endi6)	0,40	0,24	-0,15	-0,12	0,50
COMPUTE epikoinonia=MEAN(endi8,endi9,endi10)	0,32	0,37	-0,35	-0,18	-0,23

Description de l'axe 1**Par les FREQUENCES ACTIVES**

Libellé de la variable	Coordonnée	Poids
COMPUTE DOMINANCE=MEAN(sdo1b,sdo3b,sdo5b,sdo7b,sdo2,sdo4,sdo	-0,24	321,804
COMPUTE DIKAILOGISI=MEAN(esj1b,esj4b,esj6b,esj8b,esj2,esj3,	-0,22	364,714
Z O N E C E N T R A L E		
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	0,30	220,333
COMPUTE kinimata=MEAN(endi4,endi5,endi6)	0,40	374,333

Description de l'axe 2**Par les FREQUENCES ACTIVES**

Libellé de la variable	Coordonnée	Poids
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	-0,30	220,333
COMPUTE tv_politiki=MEAN(endi12,endi14,endi11,endi13)	-0,17	498,000
Z O N E C E N T R A L E		
SIGROUSI	0,13	598,917
COMPUTE CYNICISM=MEAN(cyn1,cyn2,cyn3,cyn4,cyn5,cyn6,cyn7,cyn	0,23	626,250

Description de l'axe 3**Par les FREQUENCES ACTIVES**

Libellé de la variable	Coordonnée	Poids
COMPUTE kommata_politiki=MEAN(endi1,endi2,endi3)	-0,17	220,333
COMPUTE kinimata=MEAN(endi4,endi5,endi6)	-0,16	374,333
Z O N E C E N T R A L E		
COMPUTE epikoinonia=MEAN(endi8,endi9,endi10)	0,17	503,667
COMPUTE tv_politiki=MEAN(endi12,endi14,endi11,endi13)	0,18	498,000

Κεφάλαια 9: Εγχειριματοποίηση επικέντρωσης

Επικέντρωση στην διαφοροποίηση από την πλειοψηφία

Τώρα, θα θέλαμε να μας απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας είναι απόδειξη ψυχολογικής εξάρτησης.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι αναγκαία για τη μεταβολή του κοινωνικού συστήματος.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η συμμόρφωση με την πλειοψηφία δείχνει ανωριμότητα.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με την πλειοψηφία είναι αναγκαία για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας ισοδυναμεί με υποταγή του ενός στη βούληση των πολλών.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία είναι απόδειξη προσωπικής ωριμότητας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς μας με τις επιταγές της πλειοψηφίας συντελεί στη συντήρηση του κοινωνικού συστήματος.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να διαφωνεί κάποιος με τη γνώμη των πολλών σημαίνει ότι είναι τολμηρός και έχει το θάρρος της γνώμης του.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας ισοδυναμεί με άρνηση της κοινωνικής αλλαγής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με τις απόψεις της πλειοψηφίας είναι απόδειξη ψυχολογικής ανεξαρτησίας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Επικέντρωση στη συμμόρφωση στην πλειοψηφία

Τώρα, θα θέλαμε να μας απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

Η αποδοχή των απόψεων της πλειοψηφίας δείχνει σύνεση, δεδομένου ότι η πλειοψηφική στήριξη μιας ιδέας είναι απόδειξη της ορθότητάς της.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με την πλειοψηφία συμβάλλει στην πρόκληση κοινωνικής αναταραχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς μας με τις επιταγές της πλειοψηφίας είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφεύγονται πιθανές κυρώσεις εξαιτίας της ανυπακοής μας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών από αυτές που στηρίζει η πλειοψηφία δείχνει λανθασμένη αντίληψη της πραγματικότητας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να αποδέχεται κάποιος τις απόψεις της πλειοψηφίας είναι απόδειξη ότι αυτός έχει ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που δέχεται η πλειοψηφία συμβάλλει στη διάλυση της κοινωνικής συνοχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να διαφωνεί κάποιος με την πλειοψηφία σημαίνει ότι είναι περιθωριακός.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση με τις απόψεις της πλειοψηφίας συντελεί στην διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας και στην εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που δέχεται η πλειοψηφία είναι δείγμα ψυχολογικής παρέκκλισης.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Με το να αποδέχεται κάποιος τις απόψεις της πλειοψηφίας συμβάλλει στην αποφυγή της κοινωνικής αναταραχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Κεφάλαιο 10: Εγχειριματοποίηση επικέντρωσης

Επικέντρωση στην διαφοροποίηση από την εξουσία

Τώρα, θα θέλαμε να μας απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

Η αποδοχή των απόψεων της εξουσίας είναι απόδειξη ψυχολογικής εξάρτησης.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η εξουσία είναι αναγκαία για τη μεταβολή του κοινωνικού συστήματος.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η συμμόρφωση στις επιταγές της εξουσίας δείχνει ανωριμότητα.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με τις διάφορες μορφές εξουσίας είναι αναγκαία για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η αποδοχή των απόψεων της εξουσίας ισοδυναμεί με τυφλή υποταγή του ατόμου στους εξουσιαστές του.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που στηρίζει η εξουσία είναι απόδειξη προσωπικής ωριμότητας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς μας με τις επιταγές της εξουσίας συντελεί στη συντήρηση του κοινωνικού συστήματος.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να διαφωνεί κάποιος με τις θέσεις της εξουσίας σημαίνει ότι είναι τολμηρός και έχει το θάρρος της γνώμης του.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η αποδοχή των απόψεων της εξουσίας ισοδυναμεί με άρνηση της κοινωνικής αλλαγής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με τις επιταγές της εξουσίας είναι απόδειξη ψυχολογικής ανεξαρτησίας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Επικέντρωση στη συμμόρφωση στην εξουσία

Τώρα, θα θέλαμε να μας απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

Η αποδοχή των απόψεων της εξουσίας δείχνει σύνεση, δεδομένου ότι η στήριξη μιας ιδέας από τους φορείς εξουσίας είναι απόδειξη της ορθότητάς της.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η διαφωνία με την εξουσία συμβάλει στην πρόκληση κοινωνικής αναταραχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση της συμπεριφοράς μας με τις επιταγές της εξουσίας είναι απαραίτητη προκειμένου να αποφεύγονται πιθανές κυρώσεις εξαιτίας της ανυπακοής μας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών από αυτές που στηρίζουν οι φορείς εξουσίας δείχνει λανθασμένη αντίληψη της πραγματικότητας.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να αποδέχεται κάποιος τις απόψεις της εξουσίας είναι απόδειξη ότι αυτός έχει ενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που δέχεται η εξουσία συμβάλει στη διάλυση της κοινωνικής συνοχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να διαφωνεί κάποιος με τους φορείς εξουσίας σημαίνει ότι είναι περιθωριακός.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η ευθυγράμμιση με τις απόψεις της εξουσίας συντελεί στην διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας και στην εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού συνόλου.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Η υποστήριξη απόψεων διαφορετικών απ' αυτές που δέχονται οι φορείς εξουσίας είναι δείγμα ψυχολογικής παρέκκλισης.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------

Το να αποδέχεται κάποιος τις απόψεις της εξουσίας συμβάλει στην αποφυγή της κοινωνικής αναταραχής.

Διαφωνώ	1	2	3	4	5	6	7	Συμφωνώ
---------	---	---	---	---	---	---	---	---------